

RAPORT

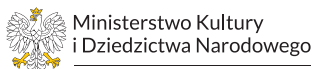
O STANIE ARCHITEKTURY DREWNIANEJ W POLSCE

Narodowy
Instytut
Dziedzictwa

60
LAT MISJI

Warszawa 2023

Publikacja zrealizowana w ramach „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022”.

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Wydawca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Mikołaja Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel.: 22 826 02 39, 22 826 93 52
nid.pl

Redaktorzy naukowi:

Monika Bogdanowska, Katarzyna Zalasieńska

Redaktorzy prowadzący:

Agnieszka Gajc, Maciej Warchoń

Autorzy (numery rozdziałów):

Monika Bogdanowska (1, 10)
Żaneta Gwardzińska-Chowaniec (9)
Agata Kłoczko (4)
Anna Lorek (4)
Piotr Porowski (4)
Mateusz Pszczyński (6)
Natalia Skiepmo (11)
Jerzy Szałygin (2)
Miroslaw Trojacki (4)
Maciej Warchoń (3, 5, 10)
Waldemar Witek (7, 8, 10)

Redakcja językowa i korekta:

Dariusz Rudziński

Projekt i opracowanie graficzne:

Magdalena Piotrowska-Kloc (Printomato)

ISBN: 978-83-67381-24-6

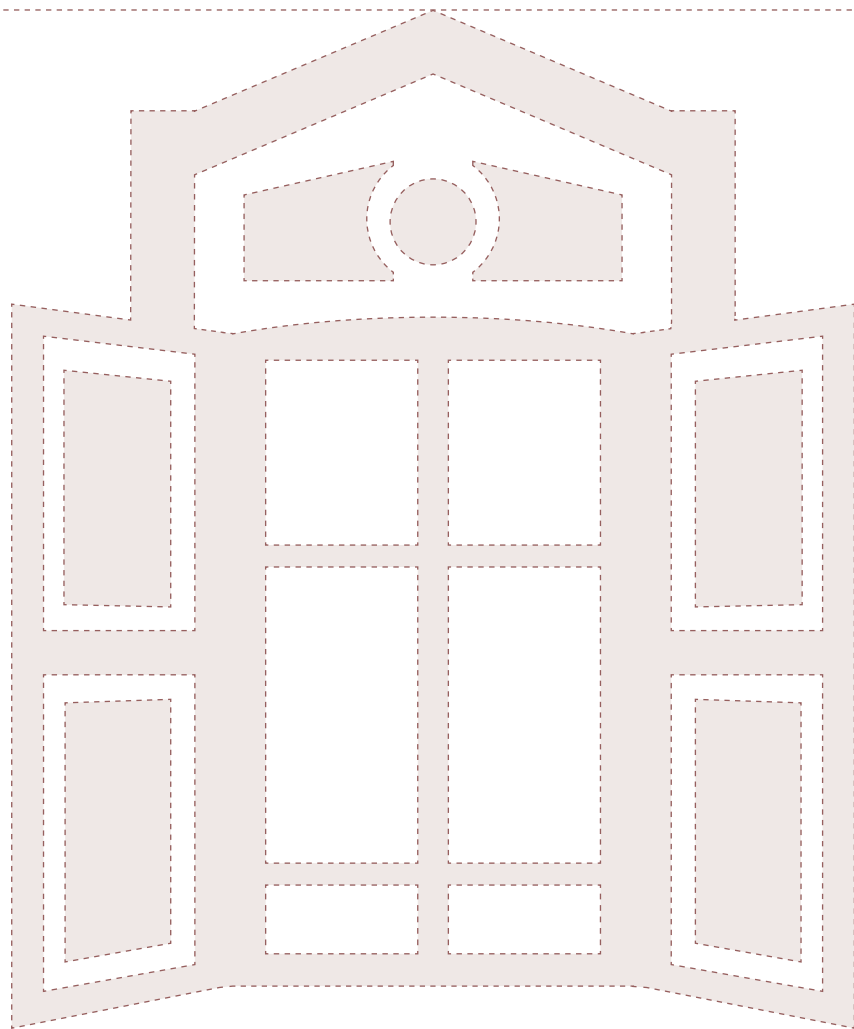
Warszawa 2023

SPIIS TREŚCI

WSTĘP	7
1. WPROWADZENIE	11
2. ARCHITEKTURA DREWNIANA JAKO UNIKALNA CECHA POLSKIEGO KRAJOBRAZU KULTUROWEGO	19
3. CEL I ZAKRES RAPORTU O STANIE ARCHITEKTURY DREWNIANEJ ORAZ PRZYJĘTA METODYKA	29
4. ROZPOZNANIE ZBIORÓW NARODOWEGO INSTYTUTU DZIEDZICTWA	37
4.1. Prowadzenie infrastruktury informacji przestrzennej	37
4.2. Dokumentacja ewidencyjna zabytków o konstrukcji drewnianej w zbiorach NID	42
4.3. Metodologia pozyskania danych statystycznych o dokumentacji ewidencyjnej	43
4.4. Przedstawienie i analiza danych dotyczących dokumentacji ewidencyjnej	44
4.5. Opracowania naukowe i spuścizny	49
4.6. Podsumowanie	50
5. AKTUALNA WIEDZA NA TEMAT STANU ZACHOWANIA ARCHITEKTURY DREWNIANEJ	55
6. ZABYTEK DREWNIANY JAKO PRZEDMIOT SZCZEGÓLNEJ OCHRONY PRAWNEJ	63
6.1. Wstęp	63
6.2. Nieruchomość i rzecz na gruncie prawa cywilnego	65
6.3. Zabytkowy obiekt budowlany	70
6.4. Zabytkowa architektura drewniana	73
6.5. Podsumowanie	78
7. OCENA STANU ZACHOWANIA NA PODSTAWIE PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH	83
7.1. Analiza przykładów referencyjnych	90
8. WSPÓŁCZESNE PROBLEMY I ZAGROŻENIA DLA ARCHITEKTURY DREWNIANEJ	105
9. SYSTEM FINANSOWANIA REMONTÓW ZABYTKÓW ARCHITEKTURY DREWNIANEJ	123
10. WNIOSKI I REKOMENDACJE	131
11. WSKAZANIA DLA DZIAŁAŃ CENTRUM ARCHITEKTURY DREWNIANEJ	147
12. LITERATURA	155

WSTĘP

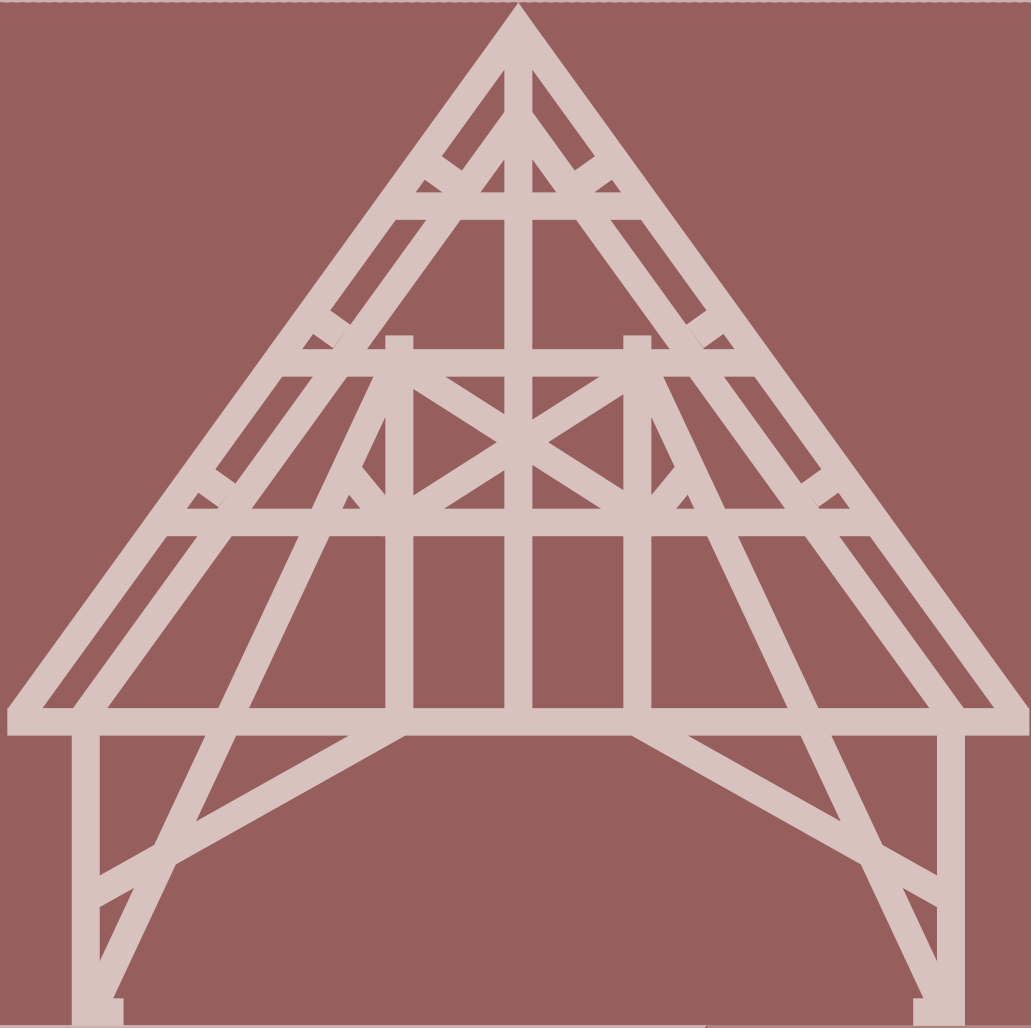
WSTĘP

Centrum Architektury Drewnianej, działające w strukturze Narodowego Instytutu Dziedzictwa, powstało w 2021 roku. Zajmuje się wspieraniem ochrony architektury i budownictwa drewnianego oraz promowaniem dobrych praktyk. Wśród zadań Centrum znajduje się gromadzenie wiedzy i danych na temat architektury i budownictwa drewnianego oraz koordynowanie prac w zakresie monitorowania tego zasobu.

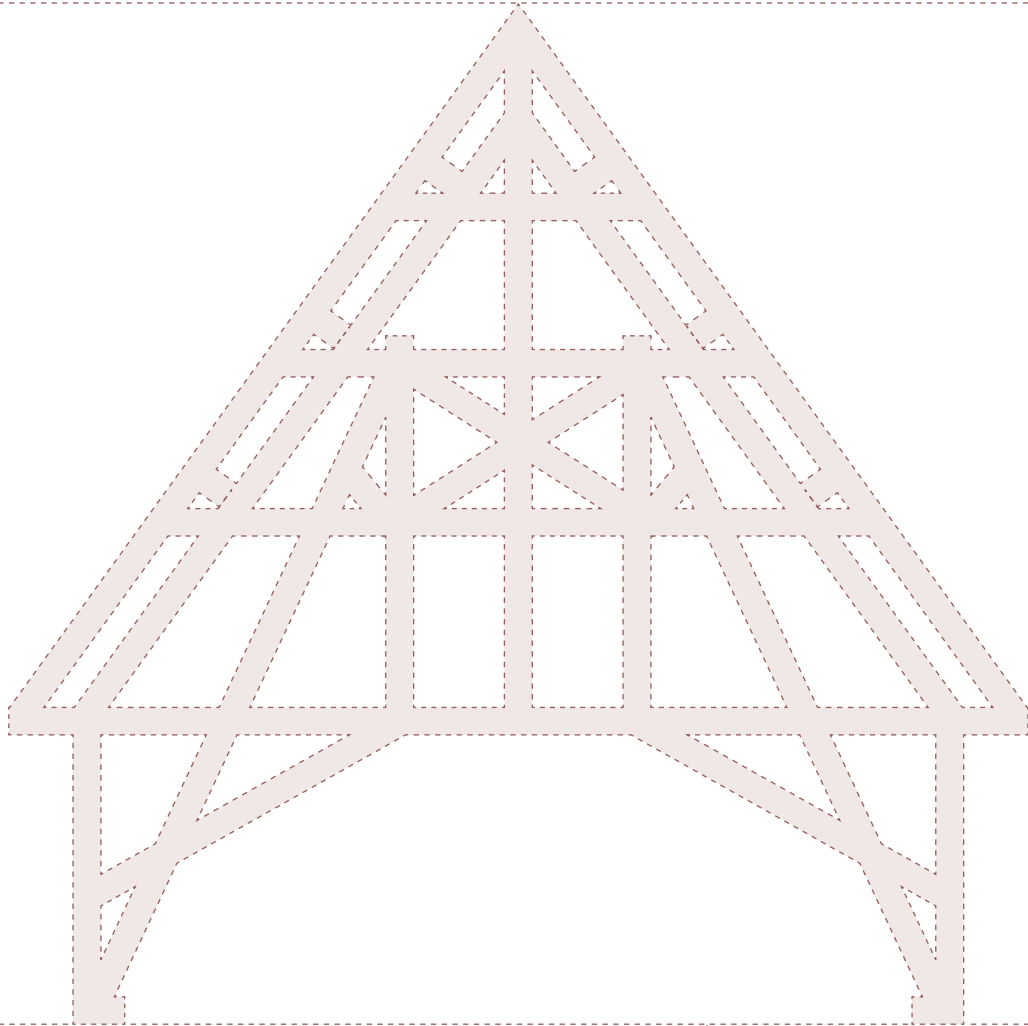
Podstawą wszelkich systemowych działań w ochronie zabytków musi być diagnoza, która pozwala wyznaczać cele, a następnie określać zadania do wykonania. Mimo że dotychczas powstało wiele opracowań dotyczących problemów architektury drewnianej i budownictwa drewnianego w Polsce, nadal istnieje potrzeba zebrania i łącznego przedstawienia zagadnień, związanych nie tyle z zachowaniem zasobu, co stanem jego ochrony: uwarunkowań prawnych, finansowych, społecznych itd.

Wnioski z raportu zostały wykorzystane na etapie wyznaczania celów Centrum Architektury Drewnianej na najbliższe lata. Zadania, jakie stoją przed zespołem Narodowego Instytutu Dziedzictwa to między innymi: tworzenie i upowszechnianie katalogu dobrych praktyk, organizowanie szkoleń popularyzujących wiedzę i właściwe postępowanie z obiektami architektury i budownictwa drewnianego oraz organizowanie kursów rzemiosła tradycyjnego, podnoszących kompetencje osób zajmujących się pracami przy obiektach zabytkowych. Bardzo ważnym zadaniem jest również współpraca z instytucjami i organizacjami, w tym zagranicznymi, zajmującymi się ochroną zabytków budownictwa drewnianego oraz upowszechnianiem wiedzy o nich.

dr hab. Katarzyna Zalaśńska
Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa

WPROWADZENIE

WPROWADZENIE

Inwentaryzacja była pierwszym i głównym działaniem konserwatorskim, które podejmowano w ramach ochrony pamiątek przeszłości w XIX wieku. Dzięki badaniom terenowym rozpoznawano zasoby, a że prace wymagały analiz porównawczych, studiów archiwaliów, tworzenia systemów gromadzenia danych, właśnie w tym czasie kształtowała się metodologia konserwatorstwa. Proces ten wyglądał podobnie w różnych krajach, jednak na terenach nieistniejącego państwa miał szczególne znaczenie – tworzył przestrzeń do poznawania dziejów i definiowania narodowej tożsamości. Dzięki inwentaryzatorskiej aktywności kolejnych pokoleń badaczy dysponujemy dokumentacją nieistniejących już obiektów. Trwanie zasobu uszczuplały dziejowe kataklizmy, a upływ czasu i zmieniające się potrzeby społeczne wpływały na stopniowe zastępowanie starych budowli nowymi.

Na obfitujących w lasy terenach północnej Europy drewno było głównym materiałem budowlanym przez tysiące lat. To właśnie budownictwo drewniane stanowiło o charakterze krajobrazu kulturowego na naszych ziemiach. Zabudowa miast i miasteczek, wsi, budowle sakralne najróżniejszych typów, budynki gospodarcze, ale też publiczne – jak ratusze czy szkoły – wreszcie wszystko, co łączymy z małą architekturą, wznoszono z drewna w niezliczonych odmianach, formach i konstrukcjach, w całym bogactwie dekoracji ornamentalnych, jednak zgodnie z podtrzymywanymi przez setki lat wzorcami. Warto pamiętać, że na naszych ziemiach architektura murowana stanowiła jeszcze do połowy XIX wieku zaledwie kilka procent całej zabudowy. To głównie tymi kilkoma procentami zajmowali się historycy sztuki i architektury, pozostawiając w zasadzie nierozpoznane ponad dziewięćdziesiąt procent aktywności architektonicznej i budowlanej na terenach I Rzeczypospolitej. Wiek XIX przyniósł stopniową zmianę krajobrazu budowlanego naszych ziem (przedrozbiorowych). Z miast stopniowo znikła zabudowa drewniana zastępowana murowaną, jednak drewno nadal dominowało w małych miasteczkach i na wsiach. Zainteresowanie rodzimym budownictwem drewnianym, w całym jego bogactwie regionów i tradycji, pojawiło się na przełomie wieków wraz z poszukiwaniami stylu narodowego, a utrwaliło w międzywojniu. Poddawano próby ożywienia i podtrzymywania tej tradycji, reinterpretowanej w duchu modernizmu, z silnym ukierunkowaniem na zaspokojenie funkcjonalnych potrzeb współczesności.

Niestety kolejna wojna wraz z ogromem zniszczeń – z oczywistych przyczyn uderzających przede wszystkim w obiekty wznoszone z mniej odpornego materiału – oraz przesunięcie granic, na skutek którego historyczne powiązane z państwem polskim ziemie oraz ich niezwykle bogate zasoby znalazły się pod jurysdykcją innego państwa, to kolejny cios w kulturową ciągłość tradycji budowlanych oraz dziedzictwo wielokulturowej Rzeczypospolitej.

Pierwsze lata powojenne, mimo ogromu problemów związanych z odbudową kraju, były więc naprawdę ostatnim momentem, aby to, co jeszcze ocalało, inwentaryzować. Ogromne w tym zasługi badaczy rodzimej architektury, skupionych w Zakładzie Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, Państwowym Instytucie Badań Sztuki Ludowej, na wydziałach architektury różnych uczelni, których studenci, pod kierunkiem profesorów, inwentaryzowali znikającą drewnianą zabudowę. Do dziś jednak ta wielka praca nie stała się przedmiotem całościowych studiów i opracowań, które pozwoliłyby znaleźć należne jej miejsce w dziejach polskiej architektury, a przede wszystkim gruntownie rozpoznać zasoby. Przez cały czas trwania „planowej gospodarki” podejmowano w różnych środowiskach intensywne działania na rzecz ratowania przynajmniej pojedynczych obiektów, translokowanych do nowo powstających muzeów. Niezwykle nowatorską koncepcją była idea połączenia zadań ochronnych z turystyką, zachowania żywych ośrodków, enklaw dawnego budownictwa – zainicjowana w Małopolsce przez dr Hannę Pieńkowską¹.

Mimo zniszczeń wojennych jeszcze w latach 50. XX wieku Państwowy Zakład Ubezpieczeń Społecznych szacował liczbę zachowanych obiektów drewnianych (niesakralnych) na 5 milionów, z czego 10% uznawano za wartościowe jako zabytki². Zniszczeniu uległy jednak drewniane bożnice (z pasją dokumentowane w okresie międzywojennym, dzięki czemu zachowała się wiedza o tym niezwykle cennym zasobie³). Wspomniana liczba jest ogromna, ale utrwalanie dziedzictwa budownictwa drewnianego nie było celem działania ówczesnego państwa. Wręcz przeciwnie – oczekiwano, że polska wieś przejdzie zasadniczą przebudowę, a zmiana sposobów produkcji wymusi też modernizację urządzeń przemysłu. Walka z zacofaniem wsi była de facto walką wydaną tradycji, która – jak wspomniano – liczyła setki, a nawet tysiące lat. Do nieprzychylnych ocen budownictwa drewnianego dokładała się podatność na pożary. W 1962 roku liczbę budynków drewnianych na wsiach szacowano już na 4 miliony (a więc w ciągu kilku lat ubył milion obiektów), przy czym co roku płonęło aż 25 tysięcy drewnianych budynków (w tym 2 tysiące od uderzenia piorunów)⁴. Był to dodatkowy czynnik sprzyjający podjęciu kluczowej decyzji – w 1961 roku wprowadzono zakaz krycia domów strzechą, który wyznaczył faktyczny kres budownictwa drewnianego na terenie Polski⁵. W tym samym czasie narzucono w projektowaniu nowej zabudowy korzystanie z gotowych katalogów domów mieszkalnych (oferujących popularną formę tzw. kostek). Nowa zabudowa, standaryzowana i zunifikowana w całym kraju, nieodwracalnie zmieniła oblicze polskiej wsi i miasteczek, prowadząc do zaniku lokalnych tradycji budowlanych i form architektonicznych.

Niestety na dokument regulujący prawne kwestie ochrony dziedzictwa trzeba było czekać aż do 1962 roku, kiedy to pojawiła się ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach⁶, za-

¹ M. Grabski, *Ochrona budownictwa drewnianego. Małopolskie realizacje skansenowskie w końcu wieku XIX i w XX wieku*, Kraków 2012, s. 196.

² J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 2, Kraków 2001, s. 219-220.

³ M. Piechotka, K. Piechotka, *Bóżnice drewniane*, Warszawa 1957; M. Piechotka, K. Piechotka, *Bramy nieba. Bóżnice drewniane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, t. I, Warszawa 2017.

⁴ M. Grabski, op. cit., s. 158.

⁵ Uchwała RM nr 221 z 13 VI 1961 (MP 1961, nr 121, poz. 182).

⁶ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach, Dz. U. 1962 nr 10, poz. 48.

Chałupa na Mazowszu, skansen w Sierpcu, fot. P. Kobek

pewniająca ochronę dóbr kultury z uwagi na ich wartości. Jednak kluczową rolę w praktyce tych działań odegrała kategoryzacja zabytków. Taki system wprowadzono pismem okólnym w 1963 roku⁷. Obiekty sklasyfikowano według pięciu kategorii, przy czym podział ten tylko pozornie je wartościował – prawdziwą intencją było ich uszeregowanie w aspekcie udzielanego wsparcia finansowego, a przede wszystkim podporządkowanie ochrony bieżącym potrzebom wizerunkowym oraz politycznym. Z oczywistych przyczyn drewniane chałupy czy szałasypasterskie nie miały szans na zakwalifikowanie do wyższych kategorii na tle reprezentacyjnych, okazałych budowli. Z rachub Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków dokonywanych w owym czasie wynikało, że w najcenniejszej grupie budowli drewnianych znajduje się 1326 obiektów, na ogół zresztą w nie najlepszym stanie⁸.

Raport o stanie zabytków wykonany w 1972 roku na potrzeby Ministerstwa Kultury i Sztuki wskazał na braki finansowe, złą organizację służb konserwatorskich oraz niedobory kadrowe, skutkiem których stan zasobu zabytkowego ulegał stałemu pogorszeniu. W tym wszystkim potrzeby ochrony budownictwa drewnianego znalazły się na ostatnim miejscu, choć trzeba mocno podkreślić, że dzięki determinacji środowiska konserwatorskiego podejmowano tak-

⁷ Pismo okólnie nr 14 dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z 10 lipca 1963 r.

⁸ J. Pruszyński, op. cit., s. 233.

że działania ukierunkowane na tworzenie muzeów pod otwartym niebem oraz intensywną inwentaryzację prowadzoną przez konserwatorów wojewódzkich i miłośników drewnianego budownictwa⁹.

Nigdy jednak nie nastąpiło odwrócenie kierunku: na skutek procesów zapoczątkowanych w latach powojennych oraz faktycznego zakazu budowy z drewna nastąpił zanik tradycji cieślińskich i innych rzemiosł związanych z budownictwem drewnianym. Nie było też komu fachowo remontować starych domów. Można powiedzieć, że stan ten na przestrzeni lat się nie zmieniał, a okres tzw. transformacji w żadnym stopniu tendencji nie odwrócił.

W roku 1995 podjęto próbę działań systemowych, wprowadzając sześć „Resortowych programów ochrony i konserwacji zabytków”, w tym jeden ukierunkowany na ochronę architektury drewnianej, przede wszystkim na zabezpieczanie przed pożarami i dalszym niszczeniem¹⁰. W informacji prasowej towarzyszącej uruchomieniu programów podano, że w roku 1994 spłonęły aż 24 obiekty znajdujące się w muzeach skansenowskich, a podpalenia stały się powszechną metodą pozbywania się starej zabudowy. Wskazano też potrzebę przygotowania raportu o stanie budownictwa drewnianego w Polsce. Dzięki programowi upowszechniły się zabezpieczenia przeciwpożarowe, a problematyka ochrony zabytków drewnianych na krótki czas stała się jednym z priorytetów systemowego działania na poziomie państwa¹¹. Od tego czasu, mimo wskazań zawartych w niepublikowanym „Raporcie o stanie budownictwa drewnianego” z roku 2004, nie podjęto żadnych działań systemowych¹².

W ostatnich latach obserwujemy pewien wzrost zainteresowania budownictwem drewnianym w aspekcie jego adaptacji do nowych funkcji lub modernizacji na cele mieszkalne. Niestety zjawisko to ma dwa oblicza. Dobrą stroną jest dawanie „nowego życia” i podejmowanie prac remontowych, złą – masywne przebudowy, w ramach których forma zostaje pozornie zachowana, lecz treści i autentyzmu już w niej niewiele.

Przedstawiona powyżej krótka charakterystyka zjawiska powojennej ochrony budownictwa drewnianego pokazuje, że jest to w gruncie rzeczy stałe ścieranie się dwóch tendencji. Pierwszą stanowi społeczny imperatyw modernizacji opartej na wypieraniu śladów przeszłości. Ta potrzeba stałego „unowocześniania” ma swe źródło w powiązaniu zabudowy drewnianej z kompleksami wsi i małych miast. Postawę taką utrwała choćby szkolne powiedzonko, upowszechnione w czasach budowy socjalistycznego państwa, o królu Kazimierzu, który „zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną”. Druga tendencja oparta jest na głębokim przekonaniu o niezwykłej wartości tego zasobu, jego naturalnym pięknie zaspokajającym potrzebę swojskości (skądinąd chyba zanikającą w obecnym stechnicyzowanym i zunifikowanym świecie

⁹ Wyjątkowym przykładem takiego opracowania jest praca maturalna Grzegorza Bilińskiego wykonana w roku 1977, w ramach której autor zinventaryzował liczne zabytki drewnianego budownictwa wiejskiego północnego obszaru ziemi olkuskiej. Zdjęcia zawarte w tej swoistej ewidencji stanowią dziś jedyną dokumentację nieistniejącego zasobu. Wzrost doceniono, wydając po latach pracę zdolnego maturzysty, G. Biliński, *Wiejskie budownictwo drewniane i jego stan na ziemi olkuskiej*, Olkusz 2011.

¹⁰ *Resortowe programy ochrony i konserwacji zabytków*, „Kuryer Konserwatorski. Biuletyn Państwowej Służby Ochrony Zabytków”, nr 6, 27 marca 1996, s. 6-10.

¹¹ Program zakończono już w roku 1997.

¹² Szczegółowe omówienie w rozdziale 5.

cie), w której – jak pokazują choćby statystyki na temat liczby i różnorodności obiektów – tkwi prawdziwa istota polskiej architektury i budownictwa.

Po siedemdziesięciu latach stałego ubytku widzimy, że to, co ocalało do naszych czasów, jest już w większości mocno zniszczonymi lub przekształconymi relikdami. Niestety, w niektórych obszarach naszego państwa, zgodnie z wynikami „Raportu o stanie zabytków nieruchomości” musimy mówić o dziedzictwie utraconym¹³.

Mimo setek opracowań, przemian cywilizacyjnych i politycznych, poszerzenia wiedzy na temat unikatowych walorów tradycyjnego budownictwa nigdy nie wprowadzono rozwiązań, które mogłyby sprzyjać jego ochronie czy przywróceniu popularności. Przeciwnie – współczesne przepisy prawa budowlanego nie dostrzegają ani specyfiki obiektu zabytkowego, ani ponownej potrzeby uwzględnienia drewna jako podstawowego materiału budowlanego przy wznoszeniu nowych struktur. Absurdalność niektórych zapisów (jak na przykład normatywów grubości ścian z bali – trzykrotnie większej niż w przepisach obowiązujących na Alasce) budzi uzasadnione obawy, że na zrozumienie problemu i odwrócenie trendów nie ma co liczyć. Zostaliśmy skazani na beton obłożony styropianem.

Przy ogólnie przygnębiających wnioskach tym bardziej należy podkreślić wartość zachowanych dokumentacji inwentaryzatorskich, zdjęć i opisów – to wielki, zbiorowy wysiłek ludzi dokumentujących dziedzictwo, którego zagładę przeczuwali.

Utworzone w 2021 roku Centrum Architektury Drewnianej stanowi najnowszą strukturę organizacyjną Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Jego celem jest podejmowanie działań na rzecz ochrony i promowania tradycji budownictwa drewnianego. Z oczywistych przyczyn to zadanie nie tylko bardzo złożone, ale też wymuszające intensyfikację działań: każdego roku z naszego krajobrazu znikają setki obiektów, a inne poddawane są niewłaściwym remontom prowadzącym do zatarcia cech zabytkowych. Punktem wyjścia dla działań Centrum jest diagnoza stanu zasobu i zbudowanie właściwej strategii prac. Dlatego pierwszym krokiem stało się opracowanie niniejszego „Raportu o stanie architektury drewnianej w Polsce”. Zawarte w nim wnioski, będące wynikiem prac kilkudziesięcioosobowego zespołu najlepszych w kraju specjalistów, pozwalają nie tylko na diagnozę, lecz również wskazanie kierunków działania Centrum.

dr hab. Monika Bogdanowska
zastępca dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa

¹³ Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C), red. M. Warchoł, Warszawa 2017, s. 358, <https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/11/RAPORT-O-STANIE-ZACHOWANIA-ZABYTKOW-NIERUCHOMYCH.pdf> (dostęp: 12.12.2022).

**ARCHITEKTURA
DREWNIANA JAKO
UNIKALNA CECHA
POLSKIEGO KRAJOBRAZU
KULTUROWEGO**

2.

ARCHITEKTURA DREWNIANA JAKO UNIKALNA CECHA POLSKIEGO KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Tradycyjna architektura drewniana, od stuleci współtworząca rodzimy krajobraz kulturowy, stanowi unikalną cechę naszej przestrzeni, nadając jej niepowtarzalne oblicze – efekt wzajemnego kształtowania się wielu czynników i uwarunkowań historycznych, kulturowych i społecznych: zarówno tych naturalnych, związanych z krajobrazem, rzeźbą terenu, zalesieniem, wodami, charakterem gruntu, klimatem, jak i tych właściwych dla działalności ludzkiej: czynników etnicznych, osadnictwa, systemów społecznych i politycznych, gospodarki, wreszcie demografii.

Wyjątkowa wielowiekowa różnorodność Rzeczypospolitej przejawia się w dużej mierze w materialnych elementach krajobrazu kulturowego, tworzonego przez wiele narodowości, zwyczajów i tradycji – zarówno tych przyniesionych z zewnątrz, jak i wykształconych na miejscu, stanowiących efekt pokojowej symbiozy. Położenie ziem polskich na styku kultur, gdzie przenikały się wpływy wielu narodowości, znalazło swoje odzwierciedlenie w bogactwie kulturowym, jak również rodzimym krajobrazie, którego jednym z najważniejszych przejawów jest architektura drewniana¹⁴.

Jej odrębność, niepowtarzalne cechy rozwiązań konstrukcyjnych, detalu, rozplanowania, formy i funkcji, pozwalają w swojej różnorodności na określenie polskiego charakteru tego budownictwa, kształtującego się od czasów prehistorycznych. Choć w początkach państwowości polskiej wznoszono również (niemniej w ograniczonym stopniu) budowle murowane, to właśnie architektura drewniana była dominującym elementem krajobrazu, jego rodzimym składnikiem, właściwym dla warunków geofizycznych i tradycji etnicznej¹⁵. Z drewna wznoszono przez stulecia nie tylko zabudowania wiejskie, miejskie czy przemysłowe, ale także

¹⁴ J. Plit, *Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany*, Warszawa 2016, s. 26.

¹⁵ M. Kornecki, *Budownictwo drewniane jako element tożsamości regionów kulturowych*, „Rocznik Białostocki” 1993, t. 18, s. 327.

Dwór drewniany w Koszutach, Wielkopolska, fot. A. Wawrzyńczuk

świątynie i budynki sakralne wszystkich wyznań, odtwarzano w tym materiale w swoisty sposób układy funkcjonalne i formy architektoniczne charakteryzujące poszczególne style¹⁶. Nieograniczone zasoby materiału drewnianego, swoboda jego pozyskiwania i umiejętności obróbki, a jednocześnie niedobór kamienia na rozległych obszarach Niżu Polskiego determinowały fakt upowszechnienia się budowli drewnianych, ich rozwoju, a także wykształcenia się cech regionalnych oraz ponadregionalnych ważnych dla całej kultury europejskiej. Rzemiosło związane z budowaniem obiektów drewnianych doprowadzono do perfekcji: powstało wiele odmian regionalnych tradycyjnej zabudowy, rozwinęła się snycerka o wysokiej wartości estetycznej i artystycznej, choć przyznać bezsprzecznie należy, że drewno w dalszym ciągu było materiałem mniej trwałym niż inne budulce. Poza tym determinowało ono maksymalną wysokość zabudowy – przeważały budynki niskie, jednokondygnacyjne, kryte strzechą lub gontem¹⁷.

Dominującą była konstrukcja wieńcowa (zrębowa), choć w ciągu wieków wykształciły się również inne typy konstrukcji drewnianych, w tym te sprowadzone z zachodu: szkieletowe czy przysłupowe, które niejednokrotnie przeważają w budynkach na zachodnich i północnych ob-

¹⁶ J. Szatygin, *Dziedzictwo drewnianej architektury w Polsce*, „Ochrona Zabytków” 2013, nr 1-4, s. 281-298.

¹⁷ J. Nita, *Znaczenie znaczników i wyróżników w badaniach krajobrazu*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2015, nr 30, s. 59-70.

Dom w Międzygórzu, Dolny Śląsk, fot. P. Roczek

szarach naszego kraju. Wzbogacają one różnorodność rodzimego budownictwa drewnianego, inspirując, często stapiając się z lokalną tradycją w procesie ciągłej rotacji (zastępowania starych budowli nowymi – choćby na skutek wojen czy destrukcji naturalnej związanej z właściwościami drewna jako budulca) i wytwarzając nową jakość czy też odmienności widoczne w zachowanych budynkach drewnianych. Odmienności te, niejednokrotnie skorelowane z danym regionem, przejawiały się w wielu elementach: formach dachów, ich pokryciu i nachyleniu, wysokości ścian, rozplanowaniu wnętrza, funkcjonalności pomieszczeń czy wreszcie typach lokowania bądź organizacji przestrzeni w osadzie.

W tym kontekście jako pewien fenomen należy zanotować fakt, że Polacy osiedlający się na obczyźnie, np. w Gruzji, Brazylii, Argentynie lub Urugwaju, asymilując się do nowych uwarunkowań, implementowali rodzime rozwiązania budowlane nie tylko w zakresie tradycyjnych – również drewnianych – obiektów, rozplanowania zagród, ale i organizacji osad wiejskich, czym oswajali obce dla nich przestrzenie. Kolejne pokolenia, chcąc zademonstrować swoją odrębność i przywiązanie do tradycji, podtrzymywały działania przodków¹⁸. Takim wyróżnikiem w Brazylii jest właśnie polska architektura drewniana – konstruowana na zrąb, oszalowana pionowymi deskami, z podcieniami.

¹⁸ M. Faryś, J. Kijowska, *Wyróżniki krajobrazu dawnych ziem polskich w wybranych obszarach Ameryki Południowej jako swoisty przykład dziedzictwa kulturowego emigrantów*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2016, nr 34, s. 47-62.

Cerkiew w Chotyńcu, Podkarpacie, fot. M. Warchoł

Ogromna różnorodność regionalna jest specyfiką polskiego budownictwa drewnianego, szczególnie tego najbardziej licznego, czyli wiejskiego – pomimo powszechnie dostrzegalnej jednorodności. To bogactwo przejawia się nie tylko w konstrukcjach, bryle czy rozplanowaniu, lecz również w detalach, które nadają poszczególnym obiektom swoistą niepowtarzalność, odróżniającą je od budynków na sąsiednich terenach. Budownictwo ludowe prezentuje sobą w skali całego naszego kraju najwięcej cech indywidualnych, związanych zarówno z warunkami miejscowymi, jak i etnicznymi poszczególnych grup ludności, a także systemami gospodarczymi i państwowymi, w których przyszło im funkcjonować. Bogactwo rozwiązań pomnaża różną wielkość obiektów oraz ich zróżnicowanie funkcjonalne.

Szczególne miejsce w polskiej architekturze drewnianej zajmują świątynie – dominanty krajobrazowe i ideowe – we wsiach zamieszkałych przez wyznawców wielu religii, dla których Rzeczpospolita stanowiła wspólną ojczyznę – od katolików, poprzez prawosławnych, ewangelików, muzułmanów, a kończąc na tak małych wspólnotach religijnych, jak mariawici czy menonici. Nierozłącznie związane z naszym krajobrazem są również drewniane dwory, zazwyczaj parterowe, z programem funkcjonalnym i artystycznym, nawiązujące do barokowych i klasycystycznych pałaców¹⁹. Ich liczba jest praktycznie nie do oszacowania, podobnie jak rozmiar

¹⁹ M. Kornecki, *Budownictwo drewniane w Polsce*, „Renowacje” 1998, nr 2, s. 6-13.

Kościół w Mogile, Małopolska, fot. P. Kobek

destrukcji tego zasobu. Niegdyś drewniane dwory były praktycznie w każdej wsi, towarzyszyły im często drewniane zabudowania folwarczne, dopasowane wielkością i liczbą do charakteru gospodarki, odwzorowujące zredukowane programy architektury murowanej i budownictwa wiejskiego.

Z drewna stawiano też obiekty użyteczności publicznej, przede wszystkim karczmy i wiejskie zajazdy, wznoszone niejednokrotnie w formach międzyregionalnych. Wsie obfitowały w inną kategorię obiektów reprezentujących wiejski przemysł i rzemiosło: młyny wodne (z kołami nadsiębiernymi i podsiębiernymi, a w pobliżu dużych rzek nawodnymi) i wiatraki (koźlaki, paltraki i holendry), których rozpowszechnienie determinowały przede wszystkim potrzeby produkcyjne, a także warunki geofizyczne. Budowlom tym towarzyszyły oczywiście budynki młynarskie, również wykonane z drewna. Całość obrazu architektury drewnianej dopełniała zabudowa miejska i małomiasteczkowa, typologicznie odpowiadająca wymogom historycznej limitacji parcel²⁰. Najczęściej reprezentowały ją domy usytuowane szczytem do ulicy (nieradko podcieniowe), w wielu regionach sytuowane kalenicowo, zamieszkane często przez ludność żydowską. Osobliwością miasteczek rolniczych było wydzielanie poza centralną częścią dzielnic stodołnych lub spichlerznych, łączących przestrzennie część „miejską” i „wiejską” osady.

²⁰ Ibidem, s. 10.

Ważną częścią całego budownictwa na terenie Polski była drewniana architektura letnisko-uzdrowiskowa, choćby ta kreowana dopiero na przełomie XIX i XX w. m.in. przez Michała Elwiro Andriollego (styl otwocki) i Stanisława Witkiewicza (styl zakopiański). Reprezentowała ona nowe funkcje i wzorce, rozwiązania techniczne zapożyczane początkowo z krajów alpejskich, a później przewyciężone nurtem narodowym inspirowanym przez rodzący się ruch regionalistyczny, który dostrzegał i podkreślał fakt istnienia wartości tradycyjnych oraz rodzimych form w naszej architekturze i budownictwie ludowym.

Zasoby zabudowy drewnianej wtopione w tradycyjny krajobraz uległy ogromnemu uszczupleniu na skutek zniszczeń dwóch ostatnich wojen i zmiany granic. Spłonęło wiele budynków, ubyło wiele ważnych obiektów reprezentujących istotne dla Rzeczypospolitej regiony budownictwa, jak choćby Wileńszczyzna, Huculszczyzna czy Pokucie. Przesunięcie granic w kierunku zachodnim poskutkowało jednakże poważnym zwiększeniem zasobu drewnianej architektury szkieletowej. Nadmienić również należy, że w dalszym ciągu swoje odzwierciedlenie w architekturze drewnianej mają dawne granice zaborów²¹.

Kolejne uszczuplenie zasobów architektury drewnianej i tym samym przekształcenie tradycyjnego krajobrazu następowało od końca lat 50. XX wieku. Brak remontów i tendencje modernizacyjne zaczęły wyraźnie ograniczać liczbę drewnianych budynków – do tego stopnia, że w wielu regionach kraju nastąpiło zmarginalizowanie architektury tradycyjnej. Przyczyniły się do tego również inne czynniki: deficyt budulca, który był drogi i tracił na jakości, oraz zmiany przepisów budowlanych, przeciwpożarowych, ubezpieczeniowych itp. W wielu przypadkach degradację budynków powodował ich ewidentny substandard użytkowy, prowadzący do nadania materiałowi drewnianemu desygnatu zacoferania. Prowadzona od lat 70. XX wieku przebudowa i modernizacja wsi oraz powszechne użycie nowoczesnych materiałów ceramicznych jako głównego budulca w konstruowaniu obiektów bardzo szybko zaczęły eliminować drewniane domy z naszego krajobrazu. Obecnie wieś i miasteczko w swojej tradycyjnej „drewnianej szacie” możemy oglądać w pełni tylko w muzeach na wolnym powietrzu²². A zachowane nadal obiekty drewniane poddano nierzadko daleko posuniętym przekształceniom.

Tego stanu nie zmienia liczba obiektów drewnianych wpisanych do rejestru zabytków ani chronionych w taki sposób zespołów ruralistycznych – tym bardziej że są one nierzadko mocno przekształcone lub po prostu już nie istnieją.

Jeszcze do niedawna sądzono, że zasoby architektury drewnianej i budownictwa tego rodzaju są nieprzebrane i nigdy ich nie zabraknie w naszym krajobrazie (tym samym, że nie ma potrzeby ich chronić). Nigdy też nie rozpoznano rzeczywistych zasobów budownictwa drewnianego, ich stanu zachowania, a przede wszystkim wartości i znaczenia dla naszego dziedzictwa kulturowego, przez co trudno było mówić o wprowadzeniu skutecznego systemu ich ochrony.

Dysponując jednak nawet wrywkową wiedzą, przyznać należy, że zachowany w dalszym ciągu zasób budownictwa drewnianego świadczyć może o jego niezwykłych wartościach i

²¹ I. Tłoczek, *Polskie budownictwo drewniane*, Wrocław 1980, s. 7-9.

²² *Wieś i miasteczko u progu zagłady*, red. T. Rudkowski, Warszawa 1991.

Wnętrze kościoła w Mnichowie, województwo świętokrzyskie, fot. P. Kobek

znaczeniu nie tylko w skali europejskiej, lecz również światowej. Tak naprawdę jest to prawdopodobnie jeden z najważniejszych elementów polskiego wkładu w globalną historię architektury – zwłaszcza że można doszukać się nadal znaczącej liczby przykładów historycznych budynków drewnianych wpisanych w klasyczne układy przestrzenne, powstałe w różnych okresach historycznych.

**CEL I ZAKRES RAPORTU
O STANIE ARCHITEKTURY
DREWNIANEJ ORAZ
PRZYJĘTA METODYKA**

CEL I ZAKRES RAPORTU O STANIE ARCHITEKTURY DREWNIANEJ ORAZ PRZYJĘTA METODYKA

Celem opracowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa „Raportu o stanie architektury drewnianej w Polsce” jest próba oceny stanu zachowania zasobu zabytkowej architektury drewnianej w Polsce na początku drugiej dekady XXI wieku. Architektura drewniana jest bowiem na stałe wpisana w krajobraz kulturowy Polski, a zabytkowe budowle drewniane – zarówno przykłady monumentalnej architektury sakralnej lub dworskiej, jak i skromnego budownictwa mieszkalnego czy gospodarczego – są istotnymi elementami naszego dziedzictwa oraz historii. Zasób historycznej architektury drewnianej, do niedawna jeszcze bardzo obfity, ulega jednak systematycznemu zmniejszeniu, a tylko jego część została objęta ochroną konserwatorską bądź muzealną, i ma szansę na zachowanie i eksponowanie swoich wyjątkowych wartości zabytkowych.

Zadaniem raportu jest analiza czynników wpływających na obecny stan zachowania zabytków zbudowanych z drewna oraz próba wskazania współczesnych problemów i rodzajów zagrożeń zachowanego jeszcze zasobu. Publikacja zawiera też informacje na temat sytuacji prawnej ochrony zabytków drewnianych w Polsce, systemu ich finansowania oraz aspektów związanych z kształceniem i edukacją w zakresie rzemiosł związanych z budownictwem drewnianym i ochroną architektury drewnianej. Kwestie te wpływają bowiem bezpośrednio na kondycję i możliwości prawidłowej ochrony zabytków, w szczególności zabytków o konstrukcji drewnianej. Podsumowaniem raportu są wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy oraz rekomendacje w zakresie koniecznych działań i rozwiązań systemowych, które mają na celu poprawę stanu zachowania zabytków drewnianych. W podsumowaniu zawarto również wskazania odnośnie przyszłych zadań Centrum Architektury Drewnianej – jednostki w strukturze Narodowego Instytutu Dziedzictwa, realizującej i koordynującej powstanie niniejszego opracowania.

Zgodnie z przyjętymi założeniami w „Raporcie o stanie architektury drewnianej w Polsce” ujęto wszystkie grupy i typy obiektów historycznych zbudowanych z drewna. Analizując stan zachowania zabytków, nie ograniczono się do obiektów, które są chronione wpisem do reje-

stru zabytków²³, lecz uwzględniono również zabytki objęte innymi formami ochrony wskazanymi w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, będące w tzw. ewidencji konserwatorskiej, a także obiekty historyczne o cechach zabytku nieobjęte dotychczas żadną formą ochrony i niezewidencjonowane. Określone w taki sposób założenia publikacji, przy bardzo krótkim czasie jej opracowywania²⁴, wymusiły konieczność bazowania na danych uzyskanych z analizy wytypowanych na jej potrzeby 47 obszarów i przykładów referencyjnych zabytków architektury drewnianej z terenu całej Polski. Dobór obszarów i przykładów referencyjnych przyjęto na podstawie ich reprezentatywności dla zasobu architektury drewnianej. Uwzględniono możliwie wszystkie grupy morfologiczne zabytków drewnianych, objęto analizą grupy uwzględniające formy wyróżniające regiony. Istotnym elementem wyboru była również praktyczna możliwość przeprowadzenia badań i opracowania materiału w założonym, krótkim okresie. Badania gabinetowe i terenowe oraz opracowanie ankiet badawczych poszczególnych obszarów i przykładów referencyjnych powierzono zespołowi specjalistów z Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz sześciu ekspertom zewnętrznym. Pełne zestawienie obszarów i przykładów referencyjnych będących podstawą merytoryczną przygotowanego „Raportu o stanie architektury drewnianej w Polsce” przedstawiono w poniższej tabeli.

Województwo	Nazwa obszaru lub przykładu referencyjnego	Wykonawca
dolnośląskie	Międzygórze – zabudowa uzdrowiskowa: pensjonaty i wille	OT NID we Wrocławiu
dolnośląskie	Zespół zabudowy drewnianej górnołużyckiej wsi Markocice	OT NID we Wrocławiu
kujawsko-pomorskie	Małomiasteczkowa drewniana zabudowa mieszkalna Nieszawy	PT NID w Toruniu
kujawsko-pomorskie	Młyny wietrzne na Kujawach w granicach województwa kujawsko-pomorskiego	PT NID w Toruniu
kujawsko-pomorskie	Drewniane budownictwo mieszkalne typu olenderskiego na terenie województwa kujawsko-pomorskiego	wykonawca zewnętrzny
lubelskie	Drewniana zabudowa mieszkalna Janowa Podlaskiego	OT NID w Lublinie
lubelskie	Drewniana zabudowa willowa (mieszkalno-pensjonatowa) Nałęczowa	OT NID w Lublinie
lubuskie	Drewniana architektura sakralna na terenie Ziemi Międzyrzeckiej	PT NID w Zielonej Górze
lubuskie	Drewniana zabudowa gospodarcza na terenie Ziemi Międzyrzeckiej	PT NID w Zielonej Górze
lubuskie	Drewniana zabudowa mieszkalna na terenie Ziemi Międzyrzeckiej	PT NID w Zielonej Górze

²³ Zabytki wpisane do rejestru zabytków, w tym zabytki o konstrukcji drewnianej, zostały wyczerpująco przeanalizowane w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, op. cit.

²⁴ Prace nad raportem rozpoczęto i zakończono w 2022 r.

łódzkie	Zabudowa drewniana „miasta tkaczy” w Zgierzu	PT NID w Łodzi
małopolskie	Drewniana zabudowa mieszkalna gminy Skawina	OT NID w Krakowie
małopolskie	Drewniana architektura sakralna na terenie gminy Skawina	OT NID w Krakowie
małopolskie	Drewniana zabudowa mieszkalno-gospodarcza w ramach układu ruralistycznego wsi Bartne	OT NID w Krakowie
małopolskie	Drewniana zabudowa Zakopanego – budownictwo ludowe: chałupy oraz budynki gospodarcze uformowane w zagrodę	wykonawca zewnętrzny
małopolskie	Drewniana zabudowa Zakopanego – budownictwo pasterskie	wykonawca zewnętrzny
małopolskie	Drewniana zabudowa Zakopanego – architektura regionalna powojenna: czwórki w zagrodzie	wykonawca zewnętrzny
małopolskie	Drewniana zabudowa Zakopanego – architektura uzdrowskowa: najstarsze obiekty o funkcji pensjonatowej w stylistyce szwajcarskiej i tyrolskiej, przed pojawieniem się stylu zakopiańskiego	wykonawca zewnętrzny
mazowieckie	Drewniana zabudowa Osiedla Przyjaźń na Jelonkach w Warszawie	ZEiAZ NID w Warszawie
mazowieckie	Drewniana zabudowa małomiasteczkowa Czerwińska nad Wisłą	ZEiAZ NID w Warszawie
mazowieckie	Drewniane budownictwo olenderskie na terenie Mazowsza	wykonawca zewnętrzny
opolskie	Kościoty wieńcowe północnej części województwa opolskiego (powiat kluczborski)	OT NID w Opolu
opolskie	Spichlerze drewniane w południowej części województwa opolskiego (z pojedynczymi przykładami z terenu woj. śląskiego)	OT NID w Opolu
podkarpackie	Drewniana architektura cerkiewna obszaru Nadsania	wykonawca zewnętrzny
podkarpackie	Drewniana zabudowa mieszkalna Iwonicza-Zdroju	OT NID w Rzeszowie
podkarpackie	Drewniana zabudowa uzdrowskowa Iwonicza-Zdroju	OT NID w Rzeszowie
podkarpackie	Drewniana zabudowa mieszkalna Kalwarii Paławskiej	OT NID w Rzeszowie
podlaskie	Budownictwo z drewna opałowego w północno-wschodniej Polsce	wykonawca zewnętrzny
podlaskie	Drewniane cerkwie pounickie z obszaru województwa podlaskiego	PT NID w Białymstoku
podlaskie	Młyny o napędzie wiatrowym z obszaru województwa podlaskiego	PT NID w Białymstoku
podlaskie	Drewniane wille modernistyczne z terenu Białegostoku	PT NID w Białymstoku
pomorskie	Drewniane młyny i tartaki wodne na terenie powiatów: kartuskiego, kościerskiego i bytowskiego	OT NID w Gdańsku
pomorskie	Zagrody z zabudową szkieletową w Swołowie	OT NID w Gdańsku
pomorskie	Wiatraki na terenie Żuław	wykonawca zewnętrzny
pomorskie	Zespół drewnianych zagród olenderskich z budynkami wolnostojącymi na terenie Żuław	wykonawca zewnętrzny

pomorskie	Zespół drewnianych zagród olenderskich w zabudowie zwartej na terenie Żuław	wykonawca zewnętrzny
śląskie	Młyny wodne na terenie powiatów: częstochowskiego, zawierciańskiego i kłobuckiego	PT NID w Katowicach
śląskie	Drewniana zabudowa małomiasteczkowa Sławkowa	PT NID w Katowicach
świętokrzyskie	Drewniana zabudowa małomiasteczkowa Bodzentyna, Daleszyc i Suchedniowa	PT NID w Kielcach
warmińsko-mazurskie	Drewniana zabudowa zagrodowa wsi Klon	OT NID w Olsztynie
warmińsko-mazurskie	Drewniane leśniczówki na terenie województwa warmińsko-mazurskiego	OT NID w Olsztynie
wielkopolskie	Drewniana zabudowa mieszkalna wsi olenderskich na terenie gminy Siedlec	OT NID w Poznaniu
wielkopolskie	Drewniana zabudowa gospodarcza wsi olenderskich na terenie gminy Siedlec	OT NID w Poznaniu
wielkopolskie	Zespół drewnianych stodół szkieletowych we wsi Dubin	OT NID w Poznaniu
wielkopolskie	Wiatraki południowej części województwa wielkopolskiego (powiaty: gostyński, leszczyński, kościański, krotoszyński, rawicki, średzki i wolsztyński)	OT NID w Poznaniu
zachodnio-pomorskie	Drewniana zabudowa zagrodowa wsi Krupe i Stary Jarosław	PT NID w Szczecinie
zachodnio-pomorskie	Kościoty szkieletowe na terenie województwa zachodniopomorskiego (powiat drawski i świdwiński)	PT NID w Szczecinie

Dane i informacje zebrane podczas badania obszarów i przykładów referencyjnych ukazano w znormalizowanych ankietach badawczych, w których scharakteryzowany został występujący zasób architektury i budownictwa drewnianego, stan jego zachowania oraz zagrożenia. Aby przedstawić dynamikę zmian zasobu architektury drewnianej badanych przykładów referencyjnych, analizy dokonano w odniesieniu do okresu referencyjnego jako poziomu wyjściowego do badania zmian zarówno liczebności, jak i stanu zachowania obiektów w indywidualnie zakreślonym przedziale czasowym. Każdą z ankiet uzupełniają wnioski dotyczące stanu zachowania badanego zasobu architektury drewnianej, które stały się podstawą analizy, konkluzji i rekomendacji zawartych w końcowej części raportu. Niektóreankiety obszarów i przykładów referencyjnych zostały udostępnione elektronicznie jako uzupełnienie do treści publikacji, dla pełnego zobrazowania metodyki pozyskiwania danych wyjściowych na potrzeby sporządzonego opracowania²⁵.

²⁵ Wybraneankiety zostały udostępnione na stronie Narodowego Instytutu Dziedzictwa nid.pl.

Dom szkieletowy ze wsi Dąbki na Pomorzu, fot. W. Witek

**ROZPOZNANIE ZBIORÓW
NARODOWEGO INSTYTUTU
DZIEDZICTWA**

4. ROZPOZNANIE ZBIORÓW NARODOWEGO INSTYTUTU DZIEDZICTWA

Realizując zadania statutowe, Narodowy Instytut Dziedzictwa gromadzi i upowszechniania wiedzę o dziedzictwie kulturowym, m.in. poprzez prowadzenie Krajowej Ewidencji Zabytków (KEZ) oraz Centralnej Bazy Danych o Zabytkach (CBDoZ). Krajowa Ewidencja Zabytków to zbiór kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych przysyłanych do NID przez wojewódzkich konserwatorów zabytków. Centralna Baza Danych o Zabytkach z kolei to wynik realizowania przez NID (w imieniu ministra kultury i dziedzictwa narodowego) określonego zadania publicznego tj. prowadzenia infrastruktury informacji przestrzennej w zakresie zabytków nieruchomych i archeologicznych.

4.1. PROWADZENIE INFRASTRUKTURY INFORMACJI PRZESTRZENNEJ

W ramach prowadzenia infrastruktury informacji przestrzennej Narodowy Instytut Dziedzictwa realizuje zapisy ustawy o infrastrukturze informacji przestrzennej w sprawie następujących obiektów zabytkowych:

- wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO,
- uznanych za pomniki historii,
- znajdujących się w rejestrze zabytków nieruchomych – obecnie jest to zasób 78 903 obiektów nieruchomych oraz 7807 zabytków archeologicznych (stan na 6 września 2022 roku).

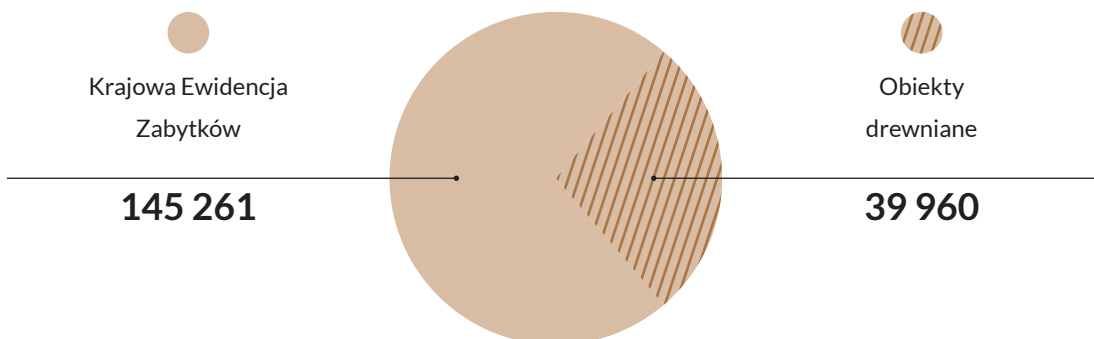
Do rozwoju infrastruktury informacji przestrzennej NID stworzył model bazy danych rejestru zabytków nieruchomych i archeologicznych, który przechowuje zdigitalizowaną dokumentację oraz wizualizacje obiektów wraz z danymi opisowymi. Obiekty architektury (w tym architektury drewnianej) są wpisywane do rejestru zabytków na podstawie decyzji administra-

cyjnych wydawanych od 1927 roku. Obecnie trwają prace nad wprowadzeniem do Centralnej Bazy Danych o Zabytkach całości Krajowej Ewidencji Zabytków nieruchomych i archeologicznych na podstawie materiałów ewidencyjnych w postaci tzw. kart zielonych, kart białych oraz kart ewidencyjnych obiektu niewpisanego do rejestru zabytków.

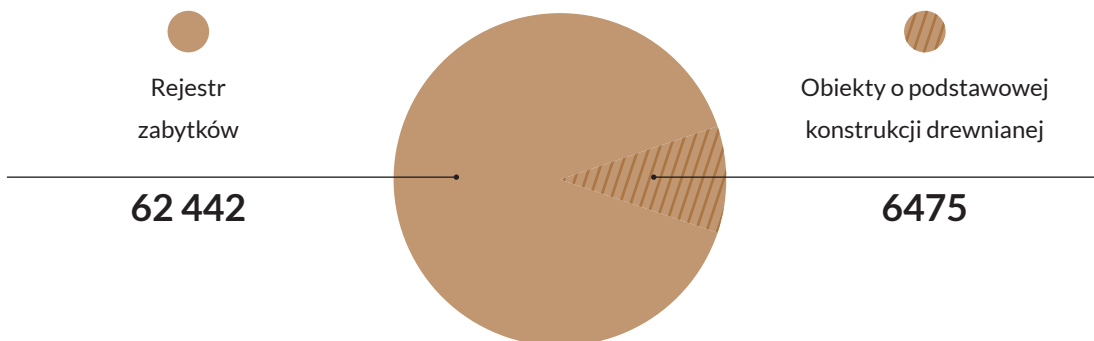
Poniżej przedstawiono statystyki obiektów i ich dokumentacji zarówno dla zabytków wpisanych do rejestru zabytków, jak i dla obiektów w Krajowej Ewidencji Zabytków. Informacje o materiale stanowiące wyróżnienie obiektów drewnianych pochodzą wprost z treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków oraz danych zawartych na kartach Krajowej Ewidencji Zabytków. Przy sporządzaniu zestawień wzięto pod uwagę jedynie materiał podstawowy. Nie uwzględniono natomiast obiektów, w których drewno jest materiałem uzupełniającym murywaną konstrukcją zabytku.

Krajowa Ewidencja Zabytków zawiera obecnie **145 261** obiekty architektury, w tym **39 960** obiekty drewniane. W rejestrze zabytków jest to odpowiednio **62 442** obiektów architektury oraz **6475** obiektów o podstawowej konstrukcji drewnianej.

UDZIAŁ ZABYTEKÓW DREWNIANYCH W OGÓLNEJ LICZBIE ZABYTEKÓW W KRAJOWEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW

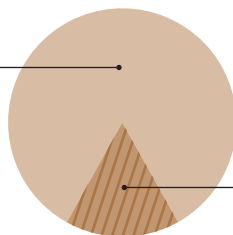
UDZIAŁ ZABYTEKÓW DREWNIANYCH W OGÓLNEJ LICZBIE ZABYTEKÓW W REJESTRZE

PODZIAŁ ZABYTKÓW DREWNIANYCH WEDŁUG WOJEWÓDZTW W KRAJOWEJ EWIDENCJI
I REJESTRZE ZABYTKÓW

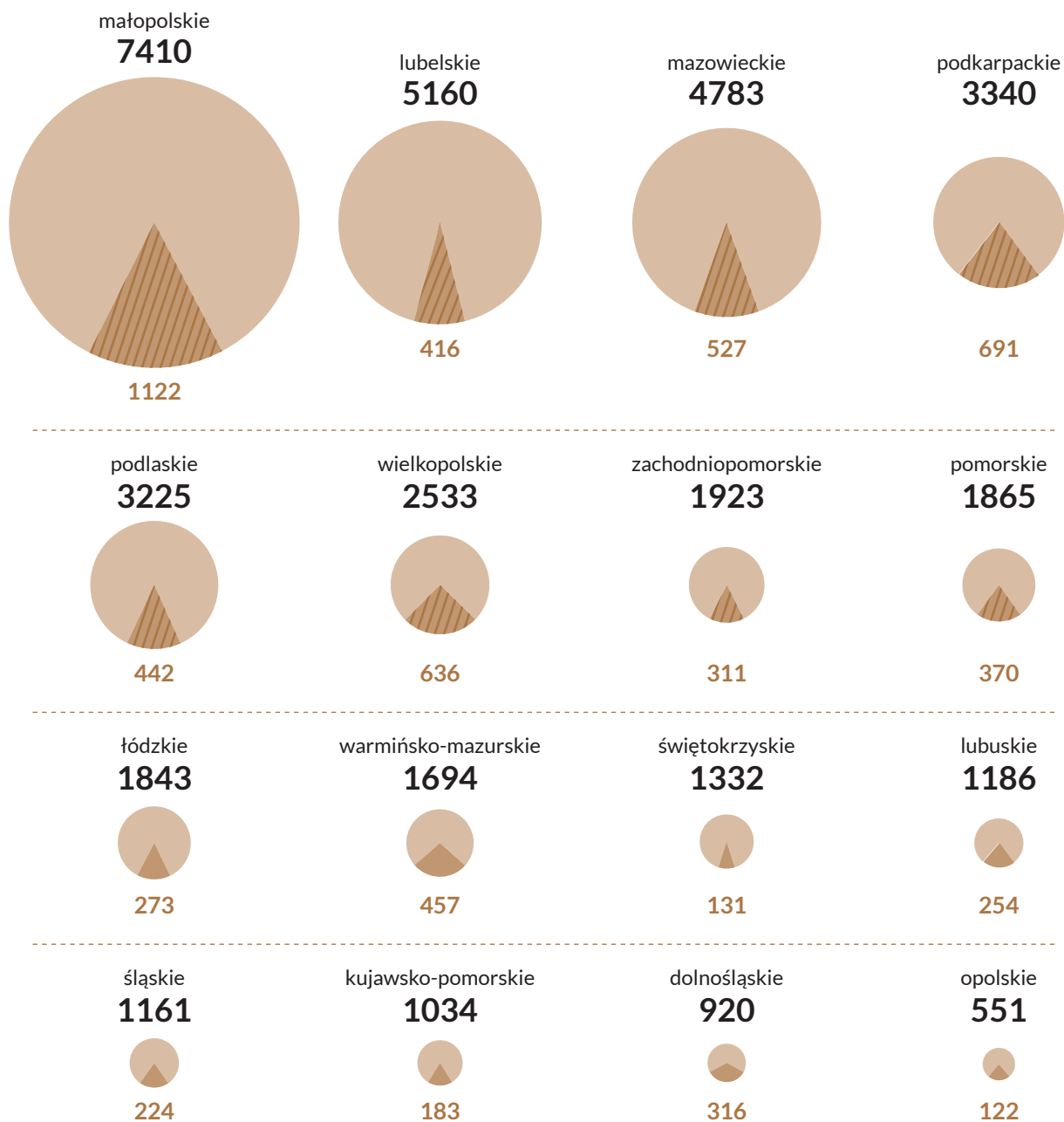
Krajowa Ewidencja Zabytków

39 960

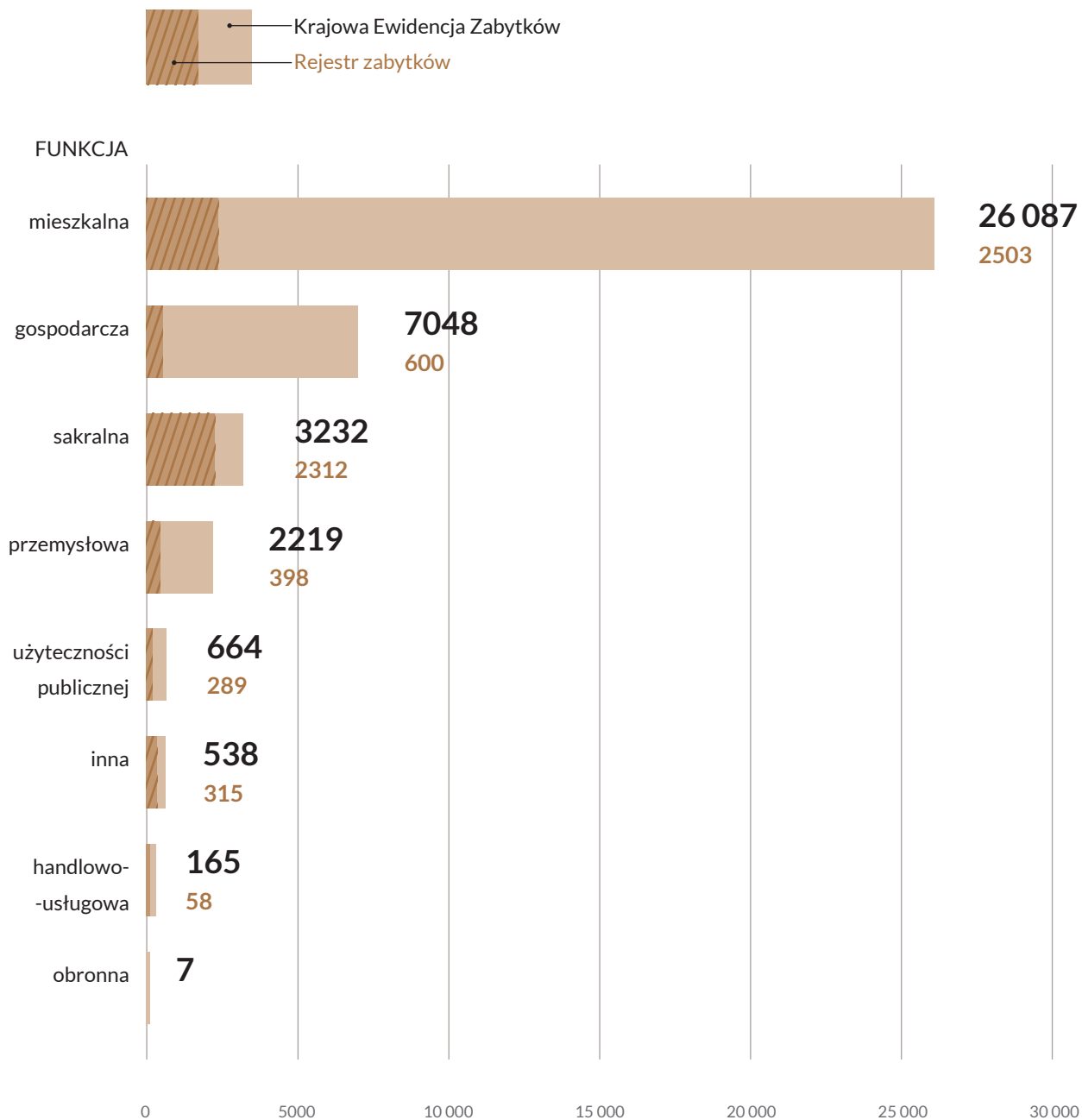

Rejestr zabytków

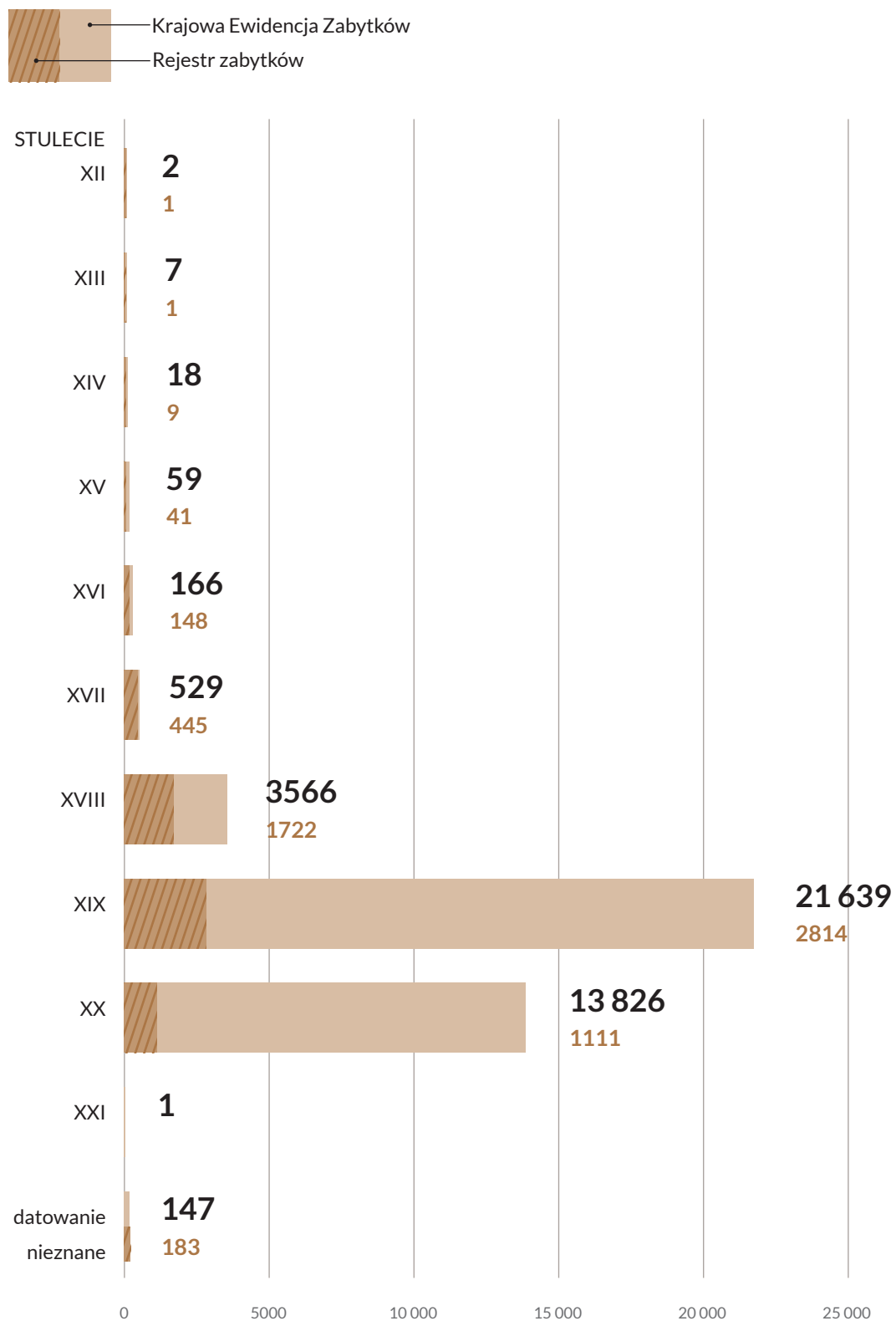
6475

PODZIAŁ ZABYTKÓW DREWNIANYCH WEDŁUG FUNKCJI W KRAJOWEJ EWIDENCJI I REJESTRZE ZABYTKÓW

PODZIAŁ ZABYTKÓW DREWNIANYCH WEDŁUG CHRONOLOGII W KRAJOWEJ EWIDENCJI I REJESTRZE ZABYTKÓW

4.2.

DOKUMENTACJA EWIDENCYJNA ZABYTKÓW O KONSTRUKCJI DREWNIANEJ W ZBIORACH NID

W zbiorach Narodowego Instytutu Dziedzictwa opracowania dotyczące zabytków drewnianych stanowią integralną część dokumentacji ewidencyjnej zabytków nieruchomości oraz opracowań naukowych i spuścizn. Dokumentację tworzą tzw. karty zielone, karty białe, karty zabytku nieruchomego niewpisanego do rejestru oraz fiszki adresowe²⁶. W skład zbiorów wchodzi dokumentacja wykonywana obecnie i powstała na mocy wcześniejszych przepisów prawnych. Należy zwrócić uwagę, że zbiory NID nie są tożsame z zasobem kart, którymi dysponują wojewódzkie urzędy ochrony zabytków²⁷.

Drewniane zabytki nieruchome ewidencjonowane są według ogólnie przyjętych zasad na kartach ewidencyjnych zabytku nieruchomego – zmiennego w czasie, ale ujednoczonego wzoru stosowanego w przypadku wszystkich rodzajów obiektów architektury i budownictwa. Karty te zawierają dane administracyjne, historyczne, opisowe i graficzne. Celem dokumentacji ewidencyjnej jest rozpoznanie zasobu oraz udokumentowanie wyglądu i stanu zachowania zabytku w czasie jej sporządzania.

²⁶ **Karty zielone** to dokumentacja ewidencyjna architektury utworzona w latach 1951-1961, zaktualizowana na tych samych formularzach w l. 60. XX w., a sporadycznie również w l. 70. XX w. Objęła ona (według ówczesnego stanu wiedzy) wszystkie znane, a także ujawnione podczas inwentaryzacji zabytki architektury i budownictwa. Karta zielona jest dokumentem dwustronnym o formacie A4, zawierającym podstawowe dane o obiekcie, m.in. informacje administracyjne, nazwę obiektu, dane o czasie powstania i stylu obiektu, krótkie informacje historyczne i opis jego najistotniejszych cech, a także materiały fotograficzne w formie kilku zdjęć i schematyczny plan.

Karty białe, w tym ich współczesna wersja, to karty ewidencyjne zabytku wpisanego do rejestru zabytków, tworzone od 1975 r. do dziś. Dokument o formacie A3 z załącznikami formatu A4 zawiera – oprócz podstawowych danych uwzględnianych w poprzedniej wersji karty – obszerniejsze dane historyczne, opisowe i graficzne. Karty białe, dokładniej rejestrując wygląd i stan zachowania zabytku w czasie wykonania dokumentacji, pozwalają na monitorowanie tego stanu i późniejszą ocenę zmian.

Karty ewidencyjne zabytku nieruchomego niewpisanego do rejestru tworzone są od 2011 r. według wzoru wprowadzonego na mocy Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Karty te wykonywane są w formacie A4. Zawierają skrótowe informacje, m.in. dane lokalizacyjne, określenie rodzaju obiektu, czas jego powstania, opis zagrożeń, hasłowo określenie stanu zachowania obiektu i materiały graficzne (zazwyczaj kilka zdjęć).

Karty adresowe architektury i budownictwa, tzw. fiszki adresowe, wykonywane w l. 70 do połowy l. 90. XX w., miały na celu pełne rozpoznanie zasobu zabytkowego. Zawierają dane adresowe, czas powstania obiektu i jego ważniejszych remontów, określenie materiału budowlanego oraz zdjęcie obiektu.

²⁷ Charakterystyka zbiorów ewidencyjnych NID została szczegółowo przedstawiona w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, op. cit., s. 16-17, s. 43-45, s. 319-321.

4.3.

METODOLOGIA POZYSKANIA DANYCH STATYSTYCZNYCH O DOKUMENTACJI EWIDENCYJNEJ

Podstawą prezentowanych zestawień statystycznych są informacje z ogólnopolskiej bazy danych prowadzonej przez Zespół ds. Danych Cyfrowych w ramach Działu Danych o Zabytkach NID (stan na 30.06.2022 r.)²⁸. Baza ta zawiera informacje dotyczące cech obiektów wyszczególnionych w kartach ewidencyjnych zabytków nieruchomych, które są przechowywane w NID. Informacje z kart, szczególnie na temat stanu zachowania obiektów, wymagają ciągłej aktualizacji. Należy na przykład ustalić, które obiekty odnotowane w bazie już nie istnieją, a które utraciły wartości zabytkowe i zostały wyłączone z wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Informacje z kart wprowadzone do bazy w latach 2019-2022 w ramach projektu „Digitalizacja i dokumentacja ewidencyjna zabytków oraz grobów i cmentarzy wojennych” są obecnie weryfikowane przez pracowników NID. Po weryfikacji dane te ulegną zmianie z powodu uzupełnienia informacji dotyczących m.in. materiału budowlanego (dotychczas brak takich danych dla ok. 7% obiektów).

Przedstawione analizy statystyczne dokumentacji ewidencyjnej NID obejmują zabytki nieruchome, których materiałem dominującym w strukturze jest drewno. W zestawieniach uwzględniono również obiekty o drewnianej konstrukcji szkieletowej z murowanym wypełnieniem. Analizą nie objęto natomiast zabytków murowanych z elementami drewnianymi (werandy, ganki, facjaty, nadbudowy itp.). Baza nie obejmuje też drewnianych kapliczek (ok. 300) i krzyży przydrożnych (ok. 470) opracowanych na kartach zabytków ruchomych.

W analizach statystycznych prezentowane wartości procentowe kart dotyczących zabytków nieruchomych o konstrukcji drewnianej zostały obliczone w odniesieniu do dokumentacji wykonanej w danym roku dla wszystkich zabytków nieruchomych z wyłączeniem zieleni i cmentarzy.

²⁸ W tym dniu baza nie obejmowała przekazanych do NID, a niezdigitalizowanych jeszcze kart z lat 2019-2022 oraz części kart zabytków niewpisanych do rejestru z lat poprzednich – łącznie około 13 000 kart.

4.4.

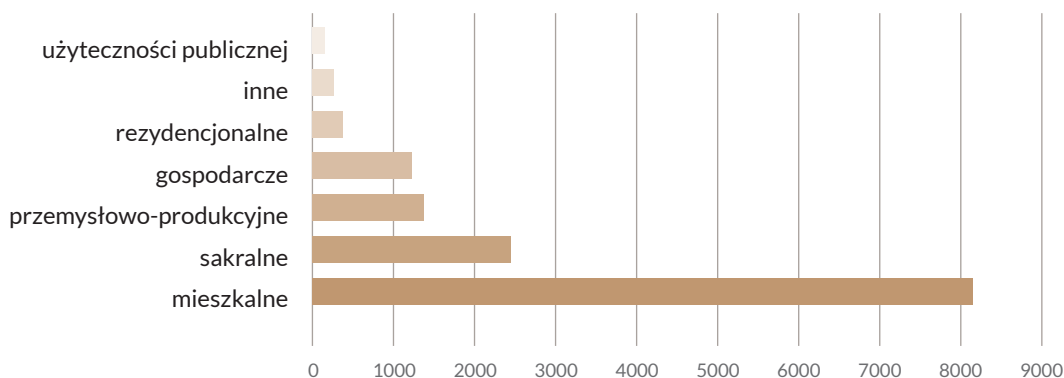
PRZEDSTAWIENIE I ANALIZA DANYCH DOTYCZĄCYCH DOKUMENTACJI EWIDENCYJNEJ

Dokumentacja wykonana została dla **42 199** zabytków o konstrukcji drewnianej, co stanowi **27%** wszystkich zewidencjonowanych zabytków nieruchomych (**156 297**). Obiekty drewniane zinwentaryzowane są na **46 055** kartach ewidencyjnych, co stanowi **26%** całego zbioru kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych liczącego **178 702** opracowania (**115 771** kart białych, **51 842** zielonych i **11 089** KEZN²⁹).

KARTY ZIELONE

Dla zabytków drewnianych w zbiorach NID istnieje **14 168** kart zielonych wykonanych dla **13 971** obiektów w latach 1955-1973. Część zabytków ma 2 lub 3 karty, opracowane podczas aktualizacji w latach 60. lub 70. XX wieku. Karty zielone zabytków drewnianych stanowią **27%** całego zbioru tej dokumentacji (liczącego **51 842** karty dla **51 029** obiektów).

OBIEKTY DREWNIANE ZINWENTARYZOWANE NA KARTACH ZIELONYCH W LATACH 1955-1973 W PODZIALE WEDŁUG FUNKCJI

Zdecydowana większość zabytków zewidencjonowanych na kartach zielonych w opisywanym okresie to obiekty mieszkalne, głównie domy i chałupy wiejskie. Wśród 2447 obiektów sakralnych ponad połowę stanowiły kościoły. Zewidencjonowano też blisko 300 cerkwi. Obiekty przemysłowe to głównie wiatraki (77%), a wśród gospodarczych dominują stodoły (45%) i spichlerze (31%). Ewidencją objęto też 363 dwory drewniane.

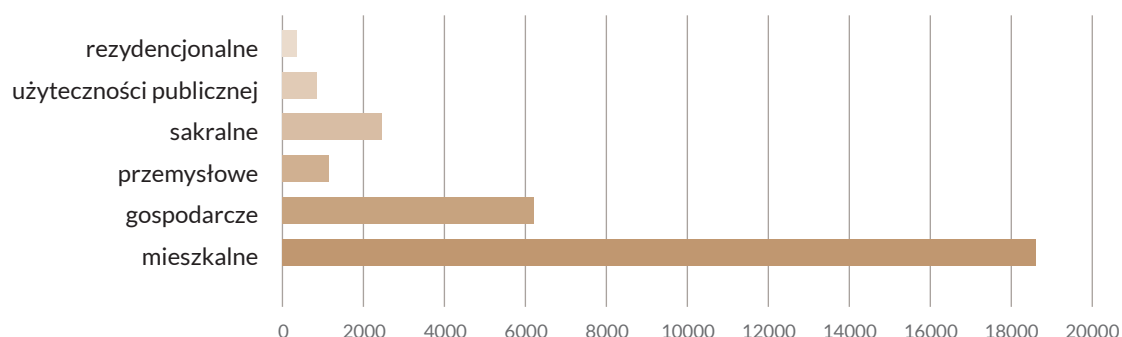
²⁹ Według stanu na dzień 30.06.2022 r. dane dotyczące zdigitalizowanego zbioru kart zabytków niewpisanych do rejestru (skrót: KEZN) różnią się znacznie od ilości tego rodzaju dokumentacji przyjętej do NID z uwagi na stale trwający proces ich digitalizacji. Według sprawozdania Zespołu ds. Rejestru i Ewidencji NID przyjętych zostało 23 757 kart KEZN.

KARTY BIAŁE

Najliczniejszą i najwartościowszą merytorycznie częścią zasobu ewidencji NID są karty białe, wykonywane od poł. lat 70. XX wieku – obecnie jako karty ewidencyjne obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Dla zabytków drewnianych w zbiorach NID istnieją **30 363** karty białe wykonane dla **29 953** obiektów. Część zabytków ma 2 lub 3 karty opracowane w ramach aktualizacji. Karty białe zabytków drewnianych stanowią **26%** całego zbioru tej dokumentacji (liczącego **115 771** kart dla **113 345** obiektów)³⁰.

OBIEKTY DREWNIANE ZINWENTARYZOWANE NA KARTACH BIAŁYCH W LATACH 1976-2018 W PODZIALE WEDŁUG FUNKCJI

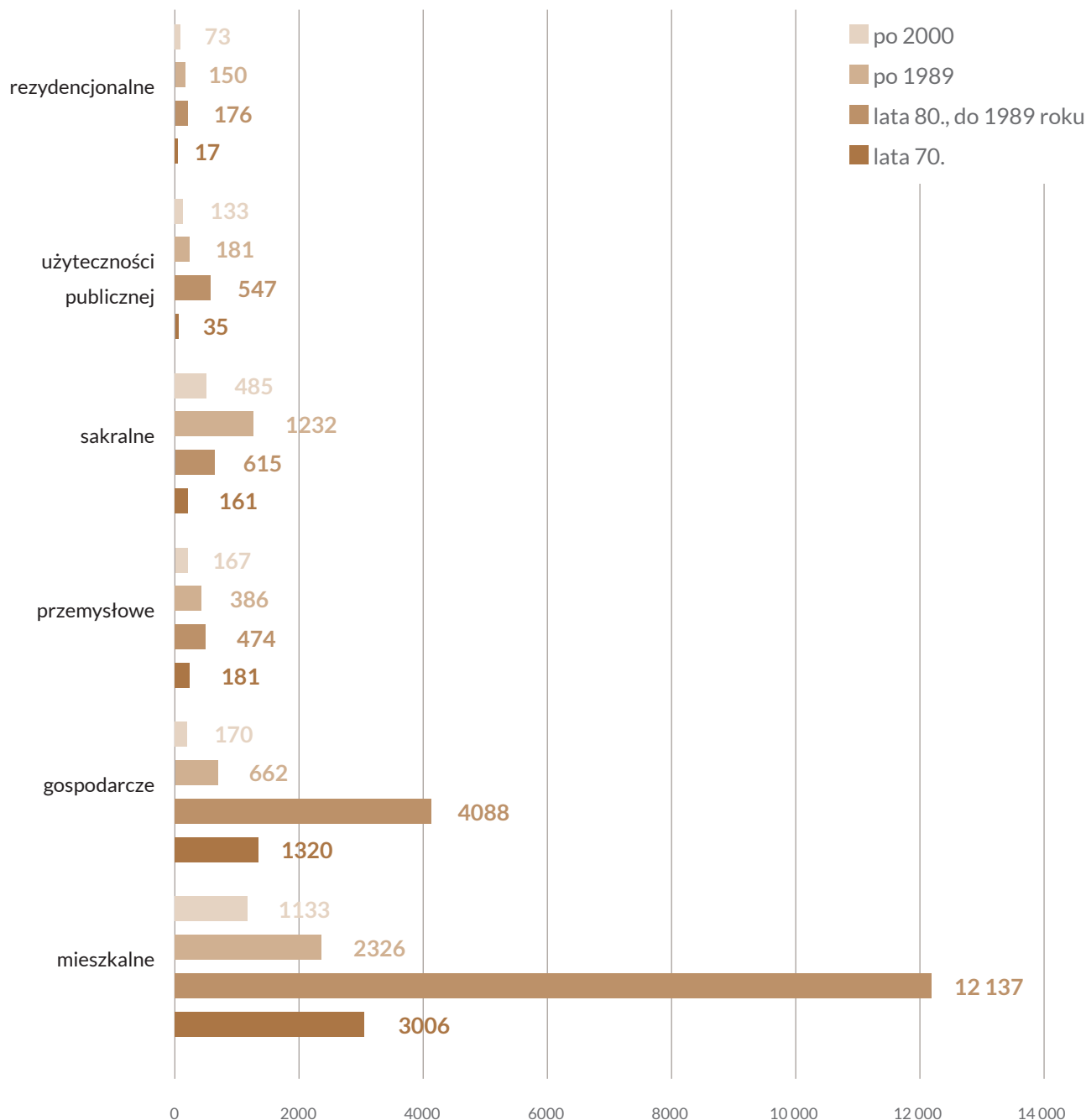
Pod koniec lat 70. XX wieku liczba wykonywanych opracowań przekroczyła 3000 obiektów rocznie, z czego ok. 50% przybywającego zasobu stanowiła dokumentacja zabytków drewnianych. Stan ten utrzymywał się do 1989 roku³¹. Po zmianach ustrojowych, przez kolejne dziesięciolecie – chociaż ogólna liczba roczna kart była wyższa niż poprzednio i wynosiła od 3000 do 5000 – spadła liczba dokumentacji wykonywanych dla zabytków drewnianych. W zależności od roku był to spadek od 8 do 17%. **To może być efekt zmniejszającej się liczby obiektów drewnianych reprezentujących grupę budownictwa wiejskiego albo spadek zainteresowania mniej wartościowym – według ówczesnych kryteriów – zasobem XX-wiecznego budownictwa mieszkalnego i gospodarczego.** Po 2000 roku proces ewidencjonowania zasobu zabytkowego w postaci kart białych został znacznie spowolniony, co można wiązać z brakiem środków finansowych, a po 2003 roku również ze zmianami w prawie ochrony zabytków. Potrzeba zapewnienia pilnej ochrony obiektom spoza rejestru wymusiła opracowanie wzoru kart o uproszczonej formie i ograniczonym zbiorze danych. W kolejnych latach liczba wykonanych kart zabytków wpisanych do rejestru (wymagających dużego zaangażowania merytorycznego, czasowego i finansowego) systematycznie spadała – od ok. 1000 w 2011 roku do niespełna 300 kart rocznie w latach 2018 i 2019. W tym okresie dokumentacja dla obiektów drewnia-

³⁰ Dane dotyczą całego zasobu kart białych powstałego w latach 1976-2018 – stan bazy danych na dzień 30.06.2022 r.).

³¹ Wyjątkowo w 1987 i 1988 r. opracowano ok. 6000 kart.

nych stanowi już tylko od 2 do 17% wykonywanych kart. W latach 2020-2022 jest to zaledwie ok. 30-40 kart rocznie. Opracowywane są głównie wille, pensjonaty, drobne obiekty sakralne (kapliczki, dzwonnice) oraz pojedyncze obiekty gospodarcze. Zwraca uwagę brak kart dla przeważającego dawniej budownictwa wiejskiego – mieszkalnego i gospodarczego.

DYNAMIKA OPRACOWYWANIA KART BIAŁYCH DLA WYBRANYCH GRUP OBIEKTÓW DREWNIANYCH W PODZIALE WEDŁUG FUNKCJI

W latach 70. XX wieku wykonano 4766 kart zabytków drewnianych, z czego 63% dla obiektów mieszkalnych i 28% dla gospodarczych. Były to XIX-wieczne chałupy i domy oraz zabudowa gospodarcza (stodoły, obory, spichlerze). Istotną grupę stanowiły wiatraki i młyny wodne. Stosunkowo niewielka liczba dokumentacji obiektów sakralnych obejmuje kościoły i cerkwie.

Podobnie sytuacja wyglądała w latach 80. XX wieku, czyli w okresie największego przyrostu liczby kart, gdy powstały 17 864 dokumentacje dla zabytków drewnianych. Przy podobnym udziale procentowym grup funkcjonalnych odnotować należy wzrost liczby opracowań dla blisko 12 000 chałup i domów mieszkalnych – wobec ok. 3000 w poprzednim okresie.

Po 1989 roku zwiększa się liczba dokumentacji obiektów sakralnych, w tym drewnianych. Od poł. lat 70. XX wieku do 1989 roku wykonano niespełna 800 kart drewnianych zabytków sakralnych, a w latach 90. XX wieku już ponad 1200. Spóźniona okazała się akcja dokumentowania drewnianych dworów – po 1989 roku przybyły tylko 223 karty dla tego zasobu. Nadal najwięcej kart wykonano dla najobszerniejszego zasobu, czyli obiektów mieszkalnych (47-50%), ale jest to głównie zabudowa willowa z 1. poł. XX wieku.

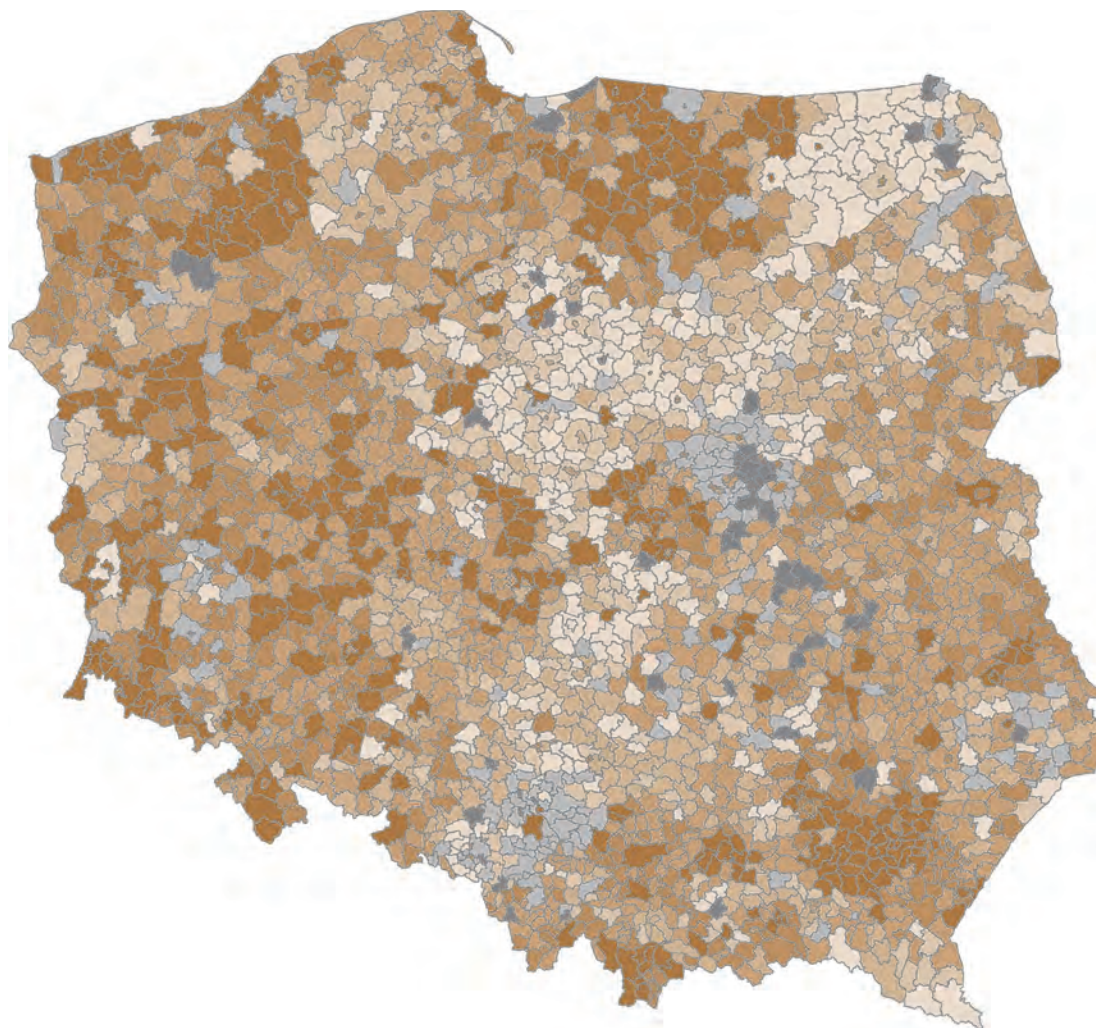
Wybór obiektów i liczba zlecanych kart białych zależne są od decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz posiadanych środków finansowych. Występuje zatem duże zróżnicowanie regionalne pod względem rodzaju zewidencjonowanych zabytków, w tym drewnianych – są obszary, na których były one priorytetem (np. dawne województwo chełmskie) i tereny, na których, mimo skupisk wartościowej zabudowy drewnianej, były one pomijane (np. dawne województwo ostrołęckie).

W 2. poł. lat 90. XX wieku podjęto na krótko próbę centralnego sformułowania kryteriów wyboru obiektów, dla których zlecano wykonywanie ewidencji. Skoncentrowano się na sporządzaniu kart dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków. W przypadku architektury drewnianej kryterium to spełniały przede wszystkim obiekty sakralne.

FISZKI ADRESOWE

Dokumentacja fiszek adresowych zabytków nieruchomości była efektem terenowego rozpoznania zasobu zabytków nieruchomości przeprowadzonego w 4. ćwierci XX wieku. Zbiór zgromadzony w NID liczy ponad 659 000 dokumentów. Zawierają one podstawowe informacje o obiektach: dane adresowe, określenie rodzaju obiektu, jego datowanie, materiał, fotografię oraz rok wykonania dokumentacji. Pracami inwentaryzacyjnymi objęto ponad 90% kraju. Na niektórych obszarach udokumentowano wszystkie obiekty godne ujęcia (ok. 50-60% terenu kraju, przede wszystkim województwa wschodnie i część centralnych), na innych akcji nie rozpoczęto lub zrealizowano ją w bardzo niewielkim procencie (np. dawne województwo warszawskie i dawne województwo katowickie).

LICZBA FISZEK W GMINACH

Fiszki w gminach – liczba

- brak
- 1 do 5
- 6 do 30
- 31 do 50
- 51 do 100
- 101 do 250
- 251 do 500
- 501 do 9364

Fiszki adresowe są uzupełnieniem wiedzy o zasobie zabytków nieruchomości, w tym o obiektach nieobjętych dokumentacją ewidencyjną. Ich najcenniejszym elementem są fotografie. Ok. 37 500 fiszek – w tym 14 500 dotyczących obiektów drewnianych – nie zawiera jednak dokumentacji fotograficznej. Pomimo skrótowej formy dokumentacja ta ukazuje obraz historycznej zabudowy Polski uchwycony przed okresem przemian polityczno-gospodarczych kraju, których skutkiem były gwałtowne przeobrażenia krajobrazu kulturowego, zwłaszcza budownictwa wiejskiego. Niejednokrotnie zdjęcie na fiszce adresowej jest jedyną dokumentacją nieistniejącego już obiektu. W omawianym zasobie ponad 200 000 fiszek dotyczy obiektów o konstrukcji drewnianej, co stanowi ponad 31% całości zasobu. Są to przede wszystkim obiekty mieszkalne (domy/chałupy) stanowiące ponad 61% ogółu. Jedną z mniej licznych grup wyznaczają drewniane obiekty sakralne oraz towarzyszące im dzwonnice, bramy i wieże – dokumentuje je nieco ponad 2100 fiszek, czyli około 1% tej dokumentacji. Istotną grupą obiektów o konstrukcji drewnianej, którą opisuje ok. 400 fiszek, są cerkwie. Inną grupą zanikających w krajobrazie przykładów dawnego budownictwa drewnianego są wiatraki, których zinwentaryzowano niemal 1500 i drewniane młyny wodne – blisko 900 scharakteryzowanych obiektów.

Najwięcej dokumentacji dotyczącej obiektów drewnianych pochodzi z południowo-wschodniej i centralnej części kraju, ściśle z województw: podkarpackiego 75,5%, podlaskiego 71%, lubelskiego 70%, małopolskiego 66,4%, mazowieckiego 64,8%, świętokrzyskiego 55,5%, łódzkiego 48,7% i śląskiego 35%. W województwach zachodnich fiszek dotyczących obiektów drewnianych opracowano najmniej – w woj. opolskim tylko 2,5%, lubuskim 2,6%, zachodniopomorskim 3,2% oraz dolnośląskim 4,9%. Tradycje regionalne przyczyniły się do ogromnego bogactwa form architektonicznych budowli drewnianych wznoszonych we wszystkich regionach. Analizując przyrost dokumentacji w kolejnych okresach, można stwierdzić, że najwięcej fiszek dla obiektów drewnianych powstało w latach 1979-1987, co stanowi prawie 50% omawianego zasobu. Najwięcej obiektów drewnianych w stosunku do innych konstrukcji zinwentaryzowano w latach 1979-1982 oraz 1985, 1998 i 1999 roku, kiedy stosunek dokumentacji obiektów drewnianych do pozostałych konstrukcji wynosił 50-60%.

4.5.

OPRACOWANIA NAUKOWE I SPUŚCIZNY

W NID przechowywane są też zbiory zawierające w szczególności materiały dotyczące budownictwa drewnianego:

- Teki Tłoczka – materiały Ignacego Tłoczka (ok. 5,20 mb), które obejmują rękopisy, maszynopisy, zeszyty, pozytywy, negatywy, przeźrocza, rysunki, szkice, wycinki prasowe;
- Teki Piaścika – materiały z działalności naukowej Franciszka Piaścika dotyczące historii i kultury wsi polskiej w zakresie typologii i regionalizacji budownictwa (ok. 1,89 mb), w tym maszynopisy, rękopisy, ilustracje, rysunki, formularze, wydawnictwa.

4.6.

PODSUMOWANIE

Karty ewidencyjne obiektów o konstrukcji drewnianej dokumentują dziedzictwo, które odgrywa szczególną rolę w krajobrazie architektonicznym Polski. Architektura drewniana jest jednym z kluczowych elementów tożsamości narodowej i świadectwem jej różnorodności regionalnej. **Niestety, w wykonanej w ostatnich kilkudziesięciu latach dokumentacji ewidencyjnej ma to tylko częściowe odzwierciedlenie. O ile uchwycony został obraz regionów południowo-wschodnich, to dla pozostałych części kraju dokumentacja zabudowy drewnianej zdaje się być niepełna i wybiórcza.** Obecnym wyzwaniem jest możliwie najszybsze i najdokładniejsze udokumentowanie pozostałego jeszcze zasobu zabytkowej architektury drewnianej.

Najbardziej jednolicie i najszerzej zabudowę drewnianą dokumentują fiszki adresowe, obrazujące stan zabudowy kraju w latach 80. XX wieku. Wykonywano je na inwentaryzowanych obszarach bez preferowania czy eliminowania któregoś z rodzajów obiektów. Niestety, dokumentacja ta jest zwykle ograniczona do jednego zdjęcia oraz danych administracyjno-adresowych.

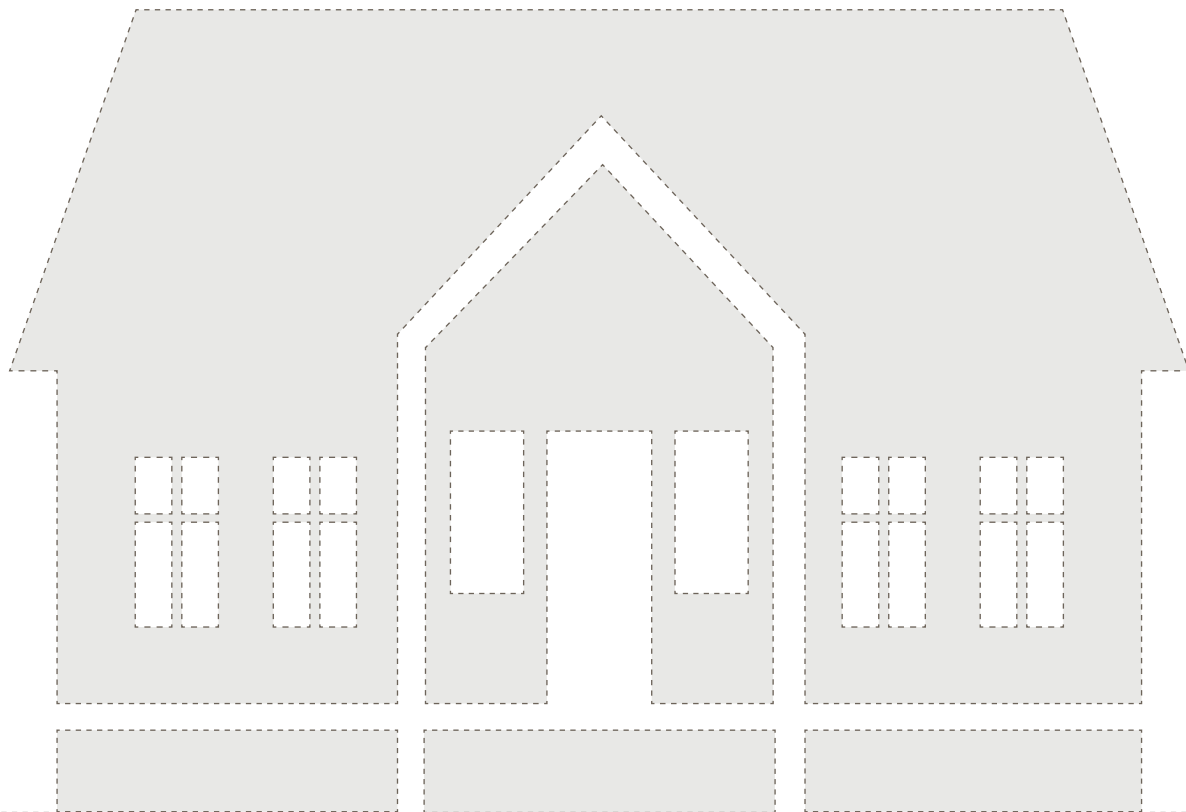
Najbardziej szczegółową dokumentację stanowią karty białe. Podkreślić należy, że w przypadku obiektów drewnianych dokumentacja ta często zawiera dodatkowe rysunki pomiarowe, np. przekroje i detale ciesielskie. Dzięki nim zgromadzono materiał, który może być pomocny w przyszłych badaniach i próbie uzupełnienia obecnie niekompletnego obrazu typologicznego zabudowy drewnianej – głównie mieszkalnej, folwarcznej i gospodarczej – z uwzględnieniem przynajmniej części obiektów dziś już nieistniejących. Należy żałować, że wiele ważnych obiektów, a nawet całych regionów (np. Kurpiowszczyzna), nie udokumentowano w ten sposób.

Zabudowa szkieletowa wsi Swołowo, fot. T. Błyskosz

**AKTUALNA WIEDZA
NA TEMAT STANU
ZACHOWANIA
ARCHITEKTURY
DREWNIANEJ**

5.

AKTUALNA WIEDZA NA TEMAT STANU ZACHOWANIA ARCHITEKTURY DREWNIANEJ

Zasób architektury drewnianej w Polsce nie był dotychczas poddawany głębszej analizie pod kątem jego stanu zachowania. W okresie kształtowania się współczesnego systemu ochrony zabytków, czyli w drugiej połowie XX wieku, uwagę skupiano przede wszystkim na próbach ewidencjonowania zasobu³² oraz ochrony jego najcenniejszych przykładów poprzez wpisy do rejestru zabytków i przenoszenie zagrożonych obiektów do muzeów etnograficznych typu skansenowego³³. Kwestie złego stanu zachowania i zanikania obiektów drewnianych, głównie grup najbardziej zagrożonych: budownictwa mieszkalnego na wsi i w miasteczkach, zabytków techniki oraz części architektury sakralnej (np. cerkwi i kościołów poewangelickich), omawiano przede wszystkim w publikacjach naukowych, jednak bez szerszego ujęcia problemu w skali całości zasobu³⁴.

Próby zdiagnozowania zjawiska drastycznego zmniejszania się zasobu zabytków drewnianych podjęto dopiero po 1989 roku, w związku z wprowadzanymi zmianami w systemie ochro-

³² J. Szatygin, *Rejestr i ewidencja zabytków nieruchomości oraz ruchomych w działaniach Narodowego Instytutu Dziedzictwa*, „Ochrona Zabytków” 2012, nr 1-2, s. 117-158.

³³ G. Ciołek, *Zagadnienie ochrony budownictwa ludowego*, „Ochrona Zabytków” 1952, nr 4, s. 217-229; N. Czechowiczowa, *Z dziejów skansenu w Polsce*, „Muzealnictwo” 1957, nr 6, s. 10-28; I. Tłoczek, *Zagadnienie parków etnograficznych w Polsce*, „Ochrona Zabytków” 1957, nr 2, s. 88-98.

³⁴ K. Bastowska, *Z dziejów zabytkowych świątyń dawnego województwa koszalińskiego w latach 1945-1989*, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. II, Sławno 2003, s. 197-242; R. Brykowski, *Niektóre problemy i postulaty w zakresie ochrony drewnianej architektury i budownictwa w Polsce*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków” 1976, Seria B, t. 43, s. 165-180; W. Jankowski, *Zasoby architektury i budownictwa drewnianego w Polsce w świetle materiałów zgromadzonych w Ośrodku Dokumentacji Zabytków*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. XXXII, z. 3-4, s. 189-197; W. Kalinowski, *Problemy ochrony i konserwacji budownictwa drewnianego w Polsce*, „Ochrona Zabytków” 1964, nr 3, s. 3-10; M. Kornecki, *Budownictwo drewniane...*, op. cit., s. 325-334; M. Kornecki, *Miejsce budownictwa drewnianego w krajobrazie kulturowym. Zasoby, zagrożenia, kierunki ochrony*, [w:] *Na pograniczu kultur. Drewniana architektura sakralna w Polsce i na Ukrainie*, red. J. Polaczek, Przemysł 2001, s. 5-22; S. Latour, *Charakterystyka form i stan zachowania budowli drewnianych na Pomorzu Zachodnim*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. XXXII, z. 3-4, s. 253-265; *Losy cerkwi w Polsce po 1944 roku*, red. A. Marek et al., Rzeszów 1997; D. Mączyński, M. Warchoń, *Pojęcie autentyczności w Karcie Weneckiej i zmiany jego rozumienia we współczesnej konserwacji i restauracji zabytków architektury oraz konstrukcji drewnianych w Polsce*, [w:] *Karta Wenecka 1964-2014*, red. W. Bukowska, J. Krawczyk, Toruń 2015, s. 179-189; T. Rudkowski, *Dłaczego architektura drewniana?*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. XXXII, z. 3-4, s. 161-165.

ny zabytków. W 1995 roku „Ochrona i konserwacja zabytkowych obiektów drewnianych” stała się jednym z sześciu ogólnopolskich, resortowych programów ochrony i konserwacji zabytków, realizowanych przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Celem programu było powstrzymanie niszczenia obiektów drewnianych przez pożary, a także ochrona zabytków drewnianych przed dewastacją i niekontrolowanymi rozbiórkami oraz wypracowanie metod konserwacji drewna i jego ochrony przed szkodnikami biologicznymi i destrukcją atmosferyczną³⁵. Działania poszczególnych komisji miały również prowadzić do rozpoznania potrzeb, podsumowania stanu badań i analizy posiadanej dokumentacji w odniesieniu do poszczególnych grup zabytków objętych programami, a w konsekwencji do opracowania planowanego „Raportu o stanie ochrony dóbr kultury w Polsce”³⁶. W praktyce realizacja programu ochrony i konserwacji zabytkowych obiektów drewnianych ograniczyła się do koordynacji dotacji na prace przy zabytkach drewnianych oraz do doposażenia zabytków drewnianych w instalacje alarmowe i przeciwpożarowe. Funkcjonowanie programu zakończone zostało wraz ze zmianami w Ministerstwie Kultury i Sztuki w 1997 roku³⁷.

Po raz pierwszy stan zachowania zasobu zabytkowej architektury drewnianej zdiagnozowano w „Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomości (stan na grudzień 2004 r.)”, sporządzonym w 2004 roku w Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków na zlecenie Departamentu Ochrony Zabytków MKiDN³⁸. Raport opracowano na podstawie lustracji terenowej i weryfikacji stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru, przeprowadzonej w 2003 roku przez wojewódzkich konserwatorów zabytków. Podstawowym „celem zleconych działań było uzyskanie aktualnych danych, mogących stanowić podstawę do sporządzenia wojewódzkiego, a następnie krajowego raportu o zasobie i stanie zachowania zabytków oraz określenie faktycznej liczby istniejących zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, określenie ich struktury własności oraz stanu zachowania w powiązaniu z formą własności”. W zakresie obiektów budownictwa drewnianego raport wskazywał, że jest to grupa zabytków szczególnie zagrożona i trudna w utrzymaniu, „zarówno ze względu na techniczne zużycie materiału, jak i skutek niechęci większości właścicieli, uważających ten rodzaj budulca za kłopotliwy w eksploatacji”³⁹. We wnioskach autorzy raport postulowali stworzenie krajowego programu ochrony budownictwa drewnianego⁴⁰ i konstatowali, „iż ochrona zabytków drewnianych jest istotnym problemem konserwatorskim. Biorąc pod uwagę fakt, że nie można przenieść wszystkich obiektów do skansenu (byłoby to zresztą niepowetowaną stratą dla krajobrazu kul-

³⁵ *Resortowe programy...*, op. cit., s. 4-10.

³⁶ *Ibidem*, s. 5.

³⁷ Informacja o wynikach kontroli wykorzystania środków budżetowych przekazanych przez Ministra Kultury i Sztuki na realizację krajowych programów ochrony i konserwacji zabytków w latach 1995-1997, raport Najwyższej Izby Kontroli z maja 1999 r., <https://www.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik/kontrole,1124.html> (dostęp: 12.12.2022).

³⁸ Raport nie został opublikowany przez MKiDN, jego treść dostępna jest na stronie internetowej NID: https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/11/Raport_o_stanie_zabytkow_2004.pdf (dostęp: 12.12.2022).

³⁹ *Ibidem*, s. 5 i 24.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 7.

turowego) należy liczyć się z tym, że w coraz szybszym tempie zubożeniu ulega część historycznego dziedzictwa⁴¹.

Dogłębna analiza stanu zachowania zabytków, w tym również drewnianych, przeprowadzona została w kolejnym „Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)”, opracowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w 2017 roku⁴². Raport opisał grupę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i objętych w całości terenową weryfikacją stanu zachowania przeprowadzoną w latach 2009-2017. Badaniom poddano grupę 6028 zabytków o konstrukcji drewnianej, które stanowiły wówczas 11,29% całości zasobu zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków⁴³. Wnioski raportu wynikające z przeprowadzonej analizy wskazywały, że w ujęciu statystycznym zabytki drewniane są jedną z najbardziej zagrożonych grup obiektów zabytkowych, mimo że na ogólny obraz architektury i budownictwa drewnianego istotny wpływ miała grupa zabytków sakralnych, znajdujących się zasadniczo w dobrym stanie zachowania. Odmienne sytuacja wyglądała w przypadku pozostałych grup typologicznych zabytków drewnianych: „Powodem zaniedbania i likwidacji drewnianego budownictwa mieszkalnego (wiejskiego i miejskiego) oraz gospodarczego i przemysłowego bywały względy funkcjonalne i prestiżowe. Pewne znaczenie miała też specyfika materiału, bardziej niż inne narażonego na zniszczenie z powodu działania naturalnych czynników zewnętrznych i pożaru, jak również zaniechanie adaptacji budynków o konstrukcjach drewnianych i tym samym pozbawienie ich współczesnych walorów użytkowych, z powodu trudności technicznych, kosztów oraz braku wystarczającej wiedzy na temat sposobów ochrony i konserwacji zabytkowych obiektów drewnianych ze strony ich właścicieli i użytkowników oraz, niestety, również służb konserwatorskich. Podkreślenia wymaga, że obiekty o konstrukcjach drewnianych, wskazywane od wielu lat jako najbardziej zagrożona grupa zabytków, w wielu regionach z dziedzictwa zagrożonego stały się już właściwie dziedzictwem utraconym (szczególnie w zakresie wskazanego powyżej drewnianego budownictwa mieszkalnego wiejskiego i małomiasteczkowego, gospodarczego i przemysłowego). Oznacza to utratę charakterystycznego dla wielu regionów kraju krajobrazu kulturowego nierozzerwalnie związanego z architekturą i budownictwem drewnianym⁴⁴. W raporcie zwrócono też uwagę, że na zły stan zachowania zabytków o konstrukcjach drewnianych istotny wpływ miało ponadto zużycie konstrukcji i materiału, statystycznie dotyczące częściowej budowli o konstrukcjach drewnianych, które ze swej natury są na to wrażliwsze⁴⁵. Wskazano przy tym na konieczność opracowania kompleksowych standardów postępowania

⁴¹ Ibidem, s. 24-25.

⁴² Zob. <https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/11/RAPORT-O-STANIE-ZACHOWANIA-ZABYTKOW-NIERUCHOMYCH.pdf>. (dostęp: 12.12.2022).

⁴³ Ibidem, s. 52-53. Należy jednak pamiętać, że w ujęciu statystycznym nie uwzględniono obiektów o mieszanych konstrukcjach, łączących różne materiały (np. obiekt murowany i drewniany), które kwalifikowano do danej grupy materiałowej na podstawie rodzaju konstrukcji dominującej.

⁴⁴ Ibidem, s. 357-358.

⁴⁵ Ibidem, s. 360-361.

Pozostałości zabytkowego wiatraka, niegdyś elementu charakterystycznego polskich wsi i miasteczek, fot. T. Palacz

konserwatorskiego dla określonych grup zabytków, m.in. zabytków architektury, budownictwa i konstrukcji drewnianych, z uwagi na brak opracowanej dotychczas metodologii oceny i badań zasobu, wymogów względem dokumentacji naukowej i projektowej oraz zasad prowadzenia prac remontowych i konserwatorskich⁴⁶.

Kompleksowy „Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)” dotyczył wyłącznie obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Nie obejmował niestety innych grup zabytków, wśród których znaczny procent stanowią obiekty drewniane. Płynące z raportu wnioski o zagrożeniach dla zabytkowej architektury drewnianej są zapewne jeszcze bardziej aktualne w przypadku obiektów będących w tzw. ewidencji konserwatorskiej oraz obiektów historycznych o cechach zabytku, nieobjętych dotychczas żadną formą ochrony. Zasób tych ostatnich nadal nie jest nawet zewidencjonowany. Brak wiedzy o stanie zachowania całości zasobu architektury drewnianej w Polsce, skutkujący brakiem możliwości realnej oceny zagrożeń, które wpływają na ten zasób, był bezpośrednią przyczyną podjęcia działań Narodowego Instytutu Dziedzictwa w zakresie opracowania w 2022 roku niniejszego „Raportu o stanie architektury drewnianej w Polsce”.

⁴⁶ Ibidem, s. 376.

**ZABYTEK DREWNIANY
JAKO PRZEDMIOT
SZCZEGÓLNEJ
OCHRONY PRAWNEJ**

6. ZABYTEK DREWNIANY JAKO PRZEDMIOT SZCZEGÓLNEJ OCHRONY PRAWNEJ

6.1. WSTĘP

Muzea na wolnym powietrzu, istniejące w wielu regionach Polski, prezentują zachowane dziedzictwo architektury drewnianej. Muzea te są enklawami⁴⁷, w których stara zabudowa wraz z elementami otoczenia gospodarstw chłopskich oraz zabudową charakterystyczną dla wsi, obejmującą wiejskie szkoły, kaplice, kościoły, karczmy, kuźnie, młyny z wiatrakami, miała pokazywać, jak mieszkano się dawniej na wsi. Skanseny nie są już tylko zbiorem architektury ludowej regionu, ale żyją wraz z całym swoim bogactwem. Przyciągają warsztatami dawnych rzemiosł, od międlenia lnu do tkactwa, od garncarstwa po plectenie koszyków, od snycerstwa po kowalstwo. Rytm przyrody i prac na roli odtwarzany jest na pokazach koszenia płaskurki, orki za koniem czy zbiorem pyr. Warsztaty z rękodzieła artystycznego przyciągają tłumy ludzi, co dotyczy choćby zdobienia jajek w technice kraszenia i batikowej, wyrobu wycinanek czy haftowania. Autentyzmu tym wszystkim działaniom dodaje otoczenie – warsztaty odbywają się w oryginalnej chacie łemkowskiej, kaszubskiej; kuźnia jest taka, jak na zdjęciu u dziadka, a wozory na jajkach wielkanocnych „babcia robiła ładniejsze, ale nie zdążyła już ich nauczyć”. Skansen tworzą obiekty ludowej architektury drewnianej, ale zanim tam trafiły pojawiło się szereg wyzwań o charakterze nie tylko konserwatorskim. Także dzisiaj spotykamy na wsiach i przysiółkach drewniane domy, stodoły, kapliczki lub wiatraki, które potrzebują ochrony – na przykład zagrody olęderskie⁴⁸ – by zachować je dla przyszłych pokoleń.

Wśród pilnych wyzwań, jakie wiążą się z ochroną dawnej architektury drewnianej – nie tylko wiejskiej, ale także uzdrowskiej czy małomiasteczkowej – są kwestie prawne. W świetle obowiązujących przepisów powstaje istotne pytanie, co jest przedmiotem ochrony w przy-

⁴⁷ J. Świąch, *Młyny wietrzne i wodne w muzeach na wolnym powietrzu w Polsce. Problemy translokacji, rekonstrukcji, demonstracji i konserwacji*, [w:] *Problemy ochrony młynów jako zabytków techniki i architektury*, red. S. Klochowicz, Radom 2021, s. 9.

⁴⁸ M. Prarat, *Gdzie Olędrzy mieszkali... Z badań nad drewnianymi zagrodami na Nizinie Sartowicko-Nowskiej*, Toruń 2009, s. 10.

Pozytywny przykład remontu zabytkowego wiatraka w Chrośnie w miejscu jego lokalizacji, fot. M. Stocka i R. Kola

padku drewnianych obiektów architektury. Nakłada się na to kwestia zakresu ochrony *in situ* w trakcie ewentualnej translokacji czy w momencie umieszczenia w miejscu docelowym. Można postawić tezę, że prawo ochrony dziedzictwa kulturowego nie dostrzega komplikacji wynikających z różnego statusu prawnego drewnianej architektury dawnej – zarówno na gruncie prawa cywilnego, jak i prawa budowlanego – a status prawny implikuje różny zakres ochrony prawnokonserwatorskiej. Obok tego pojawiają się zagadnienia prawne związane z obiektami małej architektury, takimi jak lauba, obudowa studni, żuraw, ozdobna brama wjazdowa, kapliczka słupowa czy dzwonnica. Obiekty te traktowane są na gruncie prawa odmiennie od budynków, czyli chałupy, spichlerza, stodoły, obory, karczmy czy szkoły. I nie chodzi tutaj tylko o kwestie czysto architektoniczne lub budowlane, ale właśnie o treść i zakres ochrony na gruncie prawa dotyczącego ochrony zabytków. Należy również mieć na uwadze fakt, że obiekty budownictwa drewnianego znajdujące się w posiadaniu skansenu podlegają ochronie, bowiem przez wpisanie do inwentarza muzealiów uzyskują odrębny status prawny.

Z uwagi na to, że przepisy prawa ochrony zabytków są ściśle powiązane z przepisami prawa budowlanego i prawa cywilnego, właśnie od nich zaczniemy omówienie, tak by ukazać różny status prawny wpływający na zakres ochrony zabytków. Jak podnosi Katarzyna Zalaśńska, regulacja prawa ochrony zabytków jest *lex specialis* względem norm prawa cywilnego, a jednocześnie nie można definiować zabytku w oderwaniu od przyjętej cywilistycznej definicji rzeczy⁴⁹.

6.2.

NIERUCHOMOŚĆ I RZECZ NA GRUNCIE PRAWA CYWILNEGO

W prawie cywilnym posługujemy się pojęciem rzeczy, którymi są tylko przedmioty materialne, dostatecznie wyodrębnione ze świata przyrody. Wobec rzeczy przysługuje prawo własności oraz inne prawa majątkowe. Co do zasady rzeczy mogą być przedmiotem obrotu cywilnoprawnego, choć w przypadku np. zabytków archeologicznych są one wyłączone z obrotu z mocy prawa.

Rzecz może być nieruchomością albo rzeczą ruchomą. Podział ten determinuje różną sytuację prawną tych kategorii, zarówno na gruncie prawa cywilnego, jak też w obrębie innych gałęzi prawa. I to pomijając fakt, że dostępna od wielu lat technika pozwala na przesunięcie budynku – nie tylko drewnianego. Słynne jest przesunięcie kościoła Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Warszawie w 1962 roku czy też relokacja budynku zabytkowego na terenie dawnej fabryki Norblina w Warszawie w 2018 roku – po wybudowaniu obiektu podziemnego został przeniesiony na swoje uprzednie miejsce. Równie imponująca była poprzedzona roz-

⁴⁹ K. Zalaśńska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomości w Polsce*, Warszawa 2010, s. 163-164.

biórką translokacja domu kołodzieja (konstrukcji przystupowej) z Wigancic Żytawskich do Zgorzelca w 2005 roku⁵⁰. Nie zmienia to faktu, że budynki, obiekty trwale związane z gruntem są traktowane na gruncie prawa cywilnego jako rzeczy nieruchomości.

Szczególnym rodzajem rzeczy jest nieruchomości, która w świetle art. 46 § 1 Kodeksu cywilnego⁵¹ (dalej: k.c.) stanowi część powierzchni ziemskiej i jako taka stanowi odrębny przedmiot własności. Zdefiniowana w ten sposób nieruchomości obejmuje grunty, budynki oraz części budynków, zgodnie z przyjętą zasadą superficies solo cedit, która oznacza, że rzecz związana trwale z gruntem jest częścią składową gruntu. W szczególnych przypadkach części budynków mogą być odrębnym przedmiotem własności, jednak musi to wyraźnie wynikać z przepisów prawa.

Możemy zatem wyróżnić następujące nieruchomości:

1. gruntową,
2. budynkową,
3. lokalową.

W ujęciu materialnym jedną nieruchomości stanowią będą działki ewidencyjne gruntów położone obok siebie, a otoczone sąsiednimi działkami będącymi własnością innych podmiotów. W ujęciu wieczystoksięgowym nieruchomości stanowi część powierzchni ziemi, dla której została założona księga wieczysta, co wynika z art. 24 ust. 1 zd. 1 ustawy o księgach wieczystych i hipotece⁵² (dalej: u.k.w.h.).

Nieruchomości, podobnie jak inne rzeczy, musi być wykorzystywana zgodnie ze swoim przeznaczeniem społeczno-gospodarczym. W konsekwencji art. 143 k.c. własność gruntu rozciąga się nad powierzchnią i pod powierzchnią ziemi, a granice własności są wyznaczone w przypadku każdej konkretnej nieruchomości. Przepisami wyraźnie wpływającymi na zakres prawa własności w tym kontekście jest np. prawo geologiczne i górnicze⁵³. Zgodnie z art. 10 ust 1 i 3 tego aktu niektóre kopaliny, jak np. piasek lub torf, są własnością właściciela gruntu, inne zaś, jak np. gaz czy ropa, stanowią własność Skarbu Państwa. Podobnie regulacja prawa ochrony zabytków ogranicza uprawnienia właściciela.

Częściami składowymi nieruchomości, jak wskazano wyżej, są głównie budynki. Zgodnie z art. 47 i 48 k.c. częścią składową gruntu mogą być rzeczy, których nie da się odłączyć bez uszkodzenia lub istotnej zmiany całości, albo bez uszkodzenia lub istotnej zmiany przedmiotu odłączonego. Obok budynków częścią składową gruntu będą zatem inne urządzenia trwale związane z gruntem, a także drzewa i rośliny od momentu zasiania lub zasadzenia. W przypadku budynku staje się on częścią składową gruntu od momentu rozpoczęcia budowy⁵⁴, co przekłada się fizycznie na fundamenty przyszłego budynku. Rozstrzygająca w tym momencie jest ocena techniczna istniejącego stanu. W interesującym nas temacie architektury drewnianej należy przywołać orzeczenie Sądu Najwyższego z 1963 roku, w którym

⁵⁰ Zob. <https://www.zagrodakolodzieja.pl/historia-domu> (dostęp: 9.11.2022).

⁵¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1360 z późn. zm.).

⁵² Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1728 z późn. zm.).

⁵³ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1072 z późn. zm.).

⁵⁴ A. Kaźmierczyk, *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna* (art. 1-125), red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, s. 375.

Żułowski dom podcieniowy w Złotowie po przeprowadzonych poprawnie pracach remontowych, stan z 2013 i 2020 r.,
fot. F. Gawliński

Elementy rozebranego zabytku przewidzianego do translokacji. Niebezpieczeństwo zniszczenia drewna w wyniku długotrwałego przechowywania i braku prawidłowego zabezpieczenia, fot. M. Warchoł

przyjęto, że „Dom drewniany, niezależnie od tego, czy jest postawiony na podwalinach czy też na podmurówce, stanowi zgodnie z art. 5 pr. rzecz. część składową nieruchomości”⁵⁵. To orzeczenie, przyjęte na podstawie przepisów poprzedzających obecnie obowiązujący kodeks cywilny, zachowuje swoją wartość merytoryczną i jest powszechnie akceptowane w doktrynie prawa⁵⁶. W podobnym duchu wypowiedział się Sąd Apelacyjny w Gdańsku, który stwierdził, że domki letniskowe należy uznać za części składowe gruntu, bowiem o trwałym związaniu decyduje struktura techniczna budynku i jego przeznaczenie⁵⁷, a nie wielkość i głębokość posadowienia.

W przypadku roślin przynależność do gruntu jako części składowej gruntu jest konsekwencją przyjętej konwencji prawnej, bowiem znowu możliwości techniczne, podobnie jak w przypadku budynków, pozwalają na ich przesadzenie. Potencjalna możliwość nie przesądza jednak charakteru tej kategorii rzeczy jako części składowej gruntu. Przykładowo cis w pojemniku będzie rzeczą samoistną, która może być przedmiotem obrotu, nawet jeśli jest zasadzona na terenie szkółki, bowiem cele takiego nasadzenia mają charakter przemijający. Natomiast w momencie posadzenia zakupionego cisa na działce docelowej staje się on częścią składową gruntu.

⁵⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 lipca 1963 r., III CR 137/63, OSNCP 1964, nr 7-8, poz. 156.

⁵⁶ P. Nazaruk, *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, LEX/el., 2022, art. 48.

⁵⁷ Wyrok SA w Gdańsku z 11.04.2014 r., V ACa 26/14, LEX nr 1496396.

Przykład dbałości o obiekt zabytkowy będący w prywatnym posiadaniu, spichlerz w Podlesiu na Opolszczyźnie, fot. K. Latocha

Osobną kwestię stanowią urządzenia oraz ich przynależność do gruntu. Kluczowym elementem jest tutaj ich trwale związanie z gruntem, z tym zastrzeżeniem, że zgodnie z art. 49 k.c., jeśli urządzenia przesyłowe wchodzą w skład przedsiębiorstwa, to są one częściami składowymi. Takim przykładem jest sieć kanalizacyjna lub linia energetyczna. Pod pojęciem urządzeń należy rozumieć budowle zdefiniowane w prawie budowlanym, którymi są przykładowo linie kolejowe, mosty, fortyfikacje. I znowu, „możliwość techniczna odłączenia urządzenia od gruntu nie jest wystarczająca do uznania, że urządzenie nie jest częścią składową gruntu”⁵⁸. Odnosząc to orzeczenie do zabytków, urządzeniem technicznym jest na przykład most drewniany, możliwy do przeniesienia choćby ze względu na gabaryty i przyjęte rozwiązania techniczne. Jednak dopóki jest trwale związany z gruntem i spełnia swoją funkcję społeczno-gospodarczą, stanowi przedmiot składowy gruntu i jako taki należy do właściciela gruntu.

Podsumowując (tę część opracowania), należy stwierdzić, że nieruchomości gruntowa obejmuje grunt i obiekty trwale z nim związane. Na mocy przepisów szczególnych obiekty, mimo trwałego związania z gruntem, mogą być przedmiotem odrębnej własności. Przy definiowaniu charakteru związania z gruntem bierze się pod uwagę społeczno-gospodarcze przeznaczenie rzeczy oraz kwestie techniczne z nią związane. A *contrario*, rzeczy, które nie są związane z gruntem i które nie stanowią jego części składowej, uznać należy za rzeczy ruchome. Tym sa-

⁵⁸ Wyrok SN z 11.01.2006 r., II CSK 65/05, LEX nr 191130.

Szałas pasterskie w Tatrach – zachowana pierwotna konstrukcja ścian drewnianych tradycyjnie posadowionych na masywnych kamieniach umieszczonych pod węglami w narożach ścian, fot. N. Skiepmo

mym mogą być one przedmiotem odrębnego prawa własności. W tym miejscu należy wskazać, że kodeksowe ujęcie rzeczy ruchomej i rzeczy nieruchomości ma utrwaloną definicję, lecz w niektórych przypadkach istotnym elementem decydującym o przypisaniu danej rzeczy do odpowiedniej kategorii są przepisy prawa budowlanego (dalej: pr. bud.)⁵⁹. Istotne rozróżnienie statusu cywilnoprawnego rzeczy będzie pochodną klasyfikacji obiektu budowlanego w prawie budowlanym. Wpływać to będzie także na klasyfikację ochrony zabytków.

6.3.

ZABYTKOWY OBIEKT BUDOWLANY

Regulacje prawa budowlanego, co do zasady, określające proces budowlany oraz ustrój organów właściwych dla tego procesu, w dużym stopniu oddziałują na szereg innych sfer życia społeczno-gospodarczego, jak prawo podatkowe, spory cywilne, wycena nieruchomości gruntowych i części składowych. Zderzają się przy tym z prawem budowlanym i kwestiami technicznymi. Nie inaczej jest w przypadku zabytków, zwłaszcza tak ulotnych, jak zabytki drewniane.

⁵⁹ Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 2351 z późn. zm.).

W prawie budowlanym głównym przedmiotem regulacji są obiekty budowlane, przez które należy rozumieć „budynek, budowle bądź obiekt małej architektury, wraz z instalacjami zapewniającymi możliwość użytkowania obiektu zgodnie z jego przeznaczeniem, wzniesiony z użyciem wyrobów budowlanych” – art. 3 pkt 1. pr. bud. Definicja ta jednak jest niepełna, odsyła bowiem do definicji trzech kategorii obiektów budowlanych, którymi są: budynek, budowa, obiekt małej architektury.

Za budynek jest uznawany „obiekt budowlany, trwale związany z gruntem, wydzielony z przestrzeni za pomocą przegród budowlanych oraz posiada fundamenty i dach” – art. 3 pkt 2 pr. bud. Definicja budowli jest definicją negatywną, w której odwołujemy się do innych pojęć, bowiem „budowlą jest obiekt budowlany niebędący budynkiem lub obiektem małej architektury”. Nie wyjaśnia zatem w pełni definiowanego przedmiotu, dlatego też ustawodawca zdecydował się na zabieg przykładowego, niepełnego wyliczenia budowli, wskazując, że mogą nimi być m.in. mosty, wiadukty, przepusty, sieci techniczne, budowle ziemne, obronne (fortyfikacje), ochronne, hydrotechniczne, zbiorniki i inne wymienione w art. 3 pkt 3 pr. bud., typy budowli. Jak zauważył NSA, „wyliczenie to, przy braku jednoznacznej definicji pozytywnej, ma bardzo ważne znaczenie normatywne, oddaje ono bowiem intencje ustawodawcy”, i dalej budowlami są „te obiekty budowlane, które są podobne do nich” (tych wymienionych w przepisie)⁶⁰. Tak więc odwołanie się do orzecznictwa oraz doktryny prawa jest często niezbędne w przypadku przypisania konkretnego obiektu do danej kategorii budowli. Wagę problemów prawnych związanych z definiowaniem budowli ukazuje wyrok TK z 2020 roku⁶¹, a także szereg orzeczeń i uchwał NSA. Ponadto przykładowe, wyliczone budowle są dalej definiowane przez dodanie np. pojęcia budowli liniowej. Komplikuje to dodatkowo niejasną definicję budowli.

Podobnie szereg wyzwań stawia legalna definicja małej architektury. Definicja – „niewielkie obiekty” – tak naprawdę niczego nie wyjaśnia. Dopiero późniejsze przykładowe wyliczenie zawarte w art. 3 pkt. 4 pr. bud, wskazuje, co kryje się pod pojęciem małej architektury, obejmującej niewielkie obiekty:

1. kultu religijnego, np. kapliczki, krzyże przydrożne, figury;
2. posągi, wodotryski i inne obiekty architektury ogrodowej;
3. obiekty użytkowe służące rekreacji codziennej i utrzymaniu porządku, np. piaskownice, huśtawki, drabinki, śmietniki.

Zatem praktyka inwestorska, organów administracji publicznej oraz sądów administracyjnych domyka definicję obiektu małej architektury⁶². „Nieprecyzyjna definicja „obektu małej architektury” powoduje, że należy ją interpretować indywidualnie do danego stanu faktycznego”⁶³.

Rozróżnienie między budowlą a obiektem małej architektury ma charakter dosyć umowny. Taki sam obiekt, z uwagi na cechy użytkowe, np. wspomnianą wiatę lub altanę, może być uzna-

⁶⁰ Wyrok NSA z 7.10.2009 r., II FSK 635/08, LEX nr 532352.

⁶¹ Wyrok TK z dnia 22 lipca 2020 r., K 4/19.

⁶² D. Sypniewski, R. Godlewski, M. Goss, J. Góralski, komentarz do artykułu 3, [w:] *Prawo budowlane. Komentarz*, red. D. Sypniewski, Warszawa 2022.

⁶³ Wyrok NSA z 11.03.2020 r., II FSK 1044/18, LEX nr 2979694.

ny za obiekt małej architektury lub za budowlę. Znaczenie będzie miała w tym wypadku wielkość, rodzaj konstrukcji, przeznaczenie oraz sposób, w jaki altana/wiata jest wykorzystywana. NSA zwraca ponadto uwagę, że definicja obiektu małej architektury łączy kryteria konstrukcyjne oraz funkcjonalne. „Obiekty te mają mieć względnie niewielkie wymiary, a jednocześnie określone funkcje. Obiektami małej architektury będą takie konstrukcje, które służą kultowi religijnemu lub stanowią elementy architektury ogrodowej, albo wreszcie służą rekreacji codziennej bądź utrzymaniu porządku na określonej nieruchomości”⁶⁴. Kluczowe w przypadku zakwalifikowania do obiektów małej architektury, obok gabarytów, są funkcje:

1. religijna;
2. upiększania ogrodu;
3. rekreacyjna;
4. porządkowa.

Jednocześnie należy przyjąć, że obiekt może równocześnie spełniać co najmniej dwie funkcje, np. rekreacyjną i upiększającą ogród czy też religijną i równocześnie upiększania ogrodu.

Kwestią uznaniową i wartościującą są gabaryty obiektu. Przykładowo NSA uznał, że nawet obiekt mniejszy niż 35 m² nie może być uznany za obiekt małej architektury, jeśli nie spełnia pozostałych kryteriów definicji wyrażonej w art. 3 pkt 4 pr. bud.⁶⁵. Choć z drugiej strony sąd uznał, że przydomowy plac do gry w koszykówkę/siatkówkę o pow. ok. 42 m² służy rekreacji i jako taki powinien być uznany za obiekt małej architektury⁶⁶. Oprócz wielkości samego obiektu będącego przedmiotem klasyfikacji ważna jest też relacja wielkości tego obiektu do pozostałych obiektów budowlanych znajdujących się na działce, jego posadowienie w konkretnej przestrzeni.

Dodatkowym kryterium może być także rodzaj przyjętej konstrukcji, np. konstrukcja ciężka, betonowa, czy lekka, ażurowa⁶⁷. Pewna prowizoryczność tego typu obiektów również może przesądzać o uznaniu za obiekt małej architektury. Interesującym przykładem małej architektury, także z punktu widzenia prawa ochrony zabytków, jest zadaszenie historycznej studni, postawionej bez wymaganego zezwolenia. Warto przy tym wspomnieć o pozytywnej opinii WKZ⁶⁸. Przywołana konstrukcja – zadaszenie starej cembrowiny – nie stanowi samodzielnego obiektu i funkcjonalnie jest związana z obiektem już istniejącym, czyli studnią, i to w jej kontekście należy oceniać, czy jest już budowlą, czy jeszcze obiektem małej architektury. Abstrahując od kwestii legalności działania inwestora, należy podkreślić, że powiązanie funkcjonalne obiektu małej architektury z innym obiektem ma istotne znaczenie dla jego oceny i klasyfikacji.

⁶⁴ Wyrok NSA z 30.03.2022 r., II OSK 988/19, LEX nr 3396395; wyrok NSA z 14.09.2021 r., II OSK 3089/18, LEX nr 3310584.

⁶⁵ Wyrok NSA z 19.06.2020 r., II OSK 282/20, LEX nr 3091479.

⁶⁶ Wyrok NSA z 17.06.2016 r., II OSK 2515/14, LEX nr 2083538.

⁶⁷ Wyrok NSA z 11.03.2020 r., II FSK 1044/18, LEX nr 2979694.

⁶⁸ Wyrok NSA z 3.08.2021 r., II OSK 291/21, LEX nr 3248689.

6.4.

ZABYTKOWA ARCHITEKTURA DREWNIANA

Przedstawione wyżej komplikacje związane z definiowaniem ruchomości i nieruchomości, budowli, budynku i obiektu małej architektury przekładają się na wyzwania związane z ochroną architektury drewnianej. W art. 3 pkt 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁶⁹ (dalej: u.o.z.o.z.) przyjęto, że zabytek oznacza rzecz ruchomą lub nieruchomość, ich części lub zespoły, będące wytworem człowieka lub też związane z jego działalnością, stanowiące świadectwo minionej epoki, zdarzenia. Zachowanie takiego obiektu leży w interesie społecznym ze względu na wartości historyczną, artystyczną lub naukową. Wartości przemawiające za otoczeniem opieką obiektu zabytkowego mogą występować samodzielnie lub wspólnie. Ponadto, jak podnosi Karol Zeidler, w art. 6 ust 1. u.o.z.o.z. przyjęto agregatową definicję zabytku, uszczegóławiającą zakres obiektów podlegających ochronie i opiece bez względu na stan zachowania⁷⁰. Wyliczenie ma tu charakter przykładowy i kategoryzujący na trzy podstawowe zbiory: zabytków nieruchomych, zabytków ruchomych oraz zabytków archeologicznych. Ponadto wskazano na możliwość ochrony nazewnictwa np. obiektów, a także nazw historycznych, geograficznych lub tradycyjnych.

Definicja zabytku przyjęta w ustawie odwołuje się do definicji nieruchomości i rzeczy ruchomej określonych w kodeksie cywilnym. Jednakże należy pamiętać, że w niektórych przypadkach niezbędne będzie odniesienie się do prawa budowlanego, zwłaszcza w zakresie ustalenia, czy dany obiekt jest trwale związany z gruntem, czy też nie, a zatem czy jest nieruchomością. Podobne ustalenia będą musiały być poczynione w przypadku oceny charakteru obiektu budowlanego mającego cechy zabytku.

Podstawową formą ochrony zabytku nieruchomego jest wpis do rejestru zabytku na podstawie decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz art. 9 ust. 1 u.o.z.o.z. Do rejestru wpisuje się obiekt zabytkowy – np. dom podcieniowy, posadowiony na konkretnej działce, zatem charakter zabytkowy będzie miała w takim wypadku część składowa nieruchomości. Może się zdarzyć, że ze względu na wartości określone w art. 3 pkt 1 u.o.z.o.z. ochroną obejmujemy całą nieruchomość, z dokładnym wskazaniem konkretnych części składowych, takich jak spichlerz, dom, stajnia, lamus, gołębnik oraz wrota wjazdowe na teren zagrody. W pewnych przypadkach w interesie społecznym będzie zachowanie i ochrona tylko fragmentu obiektu budowlanego, np. piwnicy lub fundamentu, co skutkować będzie koniecznością objęcia ochroną całego budynku, a nie tylko zabytkowych fundamentów. W przypadku gdy cenny historycznie, artystyczne lub naukowo będzie tylko fragment, który można oddzielić od nieruchomości budynkowej bez uszczerbku dla samego budynku, jak również bez uszczerbku dla odłączanej rzeczy, np. drewniane drzwi ozdobne, wówczas wpisowi powinny podlegać tylko te drzwi⁷¹,

⁶⁹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840).

⁷⁰ K. Zeidler, *Podstawowe pojęcia prawa ochrony zabytków*, [w:] K. Zeidler, K. Zalaśńska, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa 2015.

⁷¹ M. Dreła, *Definicja zabytku nieruchomego w prawie polskim i francuskim*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 1, s. 111-118.

Translokowany budynek drewniany na terenie Olęderskiego Parku Etnograficznego w Wielkiej Nieszawce,
 fot. A. Maślak

bez wpisywania całego budynku czy też zespołu budynków. Ponadto zespół budynków lub sam budynek, np. dwór drewniany, może być tak cenny, że w interesie społecznym będzie wpisanie nie tylko samego obiektu do rejestru zabytków, ale również otoczenia, tak aby ochrona była realizowana przez reglamentację obejmującą sąsiednie nieruchomości.

Kwestia części składowych drewnianych obiektów budowlanych, a więc przykładowego domu podcieniowego lub drewnianego kościoła, budzi wiele wątpliwości z punktu widzenia ochrony zabytków. Jak pisze Alicja Jagielska-Burduk, podając przy tym przykład schodów, forma części składowej bliższa jest rzeczy niż nieruchomości⁷². Skoro bowiem wpisowi podlega budynek, to jego wyposażenie, trwale połączone z obiektem, jak ambona, ozdobne drzwi do sieni, sterczyny, okiennice, inne elementy ozdobne, nie mogą być wpisane jako zabytek ruchomy. Nawet jeśli niektóre elementy drewnianego wyposażenia względnie łatwo oddzielić od budynku. Jednak wartość idąca za tymi elementami tworzy wartość całego obiektu. Ponadto, jak pisze Monika Drela, części składowe nieruchomości nie mogą być uznane za zabytek ruchomy⁷³. Wynika to zarówno z art. 3 pkt 2 i 3 u.o.z.o.z., jak i z definicji rzeczy oraz nieruchomości określonych w art. 45 i 46 Kodeksu cywilnego.

⁷² A. Jagielska-Burduk, *Zabytek ruchomy*, Warszawa 2011, s. 75.

⁷³ M. Drela, *Zabytkowe części składowe i przynależności a przedmiot wpisu do rejestru zabytków – Uwagi "de lege lata" i "de lege ferenda"*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2017, t. XXVII, nr 3, <http://Dx.Doi.Org/10.18290/Rnp.2017.27.3-2>.

Patrząc na obiekty architektury drewnianej znajdujące się poza skansenami, odnosi się wrażenie, że znikają szybko z naszego krajobrazu. Przy trasie kolejowej z Opola do Wrocławia stał wiatrak, jeszcze kilka lat temu ze skrzydłami – teraz nie ma go już chyba wcale. Ta ulotność architektury drewnianej, szybko ulegającej degradacji ze względu na czynniki atmosferyczne lub w wyniku pożaru bądź innych celowych działań, każe się zastanowić, czy przyjęte regulacje ochrony zabytków są dostosowane do tego typu dziedzictwa kulturowego.

Przeanalizujmy wyzwania prawne drewnianego zabytku na przykładzie hipotetycznego gospodarstwa gburkiego z terenu dawnego księstwa nyskiego z XIX wieku, które tworzą: budynek mieszkalno-gospodarczy, piec chlebowy, stodoła i brama wjazdowa wraz ze stajnią. Na terenie zagrody znajduje się jeszcze dzwonnica słupowa, tzw. dzwonek pogrzebowy. Niewątpliwie budynek mieszkalny, stodoła będą stanowić nieruchomość budynkową. W przypadku stajni i bramy wjazdowej sprawa, na gruncie prawa budowlanego, a zatem też na gruncie prawa cywilnego, komplikuje się w sytuacji, gdy brama i stajnia nie są ze sobą fizycznie połączone, nie stanowią całości. W takim przypadku możemy mieć do czynienia z budynkiem w formie stajni oraz obiektem małej architektury lub budowlą w formie bramy wjazdowej. Jeśli są one ze sobą połączone, wówczas brama jest częścią składową budynku. Dzwonek jest niewątpliwie obiektem małej architektury. Natomiast w przypadku pieca chlebowego możemy mieć do czynienia z urządzeniem traktowanym jako rzecz lub urządzeniem technicznym trwale związanym z gruntem, a zatem budowlą. Tym samym piec będzie częścią składową gruntu i zostanie uznany za nieruchomość, czyli zostanie objęty ochroną rejestrową. Uznanie, że piec chlebowy nie jest częścią składową nieruchomości, lecz stanowi rzecz, spowoduje, że nie obejmujemy go ochroną. Jednocześnie piec chlebowy można uznać za zabytek techniki. Ta drobna różnica oceny charakteru pieca w sytuacji wpisania całej zagrody do rejestru zabytków może spowodować, że decyzja zostanie podważona lub też ochrona nie obejmie wszystkich elementów cennych kulturowo.

Kolejny problem związany z naszym przykładowym gospodarstwem gburkim stanowi kwestia części składowych poszczególnych budynków. Materiał budowlany użyty do budowy to drewno, glina, trzcina, słoma. Takie materiały niszczej, więc konieczna jest ich szybka i sprawna wymiana, zwłaszcza w przypadku pokryć dachowych. Inne elementy konstrukcyjne również ulegają degradacji. Proces uzyskania zezwolenia na prace budowlane i remontowe przy takim obiekcie może trwać dłużej niż na przykład okres żywotności pokrycia słomą. Tymczasowe zabezpieczenie folią czy innymi pokryciami o charakterze tymczasowym może przyspieszyć proces degradacji. Warto więc zastanowić się nad rozwiązaniem prawnym zezwalającym na pewne prace remontowe, powtarzane regularnie według harmonogramu określonego w postaci decyzji administracyjnej, pod nadzorem konserwatora zabytków, tak aby właściciel mógł planować pewne działania w okresie średnio- i długoterminowym bez uruchamiania pełnego procesu budowlanego i konserwatorskiego.

Prawdopodobieństwo, że obiekty drewniane nadal będą użytkowane w pełni, jest niewielkie, choć możliwe⁷⁴. Dlatego często tego typu obiekty stoją opuszczone, zaniedbane,

⁷⁴ M. Stopa, *Podwaliny. Drewniane domy Podlasia i ich mieszkańcy*, Ciechanowiec 2018.

a jedynym ratunkiem jest rozebranie obiektu drewnianego, poddanie go procesom konserwatorskim oraz rekonstrukcji i posadowienie w nowym miejscu. Zgodnie z art. 36 ust 1 pkt 6 u.o.z.o.z. możliwe jest uzyskanie pozwolenia WKZ na translokację zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru. Tylko co tak naprawdę, z punktu widzenia prawa, podlega przeniesieniu: zabytek nieruchomy, jego elementy, części składowe nieruchomości, a może elementy budowlane, które w tym momencie stają się rzeczą? Jak słusznie podkreśla się w doktrynie, wykładnia językowa i systemowa prowadzi do prawnego absurdu⁷⁵. Zatem prawidłowa wykładnia przepisu pozwala na przyjęcie, że zabytek rejestrowy podlegający translokacji to taki zabytek nieruchomy, stanowiący budynek, małą architekturę, który ze względów technicznych może być przenoszony. Translokacja ta może odbyć się w całości, bez rozbiórki obiektu, jak w przypadku wspomnianego wyżej kościoła w Warszawie, lub też w częściach, co praktykuje się często w przypadku obiektów drewnianych. Zatem po uzyskaniu stosownego zezwolenia WKZ nieruchomość budynkowa – dom drewniany – ulegnie rozbiórce. Oczywiście jednym z wymogów konserwatorskich jest opracowanie dokumentacji rozbiórkowej, zgodnej ze standardami konserwatorskimi, a następnie sama rozbiórka, przeniesienie elementów, konserwacja i ponowne złożenie⁷⁶. Z punktu widzenia architektoniczno-budowlanego oraz konserwatorskiego jest to wyzwanie, ale mamy tu także problem prawny. Bowiem z jednej strony istnieje w obrocie prawnym decyzja zezwalająca na przeniesienie zabytku nieruchomego, a z drugiej strony, od momentu rozpoczęcia prac rozbiórkowych, elementy tegoż zabytku stają się rzeczą – przestają stanowić nieruchomość, nie są również częścią składową nieruchomości budynkowej ani gruntowej. Zatem po rozbiórce budynku drewnianego przeznaczonego do translokacji, a będącego w rejestrze zabytków, powinno się dokonać wykreślenia obiektu z rejestru zabytków, zgodnie z art. 13 ust 1 u.o.z.o.z., gdyż nie ma nieruchomości będącej przedmiotem ochrony. Jednocześnie w obrocie prawnym istnieje decyzja w przedmiocie wyrażenia zgody na przeniesienie zabytku nieruchomego, która jest materialnie związana z decyzją o wpisie do rejestru zabytków. Usunięcie z obrotu prawnego decyzji o wpisie do rejestru zabytków skutkuje koniecznością wznowienia postępowania w sprawie wydania pozwolenia na translokację zabytku nieruchomego, zgodnie z art. 145 § 1 pkt 8 kodeksu postępowania administracyjnego⁷⁷, w związku z art. 36 ust. 1 pkt 6 u.o.z.o.z. Z punktu widzenia procesowego problem ten jest nierozwiązywalny w obecnie obowiązującym stanie prawnym.

⁷⁵ M. Cherka, P. Antoniak, F.M. Elżanowski, K.A. Wąsowski, Komentarz do artykułu 36 [w:] M. Cherka, P. Antoniak, F.M. Elżanowski, K.A. Wąsowski, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2010.

⁷⁶ Ł. Wesołowski, *Translokacja obiektów budowlanych w aspekcie przyczyn i możliwości stosowania*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2016, nr 47, s. 40-51.

⁷⁷ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2000).

Zabudowa wsi Klon – przykład wsi z zachowanymi tradycyjnymi budynkami drewnianymi, fot. I. Liżewska

Kolejnym wyzwaniem prawnym jest status elementów drewnianego zabytku w czasie translokacji i do momentu odtworzenia budynku. Jak wskazano wyżej, elementy budynku z chwilą odłączenia od nieruchomości stają się rzeczą ruchomą, zarówno na gruncie prawa cywilnego, jak i budowlanego oraz ochrony zabytków. Niewątpliwie po rozbiórce nie ma już zabytkowego obiektu drewnianego. Ewentualnie możemy mówić o obiekcie małej architektury, takim jak dzwonnica czy brama, który w momencie odłączenia od gruntu lub części zabytku budynkowego też staje się rzeczą, ale może istnieć samoistnie. Kluczowe w tym momencie jest to, że budynek i jego części składowe w czasie translokacji są rzeczą ruchomą. Patrząc na przepis prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, nie można znaleźć instrumentów prawnych, które pozwalałyby na ochronę tych elementów budowlanych. Już nie są one nieruchomością, więc nie podlegają ochronie konserwatorskiej, a jeszcze nie są zrekonstruowanym zabytkiem, czyli też nie są nieruchomością wpisaną do rejestru i nie podlegają ochronie. Trudno ponadto przyjąć interpretację, w której WKZ dokonywałby wpisu do rejestru zabytków ruchomych elementów drewnianego budynku w czasie translokacji. Przesłanki wynikające z art. 10 ust. 2 u.o.z.o.z. są wyraźne i jednoznaczne. Wpis taki jest możliwy z urzędu tylko w przypadku wystąpienia uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia, nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. A przecież przesłanką translokacji zabytku nieruchomego jest możliwość jego ochrony w innym miejscu. Ponadto elementy rozebranego

zabytku drewnianego nie spełniają przesłanek określonych w definicji zabytku ruchomego, wyrażonej w art. 6 ust. 1 pkt 2 w związku z art. 3 pkt 3 u.o.z.o.z. Należy się zatem zastanowić nad wprowadzeniem regulacji pozwalających na objęcie ochroną konserwatorską elementów składowych zabytku nieruchomego w czasie translokacji. Ochrona ta powinna trwać do momentu rekonstrukcji obiektu w nowym miejscu i wpisania do rejestru zabytków budynku posadowionego na nowej nieruchomości.

Niedostrzeżenie problemów prawnych związanych z translokacją zabytku nieruchomego, zwłaszcza drewnianego, można zauważyć również w przepisach związanych z sankcjami, jakie nakłada konserwator zabytków z tytułu naruszenia przepisów ochronnych. W art. 107 d u.o.z.o.z. regulującym nakładanie kar za podejmowanie działań bez pozwolenia lub wbrew pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora ochrony zabytków nie przewidziano odpowiedzialności za niezrealizowaną translokację, na którą wyrażono zgodę w decyzji. Nie przewidziano również sankcji za samowolne dokonanie translokacji obiektu zabytkowego. Oczywiście prace rozbiórkowe przygotowujące do translokacji można uznać za prowadzenie robót budowlanych bez zezwolenia WKZ. Jednakże nie w pełni rozwiązuje to problem. Pełna rekonstrukcja budynku drewnianego w nowym miejscu może być przecież wręcz pożądana. Być może ex post, na zasadzie podobnej do legalizacji samowoli budowlanej, należałoby wprowadzić rozwiązanie sankcjonujące samowolne przeniesienie obiektu zabytkowego.

6.5.

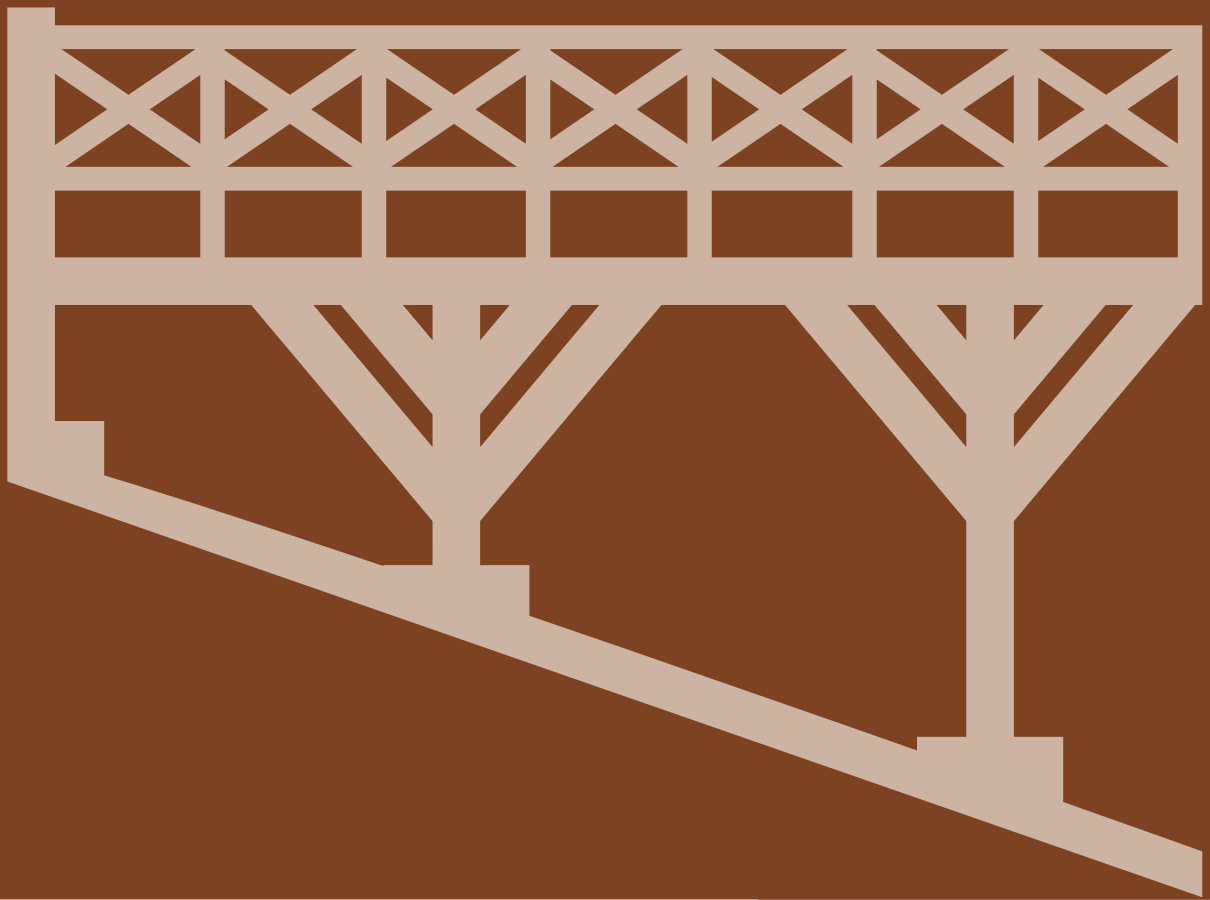
PODSUMOWANIE

Specyfika drewnianych obiektów budowlanych będących jednocześnie zabytkami stawia wiele wyzwań konserwatorskich oraz prawnych, zarówno po stronie właścicieli zabytków, jak i służb konserwatorskich. Niedostrzeżenie na gruncie prawa ochrony dziedzictwa kulturowego odrębności oraz charakteru technicznego i kulturowego architektury drewnianej powoduje, że pewne wyzwania mogą stać się problemami nie do przejścia. Ulotność materiału, z którego postawiony jest pomnik historii – kościół św. Anny w Olesnie (opolskie), jest taka sama, jak budulca użytego do postawienia ewangelickiego kościoła w Kuźniczysku pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP (dolnośląskie, pow. trzebnicki), niszczonego w szybkim tempie⁷⁸. Stan wielu obiektów architektury drewnianej, czy to sakralnej, czy świeckiej, wymaga szybkich działań konserwatorskich, rekonstrukcyjnych, naprawczych. Nie wszystkie obiekty architektury ludowej znajdują się w skansenach, a te znajdujące się poza muzeami czekają na remont, adaptację, przeniesienie. Właśnie translokacja jest często jedynym ratunkiem dla drewnianego koźlaka, modrzewiowego dworu czy chałupy z drewnianych bali. Jednakże obowiązujące przepisy prawne są niewystarczające do objęcia pełną ochroną takich obiektów w momencie

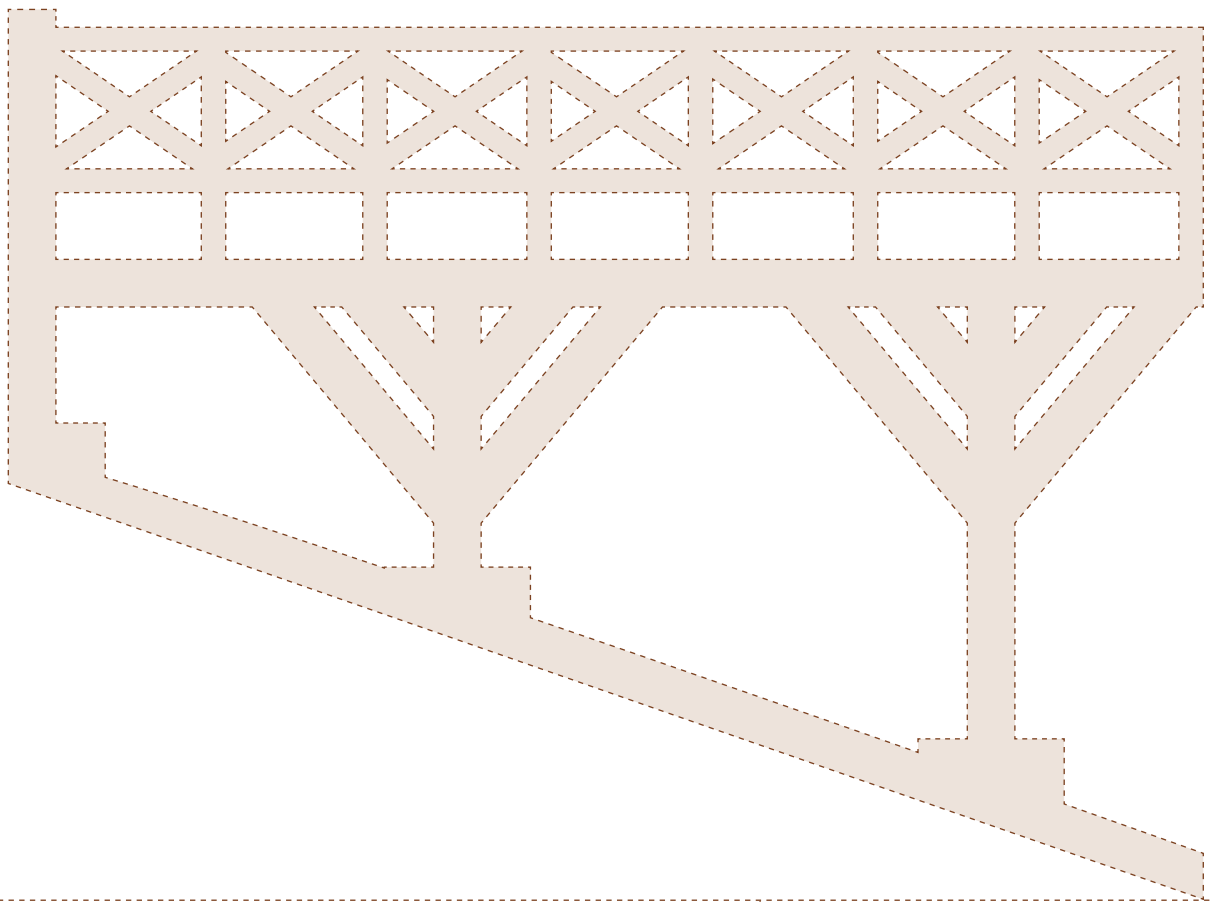
⁷⁸ Zob. https://zabytek.pl/pl/obiekty/zabytek?inspire_id=PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_BK.89355&rejestr=rejestr-zabytkow, (dostęp: 8.11.2022).

podjęcia decyzji o przeniesieniu, podczas samego procesu translokacji i rekonstrukcji obiektu drewnianego.

Przeprowadzona analiza przepisów prawa, poglądów doktryny i orzecznictwa pozwala wysnuć następujące wnioski. Drewniany obiekt budowlany w momencie rozbiórki czy przeniesienia przestaje być nieruchomością, nie stanowi już części składowej gruntu. Jako rzecz ruchoma wypada z systemu ochrony zabytków, bowiem nie może się znajdować w rejestrze zabytków nieruchomych. Nie podlega też ochronie jako zabytek ruchomy, gdyż zbiór części składowych rozebranego budynku drewnianego nie kwalifikuje się do objęcia ochroną konserwatorską jako zabytek ruchomy. Również ewentualna odpowiedzialność właściciela, posiadacza lub nabywcy drewnianego obiektu zabytkowego przeznaczonego do translokacji nie jest wyraźnie określona. Zatem niezbędne jest podjęcie kroków legislacyjnych na gruncie prawa ochrony zabytków, które umożliwiłyby pełną ochronę drewnianej architektury, nie tylko w skansenach, ale *in situ*, oraz przede wszystkim w procesie translokacji. Równie istotne jest zastanowienie się nad określeniem statusu prawnego obiektów małej architektury drewnianej i elementów łatwych do odłączenia od zabytku nieruchomego, którego stanowią część składową. Cechy te powodują, że takie elementy mogą zostać łatwo przeniesione i stać się przedmiotem obrotu, ze szkodą dla ochrony dziedzictwa.

**OCENA STANU
ZACHOWANIA
NA PODSTAWIE
PRZYKŁADÓW
REFERENCYJNYCH**

7.

OCENA STANU ZACHOWANIA NA PODSTAWIE PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH

Ocenę stanu zachowania oparto na analizie 47 ankiet badawczych wykonanych dla przykładów (obszarów) referencyjnych. Ankiety zostały zebrane z 16 województw i stanowią subiektywne wybory przykładów, które odzwierciedlają na danym terenie stan zachowania budownictwa drewnianego. Najwięcej przykładów referencyjnych dotyczy południowej i wschodniej części Polski, co jest pochodną znacznego nasycenia tego obszaru architekturą drewnianą. Dla województwa małopolskiego przygotowano 7 przykładów, a dla województw podlaskiego i podkarpackiego – po 4 przykłady. Również stosunkowo dużo przykładów (4/5) przygotowano z województw pomorskiego i wielkopolskiego. Pojedyncze przykłady referencyjne opracowano dla województw łódzkiego i świętokrzyskiego.

LICZBA ANKIET BADAWCZYCH WYKONANYCH DLA POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTW

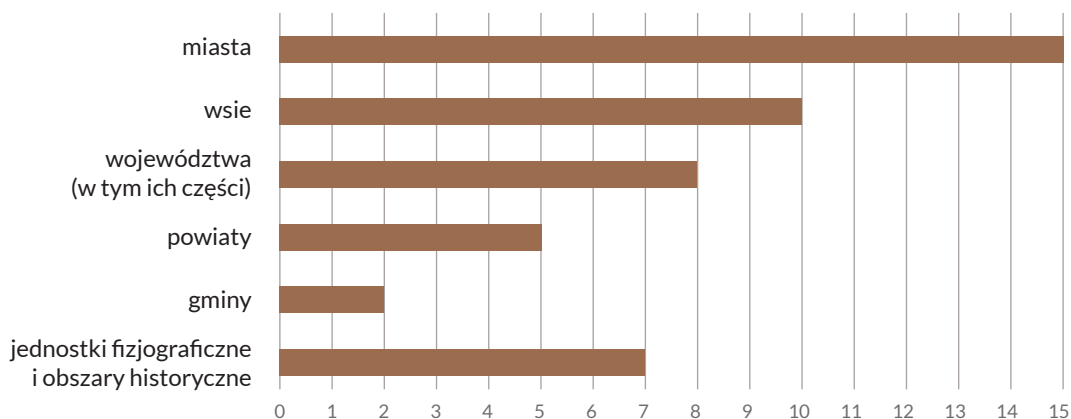
dolnośląskie	2
kujawsko-pomorskie	3
lubelskie	2
lubuskie	3
łódzkie	1
małopolskie	7
mazowieckie	3
opolskie	2
podkarpackie	4
podlaskie	4
pomorskie	5
śląskie	2
świętokrzyskie	1
warmińsko-mazurskie	2
wielkopolskie	4
zachodniopomorskie	2

Katastrofalny stan zachowania zabytkowej leśniczówki pozbawionej funkcji i nieużytkowanej, fot. A. Płoski

Ankietowe przykłady referencyjne zostały przyporządkowane do obszarów o różnej wielkości, stanowiących jednostki administracyjne, obszary geograficzne czy historyczne. Najwięcej przykładów dotyczy miast (15), następnie wsi (10) i województw – w tym ich części (8) oraz powiatów (5). W ramach całych gmin przygotowano tylko 2 przykłady. Dla jednostek fizjograficznych i obszarów historycznych przyporządkowano po 7 przykładów.

PODZIAŁ PRZYKŁADÓW/OBSZARÓW REFERENCYJNYCH W UJĘCIU ADMINISTRACYJNO-HISTORYCZNYM

Silne zniszczenia zabytku nadal użytkowanego w celach mieszkalnych, fot. J. Opaska

Wszystkie przykłady referencyjne były rozpatrywane w określonym przedziale czasowym, wynikającym z udokumentowania, pod względem konserwatorskim, prawnym czy naukowym oraz okresów monitorowania stanu zachowania. W zestawieniu ankiet dominuje okres ok. 60-letni, czyli od lat 50. XX wieku do 2022 roku. Kilka przykładów ma odniesienia do lat 70., 80. i 90. XX wieku, pojedyncze dotyczą okresu ok. 20 lat, a jeden przykład rozpatrywano w przedziale ok. 100 lat.

Zarówno wielkość obszaru referencyjnego, jak i okres (przedział czasowy), do którego odniesiono badania, mają wpływ na ogólną liczbę obiektów będących przedmiotem analizy, a tym samym na ocenę stanu zachowania. Im większy obszar i dłuższy okres referencyjny, tym wyniki dotyczące stanu zachowania pozwalają zobiektywizować wartości bezwzględne oraz uchwycić przyczyny i uwarunkowania wpływające na te przemiany.

Ocenę stanu zachowania rozpatrywano w kilku aspektach. Przede wszystkim głównym wyznacznikiem był stan liczbowy w danym okresie referencyjnym, który – w większości – jest policzalny. Następnym poziomem oceny stanowi ogólny stan techniczny (budowlany) zachowanych obiektów, ale bez szczegółowej analizy konstrukcyjnej. Odrębnym zagadnieniem była ocena stanu zachowania w zakresie historycznych wartości architektonicznych, ciesielskich, a także ogólnie wartości zabytkowych. Ocenie stanu zachowania poddane zostały też obiekty po pracach remontowo-konserwatorskich, z uwzględnieniem ich poprawności i utrzymania autentycznych wartości zabytkowych.

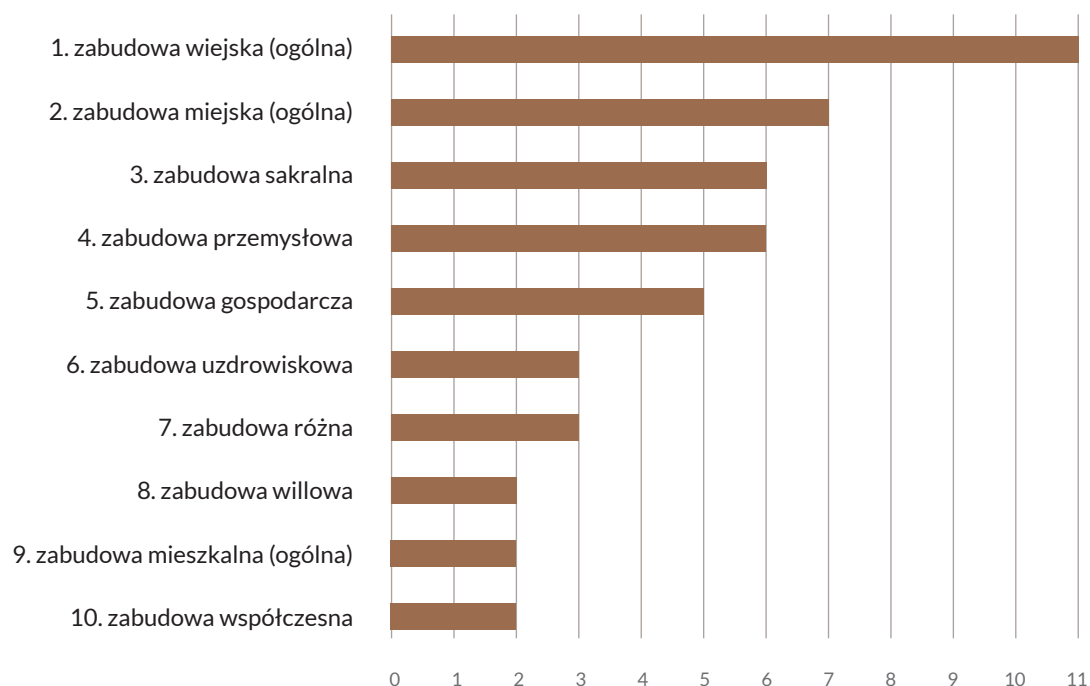
W zasobie objętym przykładami referencyjnymi dominują budynki w całości drewniane, tak w odniesieniu do konstrukcji, jak i elementów wystroju. Oprócz tego odnotowane są liczne

Silne zniszczenia biologiczne elementów drewnianych ścian budynku, fot. N. Skiepmo

przykłady o łączonej konstrukcji i materiale, np. konstrukcje szkieletowe z glinianym lub ceglanym wypełnieniem ścian. W wyniku remontów, historycznych i współczesnych, niektóre budynki zostały częściowo przemurowane lub wprowadzono nowe materiały drewniane o zróżnicowanych parametrach. Powyższe uwarunkowania mają również odzwierciedlenie w stanie zachowania historycznej struktury drewnianej.

W ramach ankietowych przykładów referencyjnych dokonano umownego podziału zabudowy drewnianej na kategorie, które posłużą do dalszych analiz. Wydzielono 10 kategorii przykładów referencyjnych (PR)⁷⁹:

LISTA PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH, NA KTÓRYCH OPARTO ANALIZĘ Z PODZIAŁEM NA KATEGORIE ZABYTKÓW DREWNIANYCH

ZABUDOWA WIEJSKA (OGÓLNA)		
1.	DLN	Zespół zabudowy drewnianej górnołużyckiej wsi Markocice
2.	KUJ	Drewniane budownictwo mieszkalne typu olenderskiego na terenie województwa kujawsko-pomorskiego
3.	MAL	Drewniana zabudowa mieszkalno-gospodarcza w ramach układu ruralistycznego wsi Bartne

⁷⁹ Przykłady referencyjne zostały ponumerowane w układzie kategorii zabytków, a lista stanowi załącznik do opracowania. Np. PR 1: DLN. Zespół zabudowy drewnianej górnołużyckiej wsi Markocice.

4.	MAZ		Drewniane budownictwo olenderskie na terenie Mazowsza
5.	PDK		Drewniana zabudowa mieszkalna Kalwarii Pałacowskiej
6.	POM		Zagrody z zabudową szkieletową w Swołowie
7.	POM		Zespół drewnianych zagród olenderskich z budynkami wolnostojącymi na terenie Żuław
8.	POM		Zespół drewnianych zagród olenderskich w zabudowie zwartej na terenie Żuław
9.	WRM		Drewniana zabudowa zagrodowa wsi Klon
10.	WLK		Drewniana zabudowa mieszkalna wsi olenderskich na terenie gminy Siedlec
11.	ZPO		Drewniana zabudowa zagrodowa wsi Krupe i Stary Jarosław
ZABUDOWA MIEJSKA (OGÓLNA)			
12.	KUJ		Małomiasteczkowa drewniana zabudowa mieszkalna Nieszawy
13.	LBL		Drewniana zabudowa mieszkalna Janowa Podlaskiego
14.	LDZ		Zabudowa drewniana „miasta tkaczy” w Zgierzu
15.	MAZ		Drewniana zabudowa małomiasteczkowa Czerwińska n. Wisłą
16.	PDK		Drewniana zabudowa mieszkalna Iwonicza-Zdroju
17.	SLS		Drewniana zabudowa małomiasteczkowa Sławkowa
18.	SWT		Drewniana zabudowa małomiasteczkowa Bodzentyna, Daleszyc i Suchedniowa
ZABUDOWA SAKRALNA			
19.	LBS		Drewniana architektura sakralna na terenie Ziemi Międzyrzeckiej
20.	MAL		Drewniana architektura sakralna na terenie gminy Skawina
21.	OPO		Kościóły wieńcowe północnej części województwa opolskiego (powiat kluczborski)
22.	PDK		Drewniana architektura cerkiewna obszaru Nadsania

23.	PDL		Drewniane cerkwie pounickie z obszaru województwa podlaskiego
24.	ZPO		Kościoty szkieletowe na terenie województwa zachodniopomorskiego (powiat drawski i świdwiński)
ZABUDOWA PRZEMYSŁOWA			
25.	KUJ		Młyny wietrzne na Kujawach w granicach województwa kujawsko-pomorskiego
26.	PDL		Młyny o napędzie wiatrowym z obszaru województwa podlaskiego
27.	POM		Drewniane młyny i tartaki wodne na terenie powiatów kartuskiego, kościerskiego i bytowskiego
28.	POM		Wiatraki na terenie Żuław
29.	SLS		Młyny wodne na terenie powiatów częstochowskiego, zawierciańskiego i kłobuckiego
30.	WLK		Wiatraki południowej części województwa wielkopolskiego (powiaty gostyński, leszczyński, kościański, krotoszyński, rawicki, średzki i wolsztyński)
ZABUDOWA UZDROWISKOWA			
31.	DLN		Międzygórze – zabudowa uzdrowiskowa: pensjonaty i wille
32.	MAL		Drewniana zabudowa Zakopanego – architektura uzdrowiskowa: najstarsze obiekty o funkcji pensjonatowej w stylistyce szwajcarskiej i tyrolskiej, przed pojawieniem się stylu zakopiańskiego
33.	PDK		Drewniana zabudowa uzdrowiskowa Iwonicza-Zdroju
ZABUDOWA WILLOWA			
34.	LBL		Drewniana zabudowa willowa (mieszkalno-pensjonatowa) Nałęczowa
35.	PDL		Drewniane wille modernistyczne z terenu Białegostoku
ZABUDOWA MIESZKALNA (OGÓLNA)			
36.	LBS		Drewniana zabudowa mieszkalna na terenie Ziemi Międzyrzeckiej
37.	MAL		Drewniana zabudowa mieszkalna gminy Skawina
ZABUDOWA GOSPODARCZA			
38.	LBS		Drewniana zabudowa gospodarcza na terenie Ziemi Międzyrzeckiej

39.	MAL		Drewniana zabudowa Zakopanego – budownictwo pasterskie
40.	OPO		Spichlerze drewniane w południowej części województwa opolskiego (z pojedynczymi przykładami z terenu woj. śląskiego)
41.	WLK		Drewniana zabudowa gospodarcza wsi olenderskich na terenie gminy Siedlec
42.	WLK		Zespół drewnianych stodół szkieletowych we wsi Dubin
ZABUDOWA RÓŻNA			
43.	MAL		Drewniana zabudowa Zakopanego – budownictwo ludowe: chałupy oraz budynki gospodarcze uformowane w zagrodę
44.	PDL		Budownictwo z drewna opałowego w północno-wschodniej Polsce
45.	WRM		Drewniane leśniczówki na terenie województwa warmińsko-mazurskiego
ZABUDOWA WSPÓŁCZESNA			
46.	MAL		Drewniana zabudowa Zakopanego – architektura regionalna powojenna – czwórki w zagrodzie
47.	MAZ		Drewniana zabudowa Osiedla Przyjaźń na Jelonkach w Warszawie

7.1.

ANALIZA PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH

Po przeanalizowaniu zasobu zabudowy drewnianej w ramach ankietowych przykładów referencyjnych należy stwierdzić, że **w badanych okresach referencyjnych zachowanych jest nadal ok. 40% zasobu zabytkowego**. Największy odsetek zachowanej zabudowy odnotowano w kategorii budynków mieszkalnych: wille (91%)⁸⁰ oraz inne domy (89%)⁸¹. Licznie reprezentowane są też obiekty sakralne (86%) oraz uzdrowiskowe (84%). Ponadto znacznie powyżej średniej zachowana jest zabudowa miejska oraz budynki współczesne (po 77%). W granicach średniej odnotowano obiekty zaliczone do kategorii różne (budownictwo ludowe w Zakopanem, budownictwo z drewna opałowego, leśniczówki). Znacznie poniżej średniej zachowała się zabudowa wiejska i gospodarcza (po 32%)⁸² oraz przemysłowa (29%)⁸³. Budynki w ramach tych ostatnich kategorii stanowią 47% zasobu, co ma zasadniczy wpływ na ogólną ocenę stanu zachowania.

⁸⁰ Np. PR 37: PDL.

⁸¹ Np. PR 38: LBS.

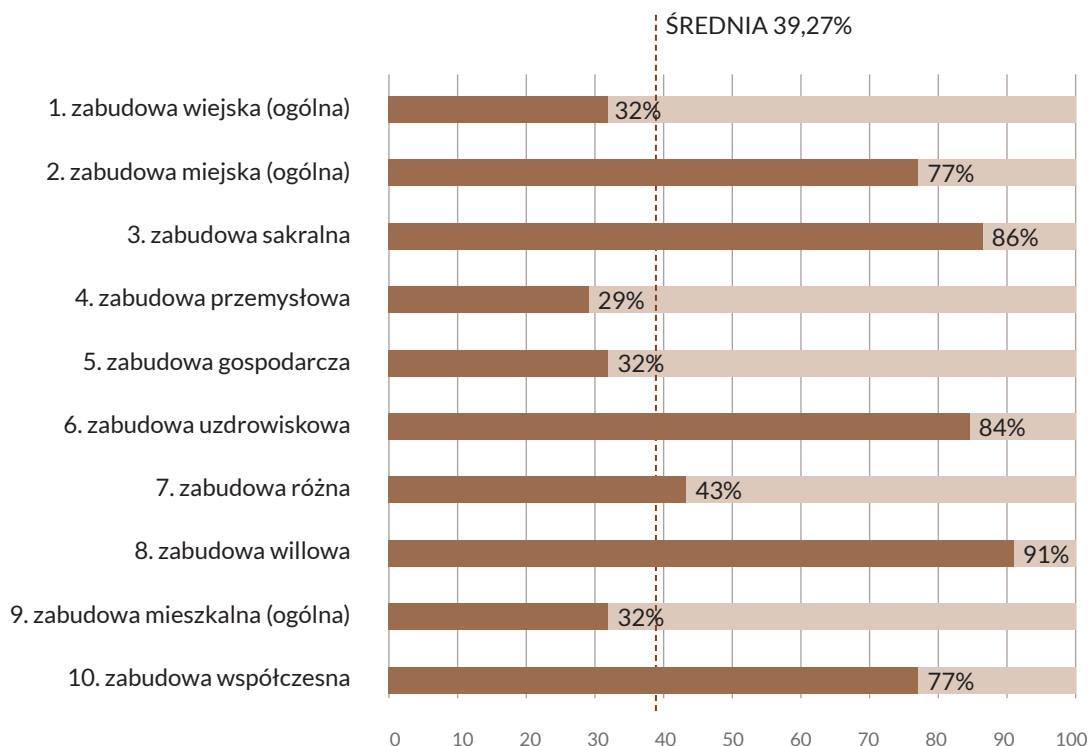
⁸² Np. PR 41: MAL.

⁸³ W przypadku architektury przemysłowej ogólny odsetek został znacznie zaniżony przez PR 29: POM, gdzie w niemal 100-letnim okresie referencyjnym zachowały się tylko 2 obiekty z ok. 170.

Przekształcenia pierwotnej formy drewnianej kaplicy, stan w 1983 i 2022 r., fot. W. Hulanicki i A. Kułak

STAN ZACHOWANIA ZABUDOWY DREWNIANEJ W RAMACH ANALIZOWANYCH PRZYKŁADÓW I DEKLAROWANYCH OKRESÓW REFERENCYJNYCH

Podstawowe przyczyny ubytku zabudowy drewnianej w okresach referencyjnych to: zużycie materiału i konstrukcji prowadzące do całkowitego zniszczenia, brak remontów czy podstawowego zabezpieczenia, brak funkcji i rozbiórki nieużytkowanych obiektów – również w celu pozyskania materiału – oraz pożary (losowe lub celowe).

Na podstawie szkolnej skali ocen stwierdzono ogólny stan zachowania na poziomie **3+** (3,23), **czyli średni**. Ocena ta jest zróżnicowana w ramach poszczególnych kategorii. Najlepiej oceniono stan zachowania zabudowy o charakterze willowym⁸⁴ oraz budynków współczesnych⁸⁵ – na poziomie dobrym (4,00). W granicach oceny dobrej (4–) zakwalifikowano zabudowę sakralną (3,8) oraz uzdrowiskową (3,7). Na poziomie zbliżonym do średniej oceny zasobu wskazano zabudowę mieszkalną (3,2) i różną (3,1). Poniżej średniej oceny, tj. na poziomie 3–, sytuują się obiekty z kategorii: zabudowa miejska (2,9), przemysłowa (2,8) i wiejska (2,7). Niedostateczną ocenę otrzymała zabudowa gospodarcza (2,2)⁸⁶.

⁸⁴ Np. PR 36: PDK.

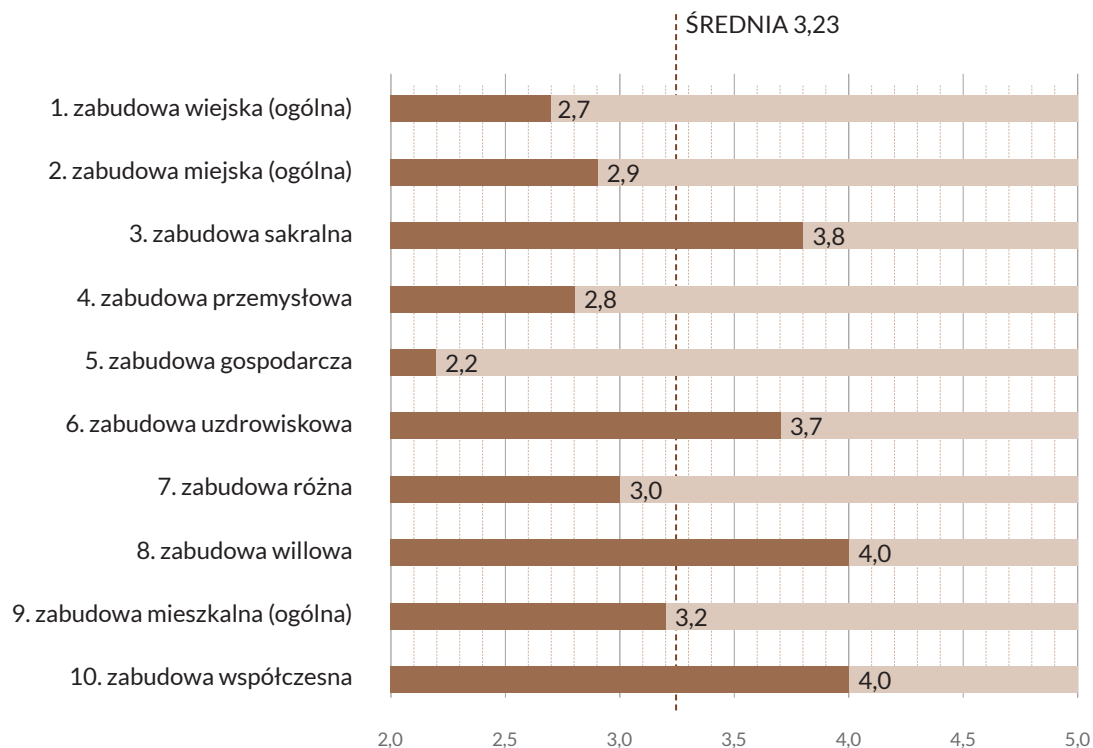
⁸⁵ Np. PR 47: MAL.

⁸⁶ Np. PR 40: LBS.

Przekształcenia drewnianego budynku mieszkalnego, stan w 1974 i 2022 r., fot. H. Zielińska i A. Fortuna-Marek

STAN ZACHOWANIA – OCENA OGÓLNA (OD 2 DO 5) W RAMACH PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH

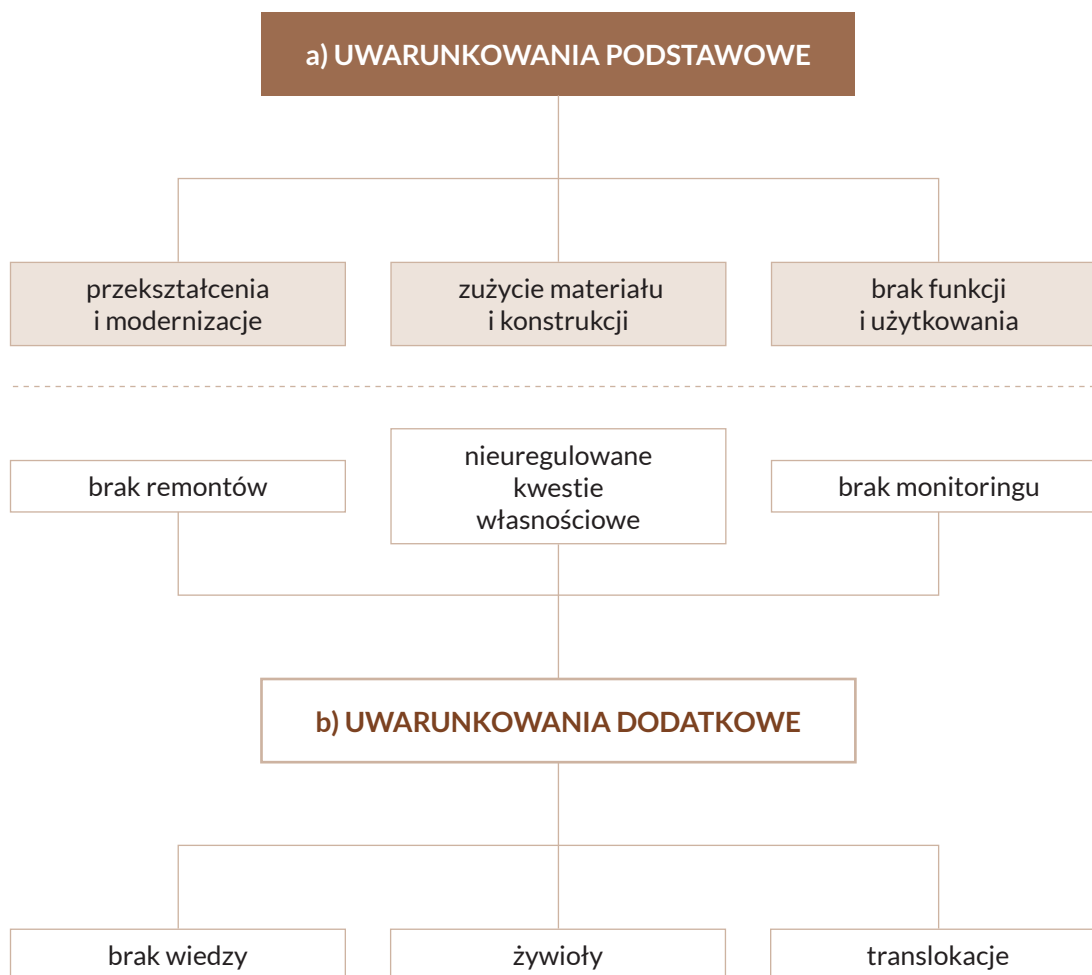
Ogólna ocena stanu zachowania oraz stopień zachowania architektury drewnianej pozwalają wyciągnąć następujące wnioski:

- Najlepiej zachowana jest zabudowa mieszkalna (domy, wille), sakralna, użytkowa (uzdrowiska) oraz współczesna. Wszystkie te obiekty są użytkowane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem; są na bieżąco lub kompleksowo remontowane i stanowią element troski konserwatorskiej. W przypadku zabudowy współczesnej dobry stan zachowania wynika również z metryki obiektów (im młodsze, tym w lepszym stanie) i stosunkowo niewielkiego zużycia konstrukcji drewnianej.
- Najgorzej zachowana jest zabudowa gospodarcza, ogólnowiejska i przemysłowa. Podstawowymi wyznacznikami tego stanu są: utrata funkcji, brak bieżących (podstawowych) remontów, przemiany gospodarczo-społeczne, a także brak możliwości adaptacji do nowych funkcji.

Obecny stan zachowania architektury drewnianej w ramach ankietowych przykładów referencyjnych jest pochodną wielu czynników i uwarunkowań. Największy wpływ mają zmiany związane z:

- 1) przekształceniami i modernizacjami;
- 2) naturalnym (i niekontrolowanym) zużyciem konstrukcji i materiału;
- 3) brakiem funkcji oraz brakiem lub sposobem użytkowania.

STAN ZACHOWANIA – DIAGNOZA ZMIAN STANU ZACHOWANIA W RAMACH PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH

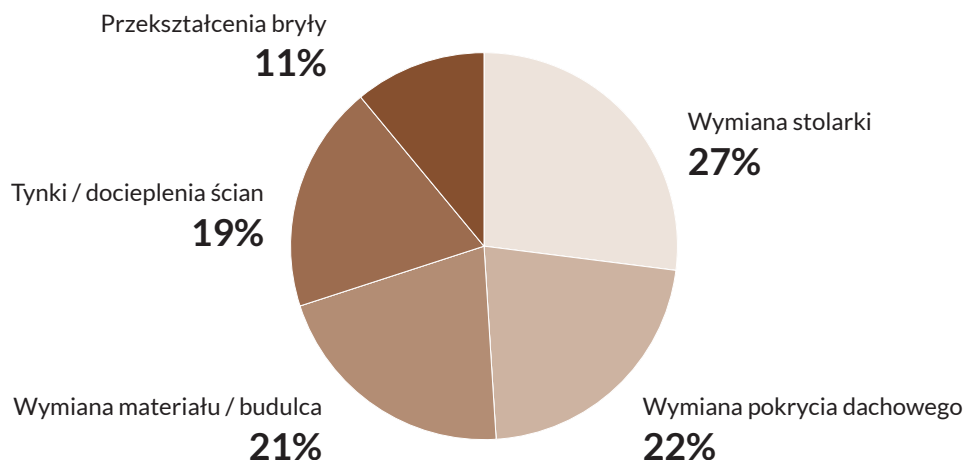
Ad 1

W niemal 30% przykładów referencyjnych wskazywano na zmiany związane ze współczesnymi (i historycznymi) remontami prowadzącymi do przekształceń w obrębie bryły, konstrukcji i wystroju oraz licznymi modernizacjami (PR 2, 3, 4, 6, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 34, 36, 37, 38, 39, 47). Największy zakres zmian dotyczy:

- wymiany stolarki okiennej i drzwiowej, w tym nowe materiały i formy oraz kształty otworów (np. PR 4, 6, 16, 17, 18, 19, 37, 39);
- wymiany pokrycia dachowego, w tym nowe materiały (np. PR 4, 6, 11, 12, 14, 17, 18, 19, 36, 39);
- użycia nowych materiałów konstrukcyjnych i w obrębie wystroju elewacji (np. PR 3, 4, 14, 16, 17, 18, 19, 36);
- tynkowania i docieplenia (termoizolacja) ścian (np. PR 6, 12, 17, 37);
- przekształcenia bryły / dobudówki (np. PR 18, 34, 37, 38).

W niektórych przypadkach zakres zmian przyczynił się do znacznej utraty wartości zabytkowych (np. PR 3, 9).

ANALIZA PRZYCZYŃ ZMIANY STANU ZACHOWANIA ARCHITEKTURY DREWNIANEJ ODNOTOWANYCH W ANKIETACH PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH – PRZEKSZTAŁCENIA / MODERNIZACJE

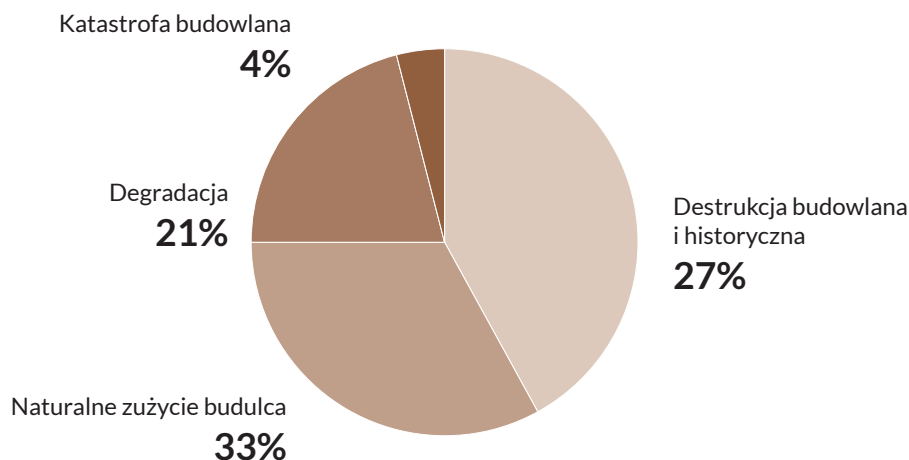
Ad 2

Naturalne zniszczenia konstrukcji drewnianych odnotowano w: PR 2, 3, 11, 12, 19, 20, 21, 24, 30, 31, 34, 39, 42, 43, 44, 45. Skala zużycia materiału i konstrukcji prowadzi do:

- postępującej lub mocno zaawansowanej destrukcji (np. PR 3, 19, 21, 34, 39, 43, 44, 45);
- degradacji (np. PR 2, 11, 19, 20, 31);
- katastrofy budowlanej (np. PR 24, 30).

W przypadku obiektów o łączonej konstrukcji (np. budynki szkieletowe z wypełnieniem glinianym lub ceglany oraz budynki z drewna opałowego na glinie) ogólny stan zachowania jest wynikiem wzajemnego oddziaływania materiałów budowlanych, a także zróżnicowanego stopnia destrukcji w wyniku oddziaływania warunków naturalnych.

ANALIZA PRZYCZYŃ ZMIANY STANU ZACHOWANIA ARCHITEKTURY DREWNIANEJ ODNOTOWANYCH W ANKIETACH PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH – ZUŻYCIE KONSTRUKCJI / MATERIAŁU

Ad 3

W wielu przypadkach „przyczyną” złego stanu zachowania jest brak użytkowania i funkcji (również w długim okresie), a także zmiany funkcji, które mają wpływ na ocenę wartości zabytkowych poszczególnych obiektów. Na brak użytkownika wskazano np. w PR 2, 7, 10, 11, 12, 19, 44, 46.

Zmiana funkcji, w większości przypadków odchodzenie od gospodarki rolnej, wiąże się z chęcią adaptacji obiektów do nowych uwarunkowań społeczno-gospodarczych, a także z nowymi grupami właścicieli, którzy nabyli budynki drewniane – np. PR 4, 6, 34. Brak funkcji dotyczy również obiektów sakralnych, które zostały wyłączone z użytkowania (jako stare i nienadające się do remontu) i popadają w ruinę, a w sąsiedztwie wniesiono nowe świątynie (np. PR 26).

W wielu przykładach referencyjnych stan zachowania zabudowy drewnianej został określony jako zróżnicowany, od stanu złego po bardzo dobry. Rozróżnienie to dotyczy poszczególnych typów obiektów w ramach przykładu, a także w zakresie analizy budynku, tj. bryły, elewacji, dachu, wystroju. Klasyfikację grupową zastosowano w odniesieniu do obiektów wiejskich (np. PR 7, 8, 12) oraz przemysłowych (np. PR 29 i 31). Analiza opisowa poszczególnych części budynków widoczna jest w PR 1, 5, 10, 14, 16, 18, 20, 23, 26, 44, 46, 47. Większość obiektów zachowała pierwotne bryły, formy dachu i kompozycje elewacji, a dewaloryzujące zmiany dotyczą wystroju elewacji, stolarki, detalu czy pokryć dachowych.

W ocenie stanu zachowania wskazywano także na kwestie związane z remontami. Podstawowym wyznacznikiem jest brak doraźnych czy kompleksowych remontów, co ma wpływ

Uszkodzenia biologiczne bierwion konstrukcji ścian budynku, fot. A. Olczyk

na pogarszający się stan zachowania zabudowy. Dotyczy to zabudowy wiejskiej (np. PR 12), sakralnej (np. PR 26, 28), gospodarczej (np. PR 43). Z kolei doraźne czy kompleksowe remonty nie zawsze zostały przeprowadzone – z konserwatorskiego punktu widzenia – w sposób prawidłowy (np. PR 4, 14, 24). Oprócz tego odnotowano samowolne remonty w odniesieniu do substancji zabytkowej (np. PR 34, 43).

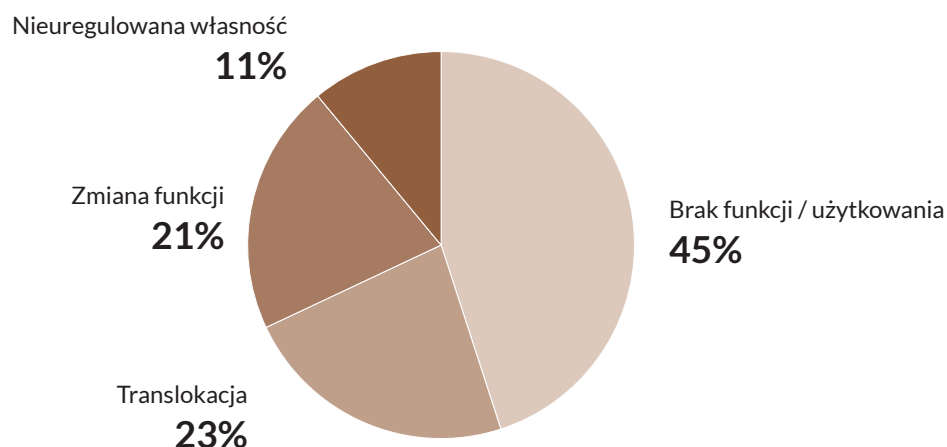
Dobry stan zachowania jest wynikiem kompleksowych prac remontowo-konserwatorskich, prowadzonych in situ lub w związku z translokacją. Obiekty po remontach są użytkowane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem (np. obiekty sakralne czy mieszkalne) lub adaptowane do funkcji muzealnych czy turystycznych (np. zabudowa wiejska, przemysłowa). Zakresy prac remontowych przyczyniły się do poprawy stanu zachowania obiektów, a także utrwalenia wartości zabytkowych (np. PR 6, 15, 22, 26, 27, 36). Na szczególną uwagę zasługuje utworzenie skansenu w ramach wsi Swołowo (PR 6), gdzie zachowano tradycyjne podziały własnościowo-użytkowe oraz pierwotną strukturę przestrzenną, a zabudowę poddano kompleksowej rewaloryzacji.

Jak wcześniej wspomniano, niektóre prace remontowo-modernizacyjne wpłynęły w sposób dewaloryzujący na pierwotną (w tym zabytkową) architekturę drewnianą. Zakres tych prac wynikał z możliwości finansowych (lub ich braku), w tym ze środków pozyskiwanych dzięki źródłom zewnętrznym.

Jednym ze sposobów zachowania historycznej zabudowy jest translokacja, która powinna być realizowana pod pełnym nadzorem konserwatorskim i z dużym poszanowaniem historycznej substancji. Obiekty translokowane i odbudowane w ramach skansenów (np. PR 2, 5, 28, 32) są ogólnie w bardzo dobrym stanie technicznym i cechują się wyeksponowanymi wartościami

zabytkowymi. W ten sposób ratowane są najcenniejsze i reprezentatywne dla danej kategorii budynki, przy czym w wyniku translokacji następuje częściowa utrata kontekstu kulturowego miejsca, a względy użytkowe wymagają znacznej ingerencji w oryginalną substancję drewnianą. Budynki pełnią z reguły funkcje muzealno-wystawiennicze i są na bieżąco konserwowane. Niektóre translokowane obiekty oczekują na odbudowę (np. PR 3).

ANALIZA PRZYCZYŃ ZMIANY STANU ZACHOWANIA ARCHITEKTURY DREWNIANEJ ODNOTOWANYCH W ANKIETACH PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH – FUNKCJA / UŻYTKOWANIE

Na stan zachowania architektury drewnianej, podobnie jak innej o wartościach historycznych czy zabytkowych, istotny wpływ mają uwarunkowania własnościowe i kwestie nadzoru konserwatorskiego. Nieużytkowane lub zaniedbane obiekty to także wynik braku uregulowań własnościowych – np. brak postępowań spadkowych czy współwłasności (np. PR 2, 9). Należy ponadto zwrócić uwagę na uwarunkowania społeczne wynikające z użytkowania zabudowy drewnianej, która charakteryzuje się niskim standardem technicznym, gdzie często mieszkają osoby mniej zamożne lub wykluczone społecznie (np. PR 15).

Z kolei brak bieżącego monitoringu przez uprawnione instytucje czy nadzoru konserwatorskiego w trakcie prac budowlanych – w tym brak egzekwowania zaleceń konserwatorskich – był również przyczyną pogorszenia się stanu zachowania badanego zasobu (np. PR 31, 44, 47). Z nadzorem konserwatorskim wiążą się też kwestie dokumentacyjne, od rozpoznania naukowego, poprzez projekty budowlano-konserwatorskie, po programy prac – dotyczy to grupy obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

W wielu przypadkach zły stan zachowania architektury drewnianej wynika z braku szacunku dla starej zabudowy (np. PR 3, 20), która jest „przeżytkiem”, dziedzictwem „wstydliwym”, niefunkcjonalna oraz „trudna” i kosztowna w pracach remontowo-konserwatorskich i która na dodatek wymaga specjalistycznej wiedzy oraz fachowców (np. PR 12). Na obszarach tzw. Ziemi Zachodnich wskazywano na brak emocjonalnego związku z zastanym budownictwem oraz przeświadczenie, że budynki szkieletowe (tzw. pruski mur) to synonim niemieckiej spuścizny kulturowej (np. PR 12).

Uszkodzenia wypełnień konstrukcji szkieletowej, fot. T. Błyskosz

Na stan zachowania zabudowy drewnianej (i innej) wpływają również zjawiska losowe – żywioły. Kilka obiektów uległo spaleni w wyniku niekontrolowanych (lub celowych) pożarów (np. PR 7, 23, 25, 31), a także w wyniku wichur i powalenia drzew (np. PR 41, 44). Z kolei zabudowa lokowana w bezpośrednim sąsiedztwie rzek czy na terenach osuszonych w ramach kolonizacji olenderskiej jest narażona na fale powodziowe (np. PR 4, 7, 8).

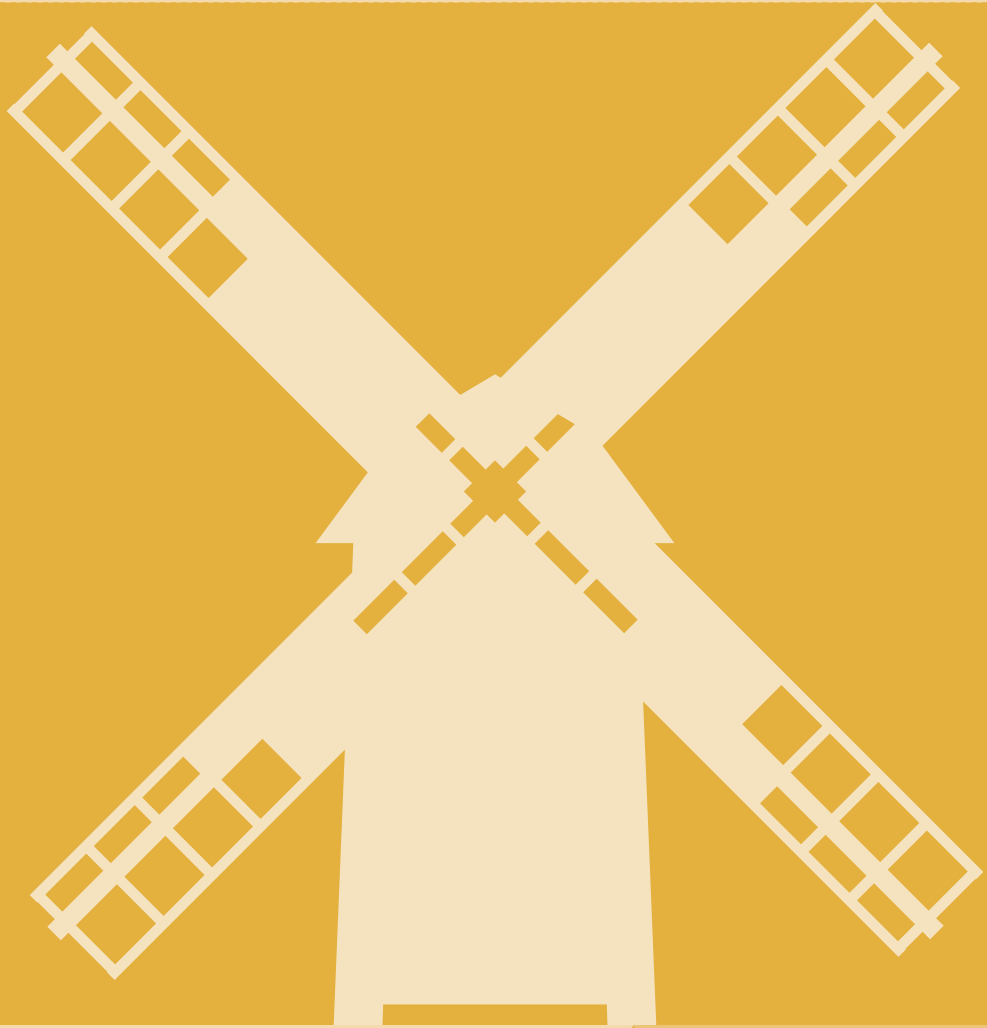
W przypadku architektury przemysłowej należy zwrócić uwagę na stan zachowania wyposażenia, które w wielu przypadkach uległo całkowitej likwidacji (np. PR 32) w wyniku zniszczeń, grabieży czy demontażu do innych obiektów.

Stan zachowania zabudowy drewnianej był również rozpatrywany w kontekście całych zespołów, tak pod względem kompozycyjnym, jak i estetycznym. Poszczególne budynki stanowią ważny element w krajobrazie małomiasteczkowym (np. PR 20), w zabudowie uzdrowiskowej (np. PR 33) czy krajobrazie naturalnym – np. budownictwo pasterskie w Zakopanem (PR 41). Podobnie odbiór całych zespołów jest postrzegany przez ubytki w zabudowie i nowe obiekty lokowane w pustkach, o ahistorycznych formach (np. PR 2, 10, 12) lub przeskalowane i w funkcjach komercyjnych (np. PR 34).

Uszkodzenia glinianych tynków pokrywających pierwotnie ściany drewniane, fot. K. Latocha

Kwestie stanu zachowania oryginalnej substancji drewnianej należy rozpatrywać również w aspekcie „niefachowych” remontów, głównie o charakterze doraźnym, dokonywanych przez przypadkowe osoby, przy użyciu nieodpowiednich materiałów oraz standardowych technologii przypisanych np. budynkom murowanym. W ocenie użytkowników remonty takie przyczyniły się do poprawy (chwilowej) stanu technicznego, ale z drugiej strony doszło do znacznego przekształcenia pierwotnej konstrukcji i wystroju, co w ogólnej ocenie jest jednym z głównych czynników niszczenia drewnianych zabytków.

**WSPÓŁCZESNE
PROBLEMY
I ZAGROŻENIA
DLA ARCHITEKTURY
DREWNIANEJ**

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY I ZAGROŻENIA DLA ARCHITEKTURY DREWNIANEJ

Ocenę współczesnych problemów i zagrożeń w przypadku architektury drewnianej oparto na analizie 47 ankiet badawczych dla przykładów (obszarów) referencyjnych, które zostały zebrane z 16 województw. Podstawowy katalog zagrożeń i problemów usystematyzowano w odniesieniu do dziesięciu wyodrębnionych kategorii przykładów referencyjnych (PR). W ramach tych kategorii widoczne jest zróżnicowanie i natężenie potencjalnych zagrożeń dla konkretnych przykładów (obszarów) referencyjnych. Odzwierciedleniem skali i skutków zagrożeń jest aktualny stan zachowania architektury drewnianej, który został oceniony jako średni i zróżnicowany w poszczególnych kategoriach przykładów referencyjnych.

Na podstawie analizy 47 przykładów (obszarów) referencyjnych, w ramach dziesięciu kategorii, wyodrębniono główne i powtarzające się problemy oraz zagrożenia związane z architekturą drewnianą.

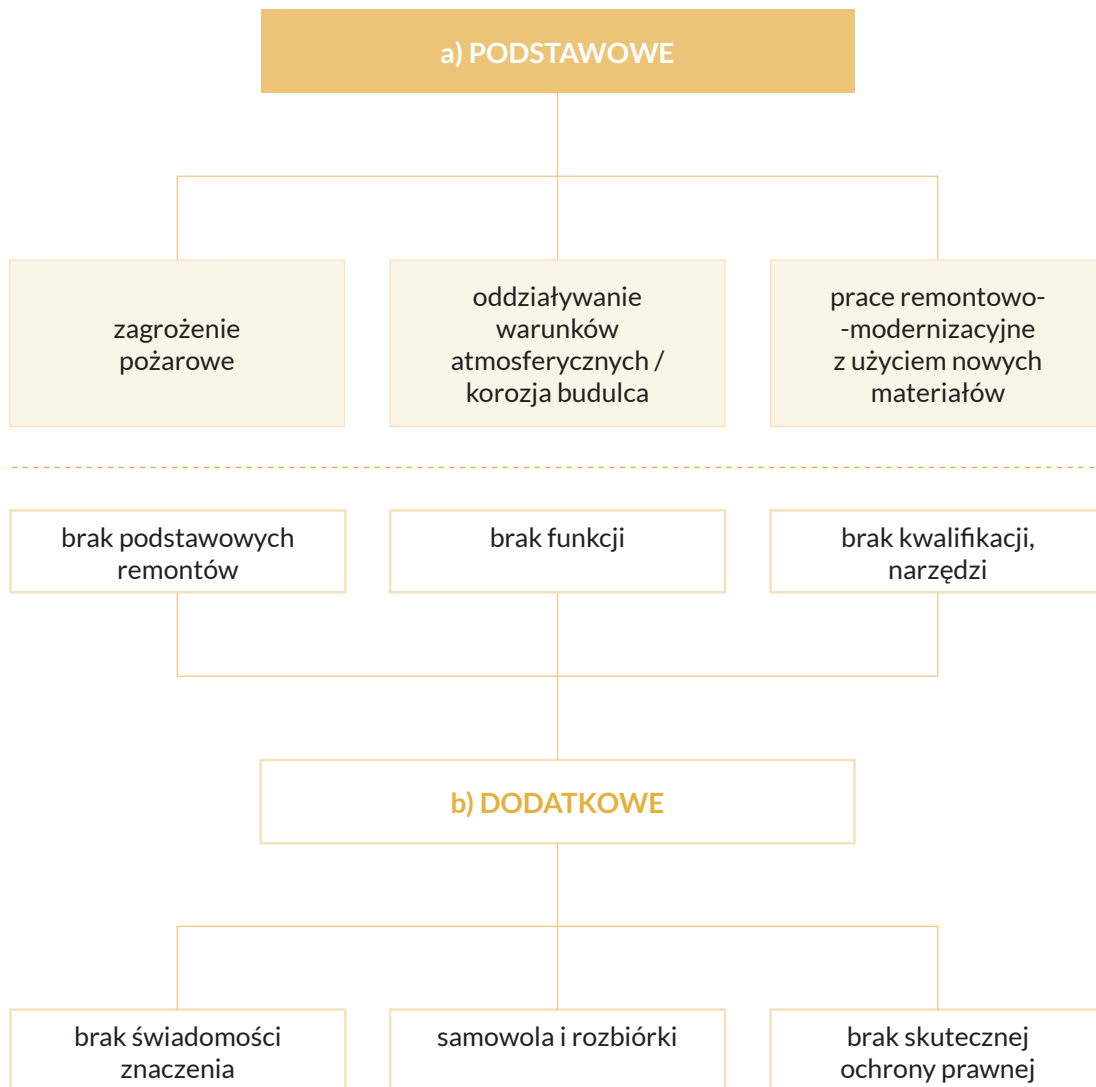
Praktyczne we wszystkich kategoriach przykładów referencyjnych wskazywano na:

- 1) zagrożenie pożarowe;
- 2) oddziaływanie warunków atmosferycznych / korozję budulca;
- 3) prace remontowo-modernizacyjne z użyciem nowych materiałów.

Nieprawidłowa naprawa ścian drewnianych polegająca na zastąpieniu zniszczonych bierwion materiałem ceramicznym i cementem, skutkująca w przyszłości dalszymi zniszczeniami drewna, fot. A. Laskowski

PROBLEMY I ZAGROŻENIA W RAMACH KATEGORII PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH

Ad 1

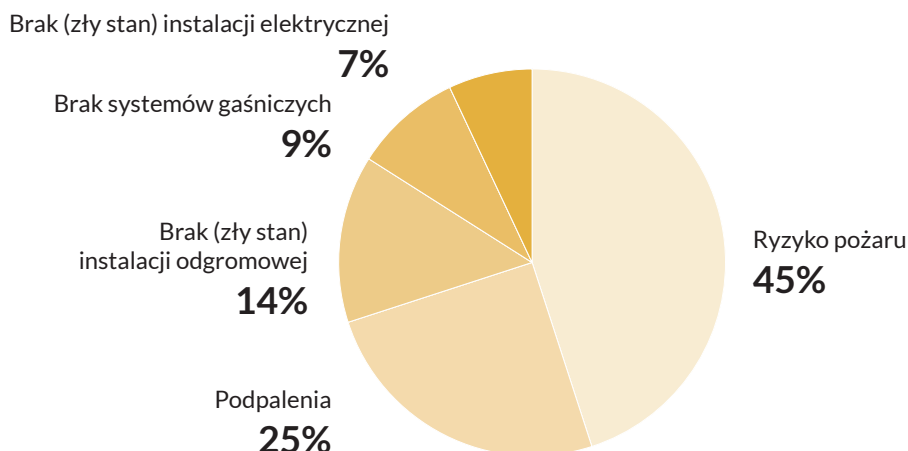
Zagrożenie pożarowe jest immanentnie przypisane architekturze drewnianej, zarówno w obiektywnej ocenie techniczno-użytkowej, jak i w powszechnym postrzeganiu tych budynków przez właścicieli czy użytkowników. Swoistą przestrogą jest pamięć o pożarach (np. PR 1, 24, 28, 32), które dotknęły obiekty drewniane w ramach poszczególnych miejscowości i szerzej w obrębie przykładów referencyjnych. Potencjalne zagrożenia pożarowe wiążą się ze złym (w tym niemonitorowanym) stanem technicznym instalacji elektrycznych (np. PR 2) i ogniowych, brakiem (lub niesprawnością) instalacji odgromowych (np. PR 1, 5, 13, 18, 27, 31, 35), a także brakiem podstawowych (lub kompleksowych) środków i systemów gaśniczych (np. PR 23, 27).

Mechanizm wymiany tradycyjnej zabudowy drewnianej – budowa nowego budynku w sąsiedztwie zabytku, stan w 2009 i 2022, fot. B. Podubny i R. Kwolek

Odrębną sprawą są podpalenia (samoistne lub celowe) nieużytkowanych budynków (np. PR 14, 15, 18, 28, 34, 35, 41, 44, 47), a także użytkowanych (np. cerkiew w Grabarce – PR 25).

ANALIZA PROBLEMÓW I ZAGROŻEŃ ODNOTOWANYCH W ANKIETACH PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH – ZAGROŻENIA POŻAROWE

Ad 2

Naturalnym zagrożeniem dla drewnianej substancji budowlanej jest bezpośrednie oddziaływanie warunków atmosferycznych, a zwłaszcza wilgoci i jej wpływ na procesy naturalnej i niekontrolowanej korozji, która prowadzi do osłabienia konstrukcji, a w konsekwencji do destrukcji i degradacji. Cykliczne namakanie i schnięcie drewna skutkuje pęcznieniem, a następnie kurczeniem. Zjawisko to nie jest równomierne i prowadzi do odkształcenia wykonanych z tego materiału elementów – przykładem są spękania wzdłużne (np. PR 1).

Stałe zagrożenie wilgocią wynika również z uwarunkowań topograficzno-osadniczych i wiąże się z okresowymi lub ponadprzeciętnymi (żywiłowymi) powodziąmi na terenach zalewowych, co dotyczy budownictwa olenderskiego, a także przyrzecznych (np. PR 1, 4).

Zbyt intensywne oddziaływanie warunków atmosferycznych na niezabezpieczone elementy drewniane jest główną przyczyną zużycia materiału i konstrukcji, co w połączeniu z brakiem funkcji i remontu prowadzi do całkowitej destrukcji budynków (np. PR 12, 25, 26, 32). Głównymi kierunkami zagrożenia wilgocią są nieszczelności pokrycia dachowego oraz ubytki zewnętrznych elementów budowli (np. orynnowania), które prowadzą do swobodnej penetracji wody we wszystkich elementach konstrukcyjnych (np. PR 13, 28, 45). Znaczne zawilgocenia ścian są też efektem podciągania wody od strony gruntu, uszkodzeniami podmurówek, brakiem izolacji, złym odwodnieniem lub jego brakiem (np. PR 6, 21, 26, 38, 40).

W wielu przypadkach rozwojowi wilgoci sprzyja brak ogrzewania w sezonie jesienno-zimowym (np. PR 5, 18, 35). Z kolei w użytkowanych budynkach inwentarskich wytwarza się naturalna wilgoć związana z hodowlą zwierząt, która ma destrukcyjny wpływ na elementy drewniane (np. PR 4).

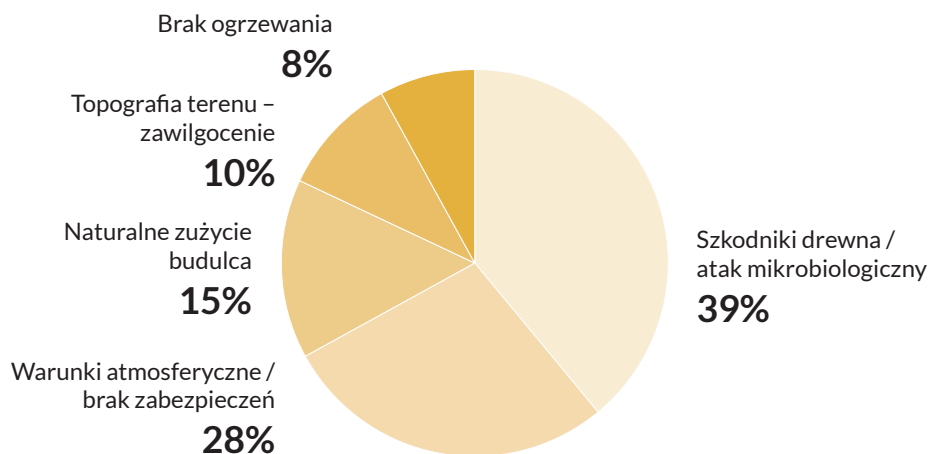
Mechanizm wymiany tradycyjnej zabudowy drewnianej – zastąpienie konstrukcji drewnianej murowaną, stan w 1972 i 2022 r., fot. B. Wanat i J. Stęchły

W pojedynczych przypadkach, w wyniku wycinki drzew i krzewów w sąsiedztwie zabudowy, następują zmiany przesiąkliwości gruntu, co skutkuje zwiększeniem wilgotności i oddziaływaniem na budynki drewniane (np. PR 2, 10, 23). Usuwanie zieleni, stanowiącej naturalny bufor klimatyczny wokół budynku, prowadzi nie tylko do zmiany stosunków wodnych w gruncie, ale też do zwiększenia insolacji. Przegrzewanie konstrukcji drewnianych w okresie letnim (szczególnie wobec coraz częstszych fal upałów) prowadzi do przesuszenia budulca i ataku owadzych szkodników drewna.

Zawilgocenia są również wynikiem niewłaściwych (błędnych) działań remontowo-konserwatorskich, zarówno w obiektach, jak i ich otoczeniu (np. PR 23). Generalnie postępuje proces utwardzania terenu w otoczeniu budynków, co ogranicza możliwości odparowywania wilgoci z gruntu. Ponadto używa się silnych i szczelnych zapraw cementowych do tynkowania podmurówek czy podwalin.

Wysoka wilgotność sprawia, że drewno atakowane jest przez mikroorganizmy. Zwiększa też podatność drewna na działalność szkodników (np. PR 1, 3, 4, 7, 8, 21, 37, 38, 39, 40, 42). Drewnojady stanowią zagrożenie dla drewnianego budulca na różnym etapie jego użytkowania (np. PR 23, 37) i w różnym stanie zachowania, przy czym zjawiska negatywne bardziej dotyczą budynków niekonserwowanych i zaniedbanych.

ANALIZA PROBLEMÓW I ZAGROŻEŃ ODNOTOWANYCH W ANKIETACH PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH – KOROZJA DREWNA

Ad 3

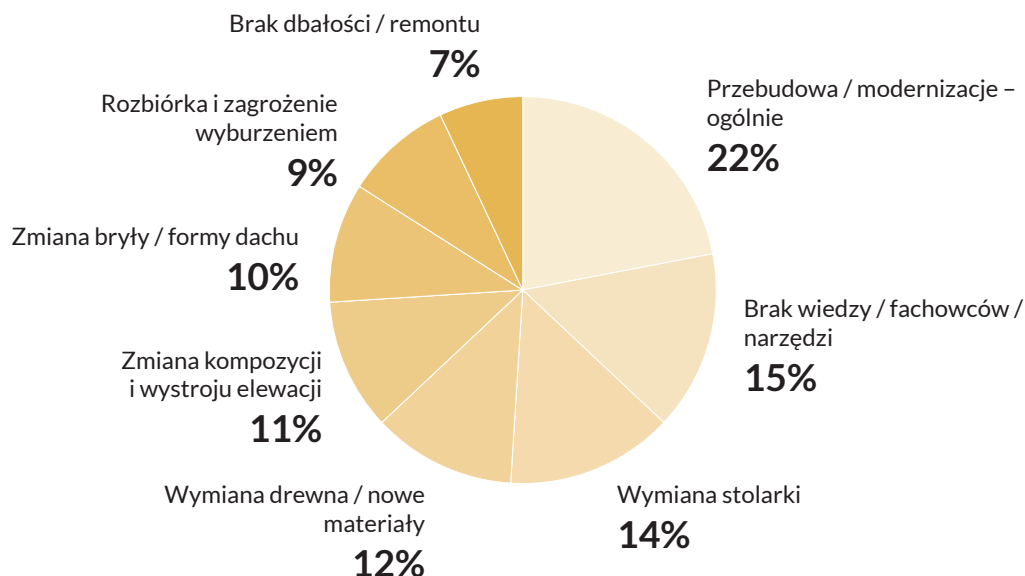
Praktycznie we wszystkich kategoriach przykładów referencyjnych potencjalnym i faktycznym zagrożeniem są niewłaściwe działania związane z pracami remontowo-konserwatorskimi, użytymi materiałami, a także brakiem czy zaniechaniem remontów. Podstawowym wyznacznikiem podjętych działań remontowych jest chęć modernizacji budynków pod kątem współczesnych wymogów techniczno-użytkowych (w tym trendów i mód materiałowych), wynikających z naturalnego dążenia do polepszenia („unowocześnienia”) warunków życia. Ponadto istotne

Mechanizm wymiany tradycyjnej zabudowy drewnianej – rozbiórka zabytku i budowa nowego obiektu, stan w 2012 i 2022 r., fot. N. Skiepmo

okazuje się tu dążenie do podnoszenia walorów estetycznych obiektów według subiektywnych kryteriów. Zagrożeniem są przede wszystkim zakresy prac remontowych, które znacznie ingerują w oryginalną (zabytkową) substancję drewnianą, co w połączeniu z brakiem wiedzy i umiejętności w remontowaniu tego typu budynków oraz ograniczonymi środkami finansowymi skutkuje daleko idącymi przekształceniami.

ANALIZA PROBLEMÓW I ZAGROŻEŃ ODNOTOWANYCH W ANKIETACH PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH – ZAGROŻENIA REMONTOWO-BUDOWLANE

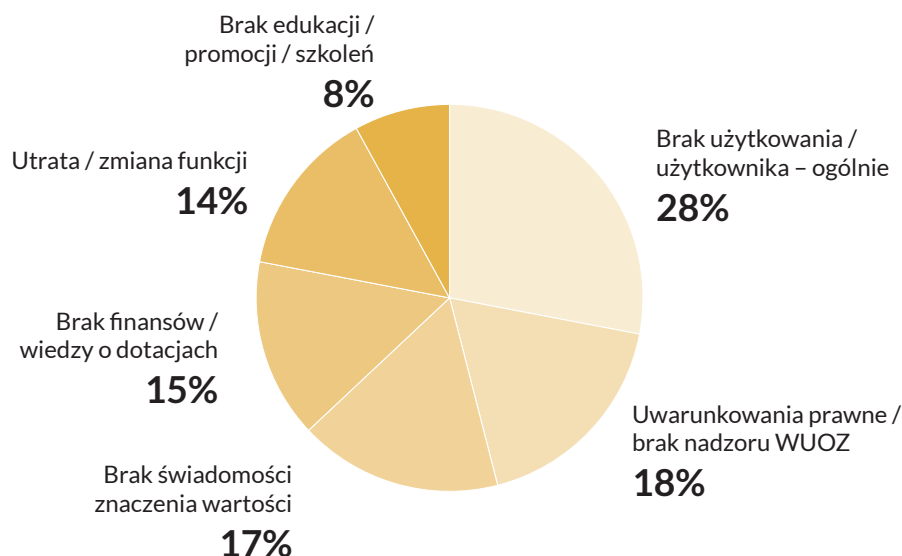
Oprócz zdiagnozowanych zagrożeń na podstawie ankietowych przykładów referencyjnych należy wskazać inne możliwe zagrożenia (w ramach grup ryzyka), które mają wpływ na proces remontowo-konserwatorski i zostały zdefiniowane przez prof. Jana Tajchmana. Grupy ryzyka dotyczą m.in. zasad konserwacji, wiedzy, użytkowania, przepisów, możliwości technicznych, sytuacji społeczno-gospodarczej, rzemieślników i konserwatorów.

Najczęściej sygnalizowanym zagrożeniem są ogólnie określone przebudowy, prace remontowe oraz modernizacje budynków (np. PR 9, 10, 11, 15, 17, 22, 25, 28, 35, 36, 37). Przebudowy wiążą się głównie ze zmianą bryły, formy dachu i konstrukcji budynków. Do historycznych budynków są dostawiane przybudówki / aneksy (np. PR 18, 32, 37). Budynki są też podwyższane (nadbudowane), co wiąże się z wymianą więźby dachowej i zmianą formy dachu (np. PR 5, 16, 25), wprowadzaniem nowych okien połaciowych czy lukarn (np. PR 15, 16), a wcześniej likwidacją dotychczasowego układu wystawek i facjatek (np. PR 39).

Prace remontowo-budowlane w obrębie drewnianej konstrukcji dotyczą głównie wymiany (częściowej lub całkowitej) drewnianego budulca (np. PR 26, 28, 29), a także przemurówki ścian w celu ich wzmocnienia (np. PR 1, 6, 12, 26). Do tych prac wykorzystywane są współczesne (typowe) materiały i techniki budowlane (np. PR 4, 6, 9, 19, 20, 22, 32, 39), które nie przystają do specyfiki konstrukcji drewnianych i powodują niszczenie integralności historycznej, technicznej i estetycznej.

Szeroko rozumiana modernizacja jest związana głównie z wymianą stolarki okiennej i drzwiowej oraz powszechnym zastępowaniem dotychczasowych rozwiązań przez stolarkę typu PCV, o ahistorycznych formach i kształtach (np. PR 1, 4, 5, 6, 12, 15, 16, 17, 18, 25, 33, 35, 37), a także z wprowadzaniem nowych okien w połaciach dachowych (np. PR 15, 35).

ANALIZA PROBLEMÓW I ZAGROŻEŃ ODNOTOWANYCH W ANKIETACH PRZYKŁADÓW REFERENCYJNYCH – ZAGROŻENIA UŻYTKOWE

Osobnym problemem są materiały stosowane w osadzaniu nowych okien, szkodliwe i antagonistyczne dla drewna (np. pianka PUR). W bardzo ograniczonym zakresie oryginalna stolarka jest konserwowana lub odtwarzana zgodnie z pierwotnymi wzorami. Widocznym przykładem modernizacji jest znaczna ingerencja w kompozycję (np. PR 37, 39) oraz fakturę i kolorystykę elewacji (np. PR 5, 12, 18, 25, 33, 35). Wiąże się to z wyżej opisaną wymianą stolarki oraz nowym licowaniem, które dotyczy objęcia ścian sidingiem i płytami (np. PR 15, 17, 18, 37), docieplania nieodpowiednimi materiałami izolacyjnymi i tynkowania (np. PR 1, 2, 6, 12, 15, 17, 37, 39). Wykorzystanie typowej, niewłaściwie wykonanej z materiałów antagonistycznych dla konstrukcji drewnianej (takich jak styropian, wełna mineralna) technologii do termoizolacji budynków drewnianych prowadzi do degradacji (katastrofy) historycznego budulca. Nowy wystrój elewacji wiąże się także z likwidacją lub znaczną redukcją oryginalnego detalu snycerskiego (np. PR 5, 33, 35) lub wprowadzeniem nowego detalu jako swoistej kreacji i „upiększania” (np. PR 25, 29). Podobnie postrzegana jest wymiana pokrycia dachowego i zastępowanie dotychczasowych rozwiązań typowymi (ahistorycznymi) materiałami, takimi jak blachodachówka czy pokrycia bitumiczne, często uzupełnianymi panelami FV, które są z reguły tańsze i prostsze w montażu (np. PR 1, 4, 12, 18, 32, 35).

Znaczna część prac remontowo-budowlanych jest realizowanych we własnym zakresie, przez osoby bez odpowiednich kwalifikacji, wiedzy czy narzędzi (np. PR 4, 19, 23, 24), a także bez zawiadomienia (i wiedzy) służb konserwatorskich (np. PR 1). Dlatego te działania mają

Rekonstrukcja drewnianego zabytku z wykorzystaniem nowego drewna przy zachowaniu dawnej formy,
 fot. A. Olczyk

znamiona samowoli budowlanych (np. PR 17). Oczywiście w określonych przypadkach takie działanie jest dopuszczalne w celu tymczasowego zabezpieczenia i niedopuszczenia do całkowitej destrukcji, przy uwzględnieniu odwracalności tych prac – np. tymczasowe pokrycie dachu papą lub blachodachówką z docelowym odtworzeniem dachówki czy gontu.

Zagrożeniem dla historycznej zabudowy (w tym drewnianej) są zmiany i działania inwestycyjne w sąsiedztwie tych budynków. W zagrodach często są lokowane nowe budynki (głównie mieszkalne) o przeskalowanych bryłach (np. PR 2, 3). Często stosowanym, a niekompatybilnym z drewnem materiałem jest beton, którego użycie prowadzi do uszkodzenia budulca (opaski wokół budynków, chodniki, schody – np. PR 24, 26). Istotne zmiany w percepcji historycznej architektury powodują wycinki starodrzewu liściastego z jednoczesnymi nasadzeniami drzew i krzewów iglastych – np. tuje.

Dla niektórych właścicieli obiektów drewnianych jednym ze sposobów źle rozumianej dbałości o nieużytkowany lub zrujnowany budynek jest remont poprzez rozbiórkę, co likwiduje potencjalne zagrożenie dla ludzi i mienia, porządkuje działkę, pozwala uzyskać budulec oraz „uwalnia” miejsce pod nową zabudowę (np. PR 17, 18, 31, 37, 42, 45).

Oprócz konsekwencji wynikających z niewłaściwie prowadzonych renowacji istotnym zagrożeniem dla budynków jest brak bieżących (np. PR 35) czy kompleksowych remontów (np. PR 6, 15, 32). Z natury rzeczy użytkowanie budynku wymaga podstawowej dbałości, prostych napraw oraz zabezpieczenia do czasu przeprowadzenia głównego remontu (np. PR 6, 14, 30, 43). Brak tych podstawowych działań skutkuje ogólnym zaniedbaniem, a z czasem potęguje

Budowa nowego obiektu o konstrukcji murowanej w miejscu dawnego budynku drewnianego z powtórzeniem jego pierwotnej formy, fot. A. Sikora-Terlecka

zakres prac remontowych i poziom kosztów. Niestety, nieremontowane są również budynki niszczone przez mikroorganizmy oraz remontowane wcześniej przy użyciu szkodliwych materiałów (takich jak azbest – np. PR 6, 16), co skutkuje zagrożeniem zdrowia dla użytkowników tych obiektów.

W niektórych przypadkach brak remontu jest jednym ze sposobów na „pozbycie się” niechcianego budynku drewnianego (np. PR 20). Z kolei remonty prowadzone zbyt późno, przy zaawansowanej destrukcji, wymagają całkowitej wymiany drewnianego budulca, a tym samym zacierają autentyczność obiektów (np. PR 19).

Znaczącym zagrożeniem dla budownictwa drewnianego jest całe spektrum spraw związanych z użytkowaniem i funkcją tych obiektów.

Praktycznie utrata lub brak funkcji (np. PR 22, 30, 39, 42) jest przyczyną wszelkich problemów związanych z dalszym użytkowaniem budynków drewnianych. W przypadku zabudowy wiejskiej wynika to z ogólnego odchodzenia od gospodarki rolnej, a najbardziej zagrożone są budynki gospodarcze, które utraciły funkcje inwentarskie czy magazynowo-składowe (np. PR 6, 12). Z reguły remontowany i modernizowany jest dom, w tym nabyty przez nowych właścicieli, natomiast budynki gospodarcze są wyburzane lub – w niewielkiej części – adaptowane na garaże, drewnutnie (np. PR 11). Praktycznie wszystkie obiekty przemysłowe utraciły pierwotną funkcję (np. PR 28, 29, 31) i jeśli są remontowane to z przeznaczeniem na ekspozycję w muzeum czy skansenie (wiatraki), dawne zaś młyny wodne są użytkowane co najwyżej w części mieszkalnej.

Całkowite przekształcenie pierwotnej formy domu drewnianego poprzez termomodernizację ścian oraz wymianę stolarek okiennych i pokrycia dachu, fot. J. Opaska

Termomodernizacja drewnianego zabytku o konstrukcji przysłupowej, skutkująca zatarciem jego pierwotnych cech stylowych, fot. P. Roczek

Utwardzenie terenu wokół zabytku ograniczające możliwość odparowywania wilgoci z gruntu, fot. G. Naumowicz

Montaż ahistorycznych szalunków zewnętrznych zmieniających formę elewacji domu drewnianego, fot. P. Roczek

Konstrukcja drewniana ścian budynku wtórnie obmurowana i ukryta pod warstwą materiału izolującego, fot. P. Roczek

Montaż nowej stolarki okiennej niedostosowanej do pierwotnej formy szalunków ścian oraz przy użyciu współczesnych technologii, fot. N. Skiepmo

Zmiana funkcji dotyczy sporadycznie zabudowy publicznej adaptowanej na mieszkalną (np. Osiedle Przyjaźń w Jelonkach – PR 16).

W przypadku większości przykładów referencyjnych powszechnym zagrożeniem jest ogólny brak użytkowania (np. PR 1, 9, 10, 11, 17, 19, 20, 24, 29, 31, 32, 34, 39, 43, 46), co w połączeniu z naturalnym zużyciem materiału i konstrukcji oraz brakiem remontów prowadzi do destrukcji, a w ostateczności do rozbiórki i unicestwienia obiektu. Nieużytkowane budynki to często tzw. pustostany, które pozostawione bez nadzoru stanowią miejsce dla „dzikich lokatorów” (np. PR 5, 30, 35), a rabunkowy sposób użytkowania przyczynia się do degradacji tych obiektów. W przypadku budynków przemysłowych (np. młynów wodnych czy wiatraków) brak użytkowania wynika także z lokalizacji tego typu obiektów na uboczu,

Uszkodzenia podmurówki oraz elementów drewnianych ścian i szalunku spowodowane nieszczelnościami rur spustowych i odwodnienia dachu, fot. A. Fortuna-Marek

poza głównymi drogami, z brakiem dostępu do infrastruktury technicznej (np. PR 29, 32). Po wyższe uwarunkowania czynią te miejsca mało atrakcyjnymi i kosztownymi w procesie adaptacji do nowych funkcji. Ale z kolei „puste” działki pomłyńskie, po wcześniejszym wyburzeniu drewnianego zabytku, są atrakcyjne dla potencjalnych inwestorów, szukających spokoju oraz walorów krajobrazowych.

Brak użytkowania wynika również z nieuregulowanych spraw własnościowych, w tym postępowań spadkowych i wszelkiego rodzaju współwłasności (np. PR 7, 8, 12, 16, 34, 36). Po wyższy stan skutkuje brakiem bieżących czy kompleksowych działań remontowych, a także odwieka w czasie ewentualną adaptację budynków do nowej funkcji.

Każdy zabytek architektury, w tym przypadku budynek drewniany, wymaga od właścicieli czy użytkowników podstawowej świadomości jego wartości i znaczenia w otaczającym krajobrazie kulturowym. Niestety w wielu przypadkach budynki drewniane są postrzegane jako stare i znacznie zużyte, przez co nie ma zrozumienia dla ich wartości, a tym samym woli i chęci remontowania czy ratowania tych obiektów (np. PR 10, 11, 14, 19, 31, 34, 47). Powszechne jest przekonanie, że są to budynki niefunkcjonalne (np. PR 7, 29, 31, 34, 45, 47), mało wartościowe (np. PR 7, 34), nietrwałe (np. PR 29), a ewentualne remonty generują wysokie koszty materiałów i robocizny (np. PR 7, 14). Poza tym znacznie zdekapitalizowane budynki drewniane są często użytkowane przez uboższe grupy społeczne, które nie dysponują odpowiednimi środkami na ich remontowanie.

W przypadku budynków drewnianych (ryglowych) na tzw. Ziemiach Odzyskanych pojawia się jeszcze problem braku świadomości wartości zastanego dziedzictwa, które jest obce kulturowo i często traktowane w sposób pejoratywny jako budownictwo „poniemieckie”.

Zabudowa drewniana nie zawsze jest doceniana przez lokalne władze samorządowe, które nie potrafią lub nie chcą promować danego regionu przez pryzmat zabytkowej architektury (np. PR 2, 17, 20). W przypadku zabudowy miejskiej czy uzdrowiskowej wymagane byłyby kompleksowe projekty rewitalizacyjne.

Negatywny stosunek do architektury drewnianej wynika również z braku edukacji i popularyzacji tej kategorii zabytków (np. PR 7, 8, 17), a także braku profesjonalnych (i skutecznych – warsztatowych) szkoleń z zakresu zasad opieki, remontów i konserwacji oraz sposobów pozyskiwania środków finansowych.

W tym miejscu należy wskazać na aspekt finansowy, który stawiany jest na pierwszym miejscu przy podejmowaniu działań remontowo-konserwatorskich. Przede wszystkim podstawowym problemem jest brak środków finansowych, własnych czy zewnętrznych (np. PR 14, 17, 19, 31, 34, 43, 47). Poza tym brak jest wiedzy na temat możliwości pozyskania środków na prace remontowo-konserwatorskie z dotacji zewnętrznych, od poziomu samorządu po granty państwowe czy europejskie (np. PR 6, 19, 31). Z kolei w ramach źródeł finansowania wskazuje się na brak celowanych programów dotyczących tylko budownictwa drewnianego (np. PR 17, 20).

Skuteczna ochrona i opieka zabytków (w tym drewnianych) wymaga także stosowania i przestrzegania norm oraz przepisów prawa. W poszczególnych przykładach referencyjnych wskazywano na brak uregulowań w prawie budowlanym i brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego lub słabą skuteczność tych planów (np. PR 7, 8, 34). W odniesieniu

do jednorodnej architektury miejskiej zagrożeniem może być brak ochrony obszarowej, np. poprzez utworzenie parku kulturowego. Z kolei w istniejących parkach kulturowych zagrożeniem jest brak uchwalonego, a wymaganego ustawowo, planu ochrony parku lub brak całościowego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (np. Zgierz – miasto tkaczy).

Paradoksalnym zagrożeniem w procesie ochrony architektury drewnianej jest brak nadzoru i skutecznej ochrony realizowanej przez wojewódzkie urzędy ochrony zabytków (np. PR 7, 8, 14, 17, 20, 30, 34, 47). Wskazywano na niepełne rozpoznania zasobu drewnianego budownictwa, brak monitoringu stanu zachowania obiektów ewidencyjnych czy rejestrowych, a także brak zainteresowania naj młodszą architekturą (np. modernistyczne wille w Białymstoku, czwórki w zakopiańskich zagrodach). W przypadku prac remontowo-konserwatorskich problemem jest niski poziom (w tym niepełny zakres) opracowań dokumentacyjno-projektowych przekładanych w urzędach konserwatorskich (np. PR 34, 47).

Zagrożeniem dla ekspozycji zabytkowej zabudowy drewnianej, tak pojedynczych budynków, jak i całych zespołów, jest również brak wytycznych konserwatorskich i planistycznych w zasadach ochrony krajobrazu kulturowego oraz nowych inwestycji (np. PR 7, 8).

Dawny dom drewniany zdominowany przez współczesną, przeskalowaną zabudowę, fot. A. Kułak

**SYSTEM
FINANSOWANIA
REMONTÓW ZABYTKÓW
ARCHITEKTURY
DREWNIANEJ**

9. SYSTEM FINANSOWANIA REMONTÓW ZABYTKÓW ARCHITEKTURY DREWNIANEJ

Zasady finansowania opieki nad zabytkami zostały uregulowane w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022 r., poz. 840; dalej: „u.o.z.” lub „ustawa o ochronie zabytków”). Przedmiotowa ustawa nie wyszczególnia jednak kategorii zabytków architektury drewnianej, uznając je za zabytki nieruchomości w rozumieniu art. 3 pkt 2 u.o.z., a zarazem nie przyznając im żadnych preferencji. Sprawia to, że finansowanie opieki nad zabytkami odbywa się na zasadach ogólnych wynikających z rozdziału 7 tej ustawy.

Należy podkreślić, że na dysponencie zabytku, czyli osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej (w tym także jednostce samorządu terytorialnego) posiadającej tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkownika wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego ciąży ustawowy obowiązek finansowania prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku. Prace te można pokryć ze środków własnych lub ze środków publicznych otrzymanych w formie dotacji celowych. Zgodnie z art. 74 u.o.z. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru, posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych. Dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez: Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego ze środków budżetu państwa z części, której dysponentem jest ten minister, jak również przez wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. W przypadku gdy zabytek wpisany jest na Listę Skarbów Dziedzictwa, dotacja udzielana jest ze środków budżetu państwa z części, której dysponentem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Pozytywny przykład modernizacji dawnego młyna z zachowaniem jego wartości, fot. B. Dygulska

Dotacje udzielane są w formie umowy zawieranej odpowiednio przez ministra lub wojewodę z dysponentem zabytku (zob. art. 75 u.o.z.). Ustawa o ochronie zabytków w art. 71 ust. 1 stanowi, że dotacja może zostać udzielona wyłącznie na dofinansowanie:

- 1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku;
- 2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji⁸⁷;
- 3) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku.

⁸⁷ Zgodnie z art. 76 ust. 2 u.o.z. wnioskodawca może złożyć wniosek dopiero po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru, określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Co więcej, stosownie do art. 77 u.o.z. dotacja może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Ustawa o ochronie zabytków przyjmuje ogólną zasadę udzielania dotacji w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Niemniej jednak, jeśli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Ponadto gdy stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dopuszczalne jest także udzielenie dotacji do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. W przypadku zabytków wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa dotacja jest udzielana we wnioskowanej wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich

Należy jednak pamiętać, że łączna wysokość dotacji udzielonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać

wysokości dofinansowania wynikającej z reguł wyznaczonych przez art. 78 u.o.z., które zostały powyżej przytoczone. Szczegółowe zasady oraz tryb udzielania dotacji przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego zostały zawarte w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. 2017 r., poz. 1674).

Podkreślenia także wymaga, że ustawa o ochronie zabytków nie jest jedynym aktem prawnym regulującym problematykę finansowania opieki nad zabytkami. Opieka nad zabytkami architektury drewnianej może być zatem finansowana również z funduszy powołanych na podstawie przepisów szczególnych: tzw. Funduszu Kościelnego⁸⁸, Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa⁸⁹, a także Funduszu Promocji Kultury⁹⁰.

Z wyżej wymienionych funduszy należy zwrócić szczególną uwagę na Fundusz Kościelny, który stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43 budżetu państwa – wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, a jej dysponentem jest Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji⁹¹.

W praktyce dysponenci zabytków architektury sakralnej mogą realnie otrzymywać dotacje przewyższające 100% inwestycji na zabytki, dlatego że na podstawie obecnie obowiązujących przepisów nie są obowiązani do wykazywania wysokości dotacji pozyskanych na przeprowadzenie prac przy danym obiekcie z Funduszu Kościelnego.

Konkludując, należy raz jeszcze podkreślić, że nie istnieje żaden mechanizm finansowego wsparcia przeznaczony wyłącznie dla zabytków architektury drewnianej. Wpis do rejestru zabytków otwiera dla dysponentów takich zabytków możliwość ubiegania się o dotacje celowe na prace konserwatorskie i roboty budowlane przy nich, niemniej nie jest to związane z jednoczesnym otrzymaniem dotacji lub otrzymaniem dotacji we wnioskowanej wysokości. Należy zatem rozważyć, czy ratunkiem w przypadku zespołów historycznej, drewnianej zabudowy nie mogłyby stać się parki kulturowe? Jednak to rozwiązanie także wymaga udoskonalenia, czyli uznania parków kulturowych za specjalne strefy ekonomiczne.

⁸⁸ Zob. art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1950 r. Nr 9, poz. 87 z późn. zm.).

⁸⁹ Zob. art. 1 ustawy z dnia 18 kwietnia 1985 r. o Narodowym Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa (Dz. U. z 1985 r. Nr 21, poz. 90 oraz z 2009 r. Nr 157, poz. 1241).

⁹⁰ Zob. art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych (Dz. U. z 2022 r., poz. 888 i 1301).

⁹¹ Dotacje z przedmiotowego funduszu są udzielane na podstawie decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, a dofinansowane są wyłącznie działania podejmowane przy obiektach sakralnych wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w ewidencji zabytków. Dotyczy to w szczególności remontowania dachów, stropów, ścian i elewacji; osuszania, odgrzybiania i izolacji; remontowania lub wymiany zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, jak również wymiany instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwłamaniowej i przeciwpożarowej. Warto także wskazać, że nie dofinansowuje się z rzeczowego funduszu działań przy zabytkach niesłużących bezpośrednio do sprawowania kultu religijnego, ochrony zabytków stanowiących wyposażenie obiektów sakralnych albo będących ich stałymi elementami wystroju.

Prawidłowo przeprowadzona konserwacja zabytku drewnianego. Dworzec kolejowy – restauracja Lokomotywa w Puszczykowie, woj. wielkopolskie. Laureat w konkursie Generalnego Konserwatora Zabytków „Zabytek Zadbane” w 2021 r., fot. J. Matuszak, Studio FotomatArt

WNIOSKI I REKOMENDACJE

WNIOSKI I REKOMENDACJE

Przeprowadzone na potrzeby „Raportu o stanie architektury drewnianej w Polsce” badania i analizy jednoznacznie wykazały, że architektura drewniana stanowi bardzo istotną część polskiego dziedzictwa kulturowego. Dzięki zróżnicowaniu regionalnemu typów i form zabudowy jedynie dawna architektura drewniana jest dziś wyróżnikiem poszczególnych historycznych regionów kraju. Budynki drewniane są ważnym elementem krajobrazu kulturowego, zarówno naturalnego (np. budownictwo pasterskie na Podhalu), jak i wiejskiego, miejskiego (głównie małomiasteczkowego) i uzdrowiskowego. Konstrukcja drewniana stosowana była do budowy praktycznie wszystkich rodzajów budowli, od wspaniałych przykładów architektury sakralnej, użytkowej czy rezydencjonalnej, po skromne budownictwo mieszkalne i gospodarcze. Niegdyś powszechna i dominująca w krajobrazie kulturowym Polski, dziś stanowi już marginalną grupę wśród istniejących budowli, zmniejszającą się w błyskawicznym tempie. **W 2017 r. w „Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych”⁹² grupa zabytków o konstrukcjach drewnianych liczyła około 11% całości zasobu obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków, dziś szacuje się, że jest to już tylko około 9%, co oznacza, że w przeciągu zaledwie kilku lat utracone zostało około 2% tego zasobu. Jednocześnie straty te były niewątpliwie jeszcze większe w przypadku zabytków niewpisanych do rejestru zabytków (nieuwzględnionych w raporcie z 2017 r.), czyli architektury drewnianej znajdującej się w ewidencjach konserwatorskich oraz nieobjętych żadną formą ochrony.**

Potwierdzić i podkreślić należy również wnioski z „Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych”, że zabytki budownictwa drewnianego są jedną z grup zabytków najbardziej zagrożonych zniszczeniem⁹³. Względnie dobrze zachowaną grupą budownictwa drewnianego jest architektura sakralna, drewniana zabudowa mieszkalna i użytkowa (domy, wille, architektura uzdrowiskowa) oraz drewniane budownictwo współczesne. Obiekty z powyższych grup są w większości użytkowane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem, są też na bieżąco lub kompleksowo remontowane, a także stanowią przedmiot troski konserwatorskiej. W przypadku zabudowy współczesnej dobry stan zachowania wynika również z metryki budynków (im młodsze, tym w lepszym są stanie zachowania) i stosunkowo niewielkiego zużycia konstrukcji drewnianej.

Najgorzej zachowana jest drewniana zabudowa gospodarcza, ogólnowiejska i przemysłowa. Podstawowymi wyznacznikami tego stanu są: utrata funkcji, brak bieżących (podstawo-

⁹² Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce..., op. cit., s. 83.

⁹³ Obok zabytków wznoszonych w konstrukcjach niekonwencjonalnych, np. glinobitka czy ruda darniowa, jest jednak od nich grupą zdecydowanie liczniejszą, ibidem, s. 358.

wych) remontów, przemiany gospodarczo-społeczne, a także trudności w adaptacji do nowych funkcji⁹⁴. Powyższe przyczyny są powszechnie wskazywanymi problemami dotyczącymi ogółu zasobu architektury drewnianej i z reguły mogą być ściśle ze sobą powiązane. Ubytki tradycyjnej zabudowy drewnianej postrzegane są jako istotne uszczuplenie wartości krajobrazu, podobnie jak lokowanie w jej miejscu nowej zabudowy o ahistorycznych formach lub przeskalowanych obiektów o funkcjach komercyjnych.

„Raport o stanie architektury drewnianej w Polsce” opracowano w oparciu o analizę 47 obszarów i przykładów referencyjnych dotyczących zabytków architektury drewnianej z obszaru całej Polski. Starano się, by wybór materiału badawczego odzwierciedlał główne grupy morfologiczne zabytków drewnianych oraz specyfikę ich rozmieszczenia na terenie kraju. Analizą objęto jedenaście przykładów drewnianej zabudowy wiejskiej, siedem przykładów zabudowy miejskiej, po sześć przykładów architektury sakralnej i budownictwa przemysłowego, pięć przykładów zabudowy gospodarczej, po trzy przykłady zabudowy uzdrowskiej i o różnym charakterze oraz po dwa przykłady budownictwa mieszkalnego, willowego i zabudowy współczesnej⁹⁵. Szacowana liczba obiektów w badanych przykładach i obszarach referencyjnych wyniosła przeszło 2000 jednostkowych zabytków architektury i budownictwa drewnianego.

Przeprowadzone badania wykazały, że w przypadku 26 analizowanych obszarów lub przykładów referencyjnych ogólna ocena stanu zachowania zasobu architektury drewnianej określana była jako zła. Wśród nich występowały również przykłady obszarów, dla których wskazywano stan katastrofalny. Średni stan zachowania zasobu wskazano dla 17 obszarów, dobry dla 16 przykładów, a bardzo dobry jedynie w przypadku 5 obszarów⁹⁶. Liczby powyższe wskazują jednoznacznie, że architektura drewniana na terenie Polski zachowana jest generalnie w stanie złym lub średnim (67%), dobrym (25%) i bardzo dobrym (8%).

Analizę stanu zachowania zasobu architektury drewnianej prowadzono w odniesieniu do okresów referencyjnych, dających możliwość prześledzenia zmian zachodzących w zasobie na przestrzeni czasu. Średni przedział czasowy okresu referencyjnego wynosił około 40-50 lat. **W tym czasie zniszczeniu uległo około 60% zasobu budynków drewnianych**, co świadczy o bardzo wysokiej dynamice strat w odniesieniu do zabytkowej architektury drewnianej na terenie badanych przykładów i obszarów referencyjnych i ukazuje możliwy poziom strat w zabytkowej architekturze drewnianej w Polsce w okresie ostatniego półwiecza.

⁹⁴ Wnioski dotyczące najlepiej i najgorzej zachowanych grup architektury i budownictwa drewnianego są zasadniczo zbieżne z wnioskami dotyczącymi stanu zachowania zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków w raporcie opracowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w 2017 r.; ibidem, s. 355-363.

⁹⁵ Patrz szczegółowe zestawienie przykładów i obszarów referencyjnych w podziale na kategorie w rozdziale 7.

⁹⁶ Większa liczba ocen niż opracowanych ankiet przykładów lub obszarów referencyjnych wynika z często stosowanej kilkustopniowej oceny ogólnego stanu zachowania zasobu.

Opracowane na potrzeby „Raportu o stanie architektury drewnianej w Polsce” ankiety obszarów i przykładów referencyjnych pozwoliły na zebranie materiału dającego możliwość sformułowania najważniejszych wniosków w zakresie aktualnego stanu zachowania oraz określenia głównych przyczyn i zagrożeń niszczenia zasobu architektury drewnianej.

Jako główne wskazano następujące, poniższe przyczyny i zagrożenia wpływające na obecny stan zachowania architektury drewnianej.

Przyczyny naturalne

a. Zużycie konstrukcji i materiału – prowadzące do postępującej lub mocno zaawansowanej destrukcji, degradacji lub nawet katastrofy budowlanej. W przypadku obiektów o łączonej konstrukcji ścian (np. budynki szkieletowe z wypełnieniem glinianym lub ceglany oraz budynki z drewna opałowego na glinie) ogólny stan zachowania może być wynikiem wzajemnego oddziaływania materiałów budowlanych, a także zróżnicowanego stopnia destrukcji w wyniku oddziaływania warunków naturalnych.

b. Oddziaływanie warunków atmosferycznych i korozja biologiczna budulca – które prowadzą do osłabienia konstrukcji, a w konsekwencji do destrukcji i degradacji zabytkowych obiektów drewnianych. Głównymi powodami zagrożenia wilgocią są: nieszczelności pokrycia dachowego i ubytki zewnętrznych elementów budowli (np. orynnowania); podciąganie wilgoci z gruntu wskutek nieskutecznych izolacji, uszkodzenia podmurówek, zmiany wysokości gruntu w sąsiedztwie budynku, braki właściwego odprowadzenia wód opadowych. W wielu przypadkach utrzymywaniu wilgoci sprzyja dodatkowo brak ogrzewania obiektów w sezonie jesienno-zimowym oraz brak skutecznej wentylacji drewna. Wysoka wilgotność sprawia, że drewno atakowane jest przez mikroorganizmy, a także zwiększa jego podatność na działalność szkodników drewna, które stanowią zagrożenie dla drewnianego budulca na różnym etapie jego użytkowania i w różnym stanie zachowania, przy czym zjawiska negatywne bardziej dotyczą budynków niekonserwowanych i zaniedbanych.

Istotnym problemem jest też postępujący proces utwardzania terenu w sąsiedztwie drewnianych zabytków, co ogranicza możliwości odparowywania wilgoci z gruntu oraz wycinka drzew i krzewów (stanowiących naturalny bufor klimatyczny) w ich otoczeniu. Usuwanie roślinności zwiększa insolację, przesuszenie budulca, a w konsekwencji prowadzi do ataku owadów, technicznych szkodników drewna.

Przyczyny antropogeniczne

c. Zagrożenie pożarowe – związane ze złym (w tym niemonitorowanym) stanem technicznym instalacji elektrycznych i ogniowych, brakiem (lub niesprawnymi) instalacjami odgromowy-

mi, a także brakiem podstawowych (lub kompleksowych) środków i systemów gaśniczych. Osobną kwestię stanowią podpalenia, będące często wynikiem świadomych prób likwidacji niechcianego obiektu zabytkowego. Na stan zachowania zasobu budownictwa drewnianego wpływają również zjawiska losowe, takie jak wichury i powalenia drzew, a także na terenach zalewowych możliwość występowania powodzi i podtopień. Z uwagi na właściwości drewna najbardziej niebezpieczne są pożary i podtopienia, gdyż prowadzą do szybkiego niszczenia materiału konstrukcji, a często i zabytków w całości.

- d. Rozbiórki zabytkowych obiektów drewnianych** – w niektórych przypadkach rozbiórki drewnianych obiektów są świadomym działaniem mającym na celu „uwolnienie” miejsca pod nową zabudowę, uporządkowanie działki lub odzysk materiału budowlanego. Dla niektórych właścicieli obiektów drewnianych są też jednym ze sposobów, źle rozumianej, dbałości o nieużytkowany lub zrujnowany budynek lub nieruchomość oraz likwidacji potencjalnego zagrożenia dla ludzi i mienia. W wielu przypadkach rozbiórka drewnianego zabytku jest też efektem nieumiejętnie prowadzonych prac remontowych i dążności do zastępowania autentycznych zabytków ich kopiami i imitacjami wykonanymi w nowym materiale, z zachowaniem jedynie dawnej formy. Działania takie nie liczą się z wartościami zabytkowymi obiektów i są z reguły sprzeczne z podstawowymi zasadami ochrony zabytków. W ostatnich latach obserwowane jest nowe zjawisko polegające na pozyskiwaniu starego, dobrej jakości drewna potrzebnego w remontach budynków. Ofiarami rozbiórek padają nie tylko budynki gospodarcze, kwitnie handel domami, które mają być „przeniesione” w inne miejsce, a na ogół traktowane są właśnie jako źródło budulca czy efektownych detali: podciągów, drzwi, podłóg i in.
- e. Remonty** – zanik tradycji budowlanych w nieodwracalny sposób doprowadził do niedoboru fachowców potrafiących właściwie remontować historyczne budowle. Prowadzenie remontów zabytków o konstrukcji drewnianej jest trudniejsze od remontowania zabytków murowanych, gdyż wymaga specjalistycznej wiedzy i umiejętności wykraczających poza wiedzę ogólnobudowlaną. Kwestie te wiążą się bezpośrednio z zanikiem historycznego rzemiosła i wiedzy o tradycyjnej obróbce drewna oraz brakami w systemie edukacji w zakresie ochrony i konserwacji historycznych struktur drewnianych. Konserwacja zabytków drewnianych wymaga szerokiej wiedzy zarówno w zakresie bieżącej pielęgnacji i zabezpieczenia drewna, jak też specjalistycznej wiedzy i umiejętności wszystkich uczestników procesu ich remontu lub konserwacji: badaczy w zakresie technicznym i naukowym, projektantów, wykonawców prac konserwatorskich i robót budowlanych oraz nadzoru (inwestorskiego i ze strony urzędów konserwatorskich). Obserwowana praktyka wykazuje, że wiedza ta jest zbyt niska praktycznie wśród wszystkich uczestników powyższego procesu, a liczba osób lub podmiotów posiadających wystarczającą wiedzę specjalistyczną jest zbyt mała do prawidłowego prowadzenia procesu remontu wszystkich zabytków drewnianych, nawet tylko tych wpisanych do rejestru zabytków. Dlatego zdarzają się liczne przypadki nieprawidłowego – z konserwatorskiego punktu widzenia – prowadzenia doraźnych czy

kompleksowych prac remontowych zabytków drewnianych skutkujących niszczeniem substancji zabytkowej. Odnotowuje się również samowolne, czyli bez uzgodnienia ze służbami konserwatorskimi, remonty substancji zabytkowej, najczęściej skutkujące nieprawidłowo przeprowadzonymi pracami i utratą wartości zabytkowych obiektów. Zarówno obiekty pozabawione bieżącego utrzymania, jak i remontowane mogą być w złym stanie i tracić wartości zabytkowe z powodu nieprawidłowo prowadzonych prac remontowych.

W grupie celowych działań o charakterze remontowym kluczowym czynnikiem motywującym do prowadzenia prac jest chęć modernizacji budynków pod kątem współczesnych wymogów techniczno-użytkowych, wynikających z naturalnego dążenia do polepszenia warunków życia, a także podnoszenie walorów estetycznych według subiektywnych kryteriów oceny. Zagrożeniem są przede wszystkim te remonty, które ingerują w oryginalną substancję zabytkową i prowadzą do nadmiernej wymiany substancji oraz wprowadzania współczesnych (antagonistycznych) materiałów i rozwiązań technicznych.

Należy też wspomnieć o powszechnym przekonaniu o niemożności lub nieopłacalności prowadzenia remontów niektórych elementów zabytków drewnianych, jak np. okien czy drzwi. Zazwyczaj dąży się również do wymiany i zastąpienia nowym drewnem pierwotnych elementów konstrukcyjnych ścian i więźb dachowych, zamiast ich naprawy w zakresie robót budowlano-ciesielskich i prac konserwatorskich.

Współcześnie prowadzone prace remontowe można podzielić na następujące grupy:

- **przekształcenia i adaptacje** – prace te prowadzą do przekształceń w obrębie bryły, konstrukcji i wystroju. Często dotyczą formy dachu, zmienianej podczas nadbudowy lub wprowadzania okien połaciowych i lukarn (zazwyczaj powiązanych z wcześniejszą likwidacją dotychczasowego układu wystawek i facjatek). Najczęściej wymienianym elementem jest stolarka, przy czym na ogół wiąże się to z powiększeniem otworów okiennych, co z kolei prowadzi od radykalnej zmiany wyglądu elewacji;
- **prace remontowo-modernizacyjne z użyciem nowych materiałów** – istotnym zagrożeniem dla architektury drewnianej są współczesne materiały i techniki budowlane, które nie przystają do specyfiki konstrukcji drewnianych i powodują niszczenie integralności historycznej, technicznej i estetycznej zabytków. W ostatnich 20–30 latach wzrosła dostępność nowych materiałów budowlanych, technicznie antagonistycznych do budownictwa drewnianego. Materiały te są używane w sposób nieprzemysłany, bez uwzględnienia negatywnych skutków ich użycia, takich jak: zmiana fizyki budowli, zaburzenie warunków klimatycznych wewnątrz obiektu, katalizowanie degradacji substancji na styku stary–nowy materiał, nieodwracalność;
- **termomodernizacje** – w pracach tych stosuje się powszechnie materiały odpowiednie do obiektów wznoszonych we współczesnych technikach budowlanych. Do izolacji termicznej ścian służy metoda lekka sucha z użyciem styropianu czy wełny mineralnej.

Tak ocieplone ściany pokrywane są współczesnymi tynkami lub szalowane, co dodatkowo uszczelnia konstrukcję drewnianą, prowadząc do jej nieodwracalnej degradacji. Charakterystyczne, że przy dużej popularności termomodernizacji przegród pionowych zapomina się o skuteczności izolacji przegród poziomych, w historycznych budynkach drewnianych w dużo większym stopniu oddziałującej na poprawę warunków termicznych we wnętrzach. Nowe wykończenie elewacji wiąże się zazwyczaj z likwidacją lub znaczną redukcją oryginalnego detalu snycerskiego lub wprowadzeniem nowych elementów zdobniczych, swoistej kreacji dla „upiększenia” obiektu;

- f. Brak funkcji oraz brak lub niewłaściwy sposób użytkowania zabytku** – utrata funkcji zabytku drewnianego w o wiele większym stopniu niż w przypadku zabytków o konstrukcji murowanej wpływa na jego stan techniczny oraz możliwości zachowania wartości zabytkowych. Obiekt drewniany pozbawiony funkcji pozostaje z reguły opuszczony oraz pozbawiony bieżącej pielęgnacji i zabezpieczenia, co z uwagi na specyfikę materiału sprzyja przyspieszeniu procesów niszczących i jego postępującej degradacji.

Charakterystyczne rozwiązania przestrzenne i konstrukcyjne zabytków drewnianych, wynikające z tradycji i specyfiki drewna jako materiału budowlanego, wpływają natomiast bezpośrednio na możliwości jego adaptacji do nowych funkcji. Z reguły adaptacja zabytku drewnianego do nowych funkcji jest bardzo utrudniona i nie zawsze możliwa bez ograniczenia lub wręcz pozbawienia zabytku jego wartości. Problem ten jest szczególnie widoczny w przypadku prób dostosowania historycznych budowli drewnianych do współczesnych przepisów i normatywów budowlanych oraz obecnych oczekiwań użytkowych i estetycznych. W praktyce adaptacja zabytku drewnianego do nowych funkcji z reguły prowadzi więc do ograniczenia jego wartości zabytkowych oraz prób wprowadzenia nowych rozwiązań technicznych i użytkowych, sprzecznych z jego pierwotnym charakterem.

Jako jeden ze sposobów zachowania historycznej zabudowy drewnianej pozbawionej ich historycznej funkcji wskazać można translokacje obiektów do placówek muzealnych lub w celach użytkowych do nowych miejsc lokalizacji. Należy jednak zaznaczyć, że translokacja zabytku winna być ostatecznością, w przypadku braku możliwości jego ochrony w pierwotnym miejscu, a nie sposobem „konserwacji” zabytku, i zawsze powinna być poprzedzona wszechstronną analizą zabytkoznawczą oraz realizowana pod pełnym nadzorem konserwatorskim i z dużym poszanowaniem historycznej substancji.

Obiekty translokowane i odbudowane w ramach skansenów w celach muzealnych są zazwyczaj w dobrym stanie zachowania i mają wyeksponowane wartości zabytkowe, natomiast w wyniku translokacji następuje częściowa utrata kontekstu kulturowego miejsca oraz często znaczna wymiana substancji. Budynki pełnią z reguły funkcje muzealno-wystawiennicze i są na bieżąco konserwowane. Występują jednak i przypadki translokowanych zabytków, które nadal czekają na montaż oraz takie, w których w wyniku złego przechowywania materiał drewniany uległ zniszczeniu i nie zostały odtworzone bądź wykonano je w całości z nowego materiału.

g. Słabość systemu ochrony zabytków – wskazać należy na istotne problemy w zakresie skuteczności systemu ochrony zabytków w odniesieniu do obiektów architektury drewnianej. Nadzór służb konserwatorskich nad prowadzonymi remontami zabytków jest z reguły bardzo słaby lub nie ma go w ogóle. Prowadzone roboty budowlane często nie są w ogóle zgłaszane, często dochodzi do rozbiórek lub zastępowania domu drewnianego murem, co nie jest odnotowywane przez wydziały architektoniczno-budowlane.

Jednocześnie przepisy prawa budowlanego „nie widzą” specyfiki obiektu drewnianego, jest on traktowany tak, jak każdy inny obiekt budowlany, który powinien wypełnić normy przy okazji budowy, czyli po przeprowadzonej translokacji (np. normy dla współczynnika przenikalności powodują konieczność nawet trzykrotnego zwiększenia grubości ścian ponownie stawianego budynku).

Dużym problemem jest brak gminnych planów opieki nad zabytkami, który świadczy przede wszystkim o braku zainteresowania lokalnych społeczności ochroną miejscowego dziedzictwa. Kwestia ta jest od lat marginalizowana. Gminy nie nadzorują stanu obiektów zabytkowych (GEZ), nie tworzą też programów wspomagających właścicieli w opiece nad zabytkami.

h. Postrzeganie obiektów drewnianego budownictwa, odbiór społeczny:

- **przemiany społeczno-gospodarcze** – które nadal jeszcze, choć w zdecydowanie mniejszym stopniu niż bezpośrednio po II wojnie światowej i w 2. połowie XX w., wpływają na deprecjonowanie architektury i budownictwa drewnianego, szczególnie tych typów budowli, które podlegają bezpośredniej presji mieszkaniowej i użytkowej. Problem ten nie jest już prawie widoczny np. w odniesieniu do grupy drewnianego budownictwa sakralnego, która w zasadzie została zaakceptowana społecznie, a drewniane obiekty sakralne w złym stanie zachowania są już zjawiskiem wyjątkowym w skali zasobu (choć nadal zdarzają się jeszcze takie przypadki). Praktycznie ograniczone zostały też przypadki budowy nowych obiektów murowanych w sąsiedztwie zabytkowych świątyń drewnianych. Natomiast deprecjonowanie wartości użytkowej budowli drewnianych jest wyraźnie widoczne w grupie zabudowy mieszkalnej (zarówno pozostałości zabudowy wiejskiej, jak i miejskiej) oraz gospodarczej i wpływa bezpośrednio na możliwości ich ochrony i zachowania w skali jednostkowej oraz całości zasobu;
- **brak świadomości wartości architektury drewnianej oraz konieczności jej ochrony** – wspomniany już brak akceptacji i deprecjacja części zasobu architektury i budownictwa drewnianego wynika w dużej części z braku świadomości wartości architektury drewnianej oraz konieczności jej ochrony. Świadomość ta jest obecna np. w przypadku zasobu drewnianej architektury sakralnej, drewniane kościoły, kaplice i dzwonnice są powszechnie uznawanym synonimem „polskości” i towarzyszą im z reguły pozytywne skojarzenia związane z naszą historią i tradycją. Zupełnie odmiennie kwestie te przedstawiają się w przypadku zabudowy gospodarczej lub mieszkalnej, która postrzegana jest przez pry-

zmat złego stanu zachowania, problemów użytkowych oraz konieczności prowadzenia skomplikowanych i kosztownych prac remontowych i stałej pielęgnacji. W tym przypadku walory historyczne i aspekty sentymentalne z reguły ustępują kwestiom użytkowym i finansowym. Z jednej strony istnieje dosyć duże zainteresowanie społeczne tą grupą zabytków, które postrzegane są jako szansa na życie poza miastem, „na swoim”, bliżej natury. Z drugiej strony domy drewniane nadal traktowane są jak mieszkaniowy standard, trudny w remoncie i uciążliwy w użytkowaniu, jak domy stare, zużyte i niefunkcjonalne, przez co nie ma zrozumienia ich wartości, a tym samym woli i chęci remontowania czy ratowania.

Negatywny stosunek do architektury drewnianej wynika również z braku edukacji i popularyzacji wiedzy o wartości tej kategorii zabytków. Równie istotny jest brak wiedzy w zakresie możliwości pozyskiwania środków finansowych na remont zabytków oraz obawy przed skomplikowanymi procedurami administracyjnymi (budowlanymi i konserwatorskimi) dotyczącymi remontów obiektów zabytkowych.

Problemy w zakresie sposobów i metod finansowania zabytków, w tym zabytków architektury drewnianej, wskazywane są od dawna jako jedna z przyczyn braku skutecznego funkcjonowania systemu ochrony zabytków⁹⁷. Szczególnie wyraźnie kwestie te są widoczne w przypadku architektury drewnianej, od lat niedoinwestowanej oraz wymagającej wysokich nakładów w przypadku poprawnego prowadzenia prac remontowych lub modernizacji, nieprowadzących do ograniczenia bądź utraty wartości zabytkowych obiektów. Kwestie finansowe wskazywane są przez inwestorów (szczególnie prywatnych) jako podstawowe przy podejmowaniu działań remontowo-konserwatorskich. W powszechnym mniemaniu remont zabytków drewnianych jest nieopłacalny w stosunku do uzyskanych wartości użytkowych, znaczne koszty generuje również potrzeba bieżącej pielęgnacji i konserwacji drewna dla zachowania jego właściwości i ochrony. Poza tym znacznie zdekapitalizowane budynki drewniane są często użytkowane przez uboższe grupy społeczne, które nie dysponują odpowiednimi środkami na ich remontowanie. Brak jest też wiedzy na temat możliwości pozyskania środków na prace remontowo-konserwatorskie z dotacji zewnętrznych, od poziomu samorządu po granty państwowe czy europejskie. **Z kolei w ramach źródeł finansowania wskazuje się na brak programów przeznaczonych wyłącznie dla architektury drewnianej.**

W zakresie ochrony prawnej zabytkowej architektury drewnianej widoczny jest brak skutecznych uregulowań sankcjonujących jej specyfikę oraz bardzo często występujący brak możliwości dostosowania do współczesnych norm i przepisów budowlanych, skutkujący ograniczeniem możliwości ochrony wyjątkowych wartości zabytków drewnianych. Szereg przepisów prawa swoimi regulacjami wręcz szkodzi zabytkowej architekturze

⁹⁷ Patrz np. wnioski w zakresie finansowania zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków w raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych opracowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w 2017 r., op. cit., s. 369-372.

drewnianej oraz istotnie utrudnia prowadzenia prawidłowych z konserwatorskiego punktu widzenia prac remontowych, narzucając konieczność stosowania współczesnych normatywów, materiałów oraz rozwiązań projektowych i technologicznych.

W zakresie stosowania prawa i w świetle obowiązujących przepisów wyraźnie widoczny jest też problem braku jednoznacznego sprecyzowania, co jest przedmiotem ochrony w przypadku drewnianych obiektów architektury oraz komplikacje związane z definiowaniem ruchomości i nieruchomości, budowli, budynku i obiektu małej architektury, które przekładają się na wyzwania związane z ochroną architektury drewnianej. Nie jest bowiem jasny status prawny zabytku drewnianego na przykład w przypadku jego translokacji związanej z rozbiórką elementów konstrukcyjnych i ponownym ich zestawieniem w nowej lokalizacji, gdyż w trakcie tej operacji elementy tegoż zabytku stają się rzeczą ruchomą – przestają stanowić nieruchomość, nie są również częścią składową nieruchomości budynkowej ani gruntowej. **Należy się zatem zastanowić nad wprowadzeniem regulacji pozwalających na objęcie ochroną konserwatorską elementów składowych zabytku nieruchomego w czasie translokacji. Ochrona ta powinna trwać do momentu zestawienia obiektu w nowym miejscu i wpisania do rejestru zabytków budynku posadowionego na nowej nieruchomości.**

Równie istotne jest zastanowienie się nad określeniem statusu prawnego obiektów małej architektury drewnianej i elementów łatwych do odłączenia od zabytku nieruchomego, którego stanowią część składową. Cechy te powodują, że takie elementy mogą zostać łatwo przeniesione i stać się przedmiotem obrotu, ze szkodą dla ochrony dziedzictwa.

Jednocześnie wskazać należy, że sama forma ochrony konserwatorskiej nie ma zasadniczego wpływu na stan obiektów drewnianych, ale daje szansę na ich skuteczne uratowanie. Bywają bowiem obiekty wpisane do rejestru zabytków w fatalnym stanie zachowania, jak też objęte ochroną w ewidencjach konserwatorskich i nawet pozbawione ochrony konserwatorskiej, a w stanie bardzo dobrym. Objęcie zabytku skuteczną formą ochrony daje natomiast realne narzędzia prawno-administracyjne, często umożliwiające uratowanie drewnianego zabytku lub sprawowanie jego skutecznej ochrony oraz egzekwowanie opieki nad zabytkiem.

Ważnym problemem jest też brak lub słaba skuteczność miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie w przypadku chronionych tą formą ochrony obiektów ewidencyjnych. W odniesieniu do jednorodnej architektury miejskiej zagrożeniem dla takiego zespołu może być brak ochrony obszarowej. Zagrożeniem tym można przeciwdziałać np. poprzez utworzenie parku kulturowego. Z kolei w istniejących parkach kulturowych zagrożeniem jest brak uchwalonego, a wymaganego ustawowo, planu ochrony parku kulturowego lub brak całościowego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Zagrożeniem dla ekspozycji zabytkowej zabudowy drewnianej, tak pojedynczych budynków, jak i całych zespołów, jest również brak wytycznych konserwatorskich i planistycznych w zasadach ochrony krajobrazu kulturowego oraz lokalizacji nowych inwestycji.

Z uwagi na dynamikę ubytku zasobu budownictwa i architektury drewnianej niezbędne jest stałe monitorowanie ich stanu oraz pilne i rzetelne dokumentowanie pozostałego zasobu dla pogłębienia i utrwalenia o nim wiedzy. Dokumentowaniem powinny być

objęte nie tylko obiekty wpisane do rejestru zabytków i znajdujące się w ewidencjach konserwatorskich, ale też wykonane w konstrukcjach drewnianych obiekty historyczne o cechach zabytku dotychczas nieobjęte żadną formą ochrony i niezewidencjonowane. W chwili obecnej poziom zadokumentowania zabytków architektury drewnianej jest niezadowalający, nieco lepszy w przypadku dokumentacji ewidencyjnej (głównie zabytków wpisanych do rejestru zabytków) i wysoce niewystarczający w przypadku specjalistycznej dokumentacji badawczej oraz naukowej, której nie posiadają często nawet obiekty najcenniejsze, np. drewniane zabytki wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Widoczny jest też wyraźnie trend stałego zmniejszania się ilości opracowań dokumentacyjnych dla zabytków drewnianych, prawdopodobnie częściowo skorelowany ze zmniejszaniem się zasobu oraz generalnie zmniejszającą się ilością opracowywanych dokumentacji zabytków w ostatnich latach.

Podsumowanie i rekomendacje:

1. Wyniki raportu wskazują na konieczność intensyfikacji działań związanych z ochroną architektury drewnianej, szczególnie w zakresie najbardziej zagrożonych grup typologicznych. W przeciwnym wypadku w najbliższych latach następować będzie gwałtowne zmniejszanie się zasobu zabytkowej architektury drewnianej aż do całkowitego zaniku niektórych z jej typów i rodzajów, prowadzącego do utraty jednego z najistotniejszych elementów polskiego dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.
2. Ochrona obiektów drewnianych jest niemożliwa bez społecznego wsparcia, zaś jej ratowanie jest możliwe wyłącznie w oparciu o skuteczny system ochrony i opieki nad zabytkami wspomagany poprzez aktywność społeczną.
3. Niezbędne są działania na rzecz zmiany społecznej percepcji architektury drewnianej, dotychczas traktowanej jak architektura niepoddająca się remontom, gorsza, świadcząca o zacofaniu i biedzie. Potrzebne jest tworzenie systemów wspierania osób prywatnych, instytucji, fundacji na rzecz ochrony zabytków drewnianych, jak również promowanie dobrych praktyk w dziedzinie ochrony drewna i zabytków z niego wykonanych.
4. Należy zapewnić ciągłość monitoringu zewidencjonowanych obiektów oraz systematyczne dokumentowanie obiektów nieobjętych programem po jego zakończeniu (opracowanie skutecznych procedur).
5. Niezbędne jest powołanie programu ewidencjonowania i badania zabytków drewnianych, działającego na terenie kraju. W ramach programu należy:

- a. uzupełnić dokumentację ewidencyjną dla wszystkich obiektów wpisanych do rejestru oraz znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków według znormalizowanego formularza dostosowanego do specyfikacji zabytków o konstrukcjach drewnianych;
 - b. dla najcenniejszej grupy zabytków drewnianych (obiektów wpisanych do rejestru) należy wdrożyć program pełnych badań zakładający ich wszechstronne rozpoznanie oraz dokumentowanie z zastosowaniem najnowszych technik.
- 6. W celu zapewnienia należytego poziomu opracowywanej dokumentacji ewidencyjnej i badawczej zabytków drewnianych należy:**
- a. przyjąć za obowiązujący dla architektury drewnianej wzór karty obiektu wpisanego do rejestru zabytków (tzw. karty białej), dostosowując go do specyfikacji obiektów w konstrukcjach drewnianych;
 - b. zapewnić mechanizm służący poprawieniu jakości dokumentacji, doprecyzować instrukcje wykonywania kart ewidencyjnych dla architektury drewnianej w zakresie dokumentacji fotograficznej, pomiarowej i opisowej;
 - c. wprowadzić standardy techniczne fotografii i jej zapisu cyfrowego oraz wydruku (w tym architektury drewnianej) na kartach ewidencyjnych;
 - d. uściślić instrukcję wykonania rysunków pomiarowych dla architektury drewnianej. Obecnie stosowane są różnorodne sposoby wykonania pomiarów oraz różny jest zakres tej dokumentacji dla tych samych rodzajów obiektów (od schematycznych / zbyt uproszczonych, często świadczących o braku znajomości technologii obiektu drewnianego, po precyzyjne, uwzględniające połączenia konstrukcyjne itp.). Nie jest również powszechne sporządzanie przekrojów obiektów, pomimo że ich wykonanie dla architektury drewnianej rekomendowane jest w instrukcji wypełniania kart;
 - e. podjąć prace nad ujednoczeniem terminologii stosowanej w dokumentacji w zakresie określania konstrukcji i nazewnictwa elementów. Regionalne terminy mogą i powinny być stosowane w opisie jako dodatkowa informacja, podstawą winna być jednak ujednoczona w skali kraju terminologia wywodząca się z wiedzy technicznej i konserwatorskiej;
 - f. zapewnić przestrzeganie ustalonego schematu opisu – brak stosowania przyjętego w instrukcji schematu powoduje, że w opisach bywają pomijane istotne elementy obiektu lub trudno je odnaleźć w całości opisu;
 - g. opracować i wdrożyć standardy tworzenia i przechowywania elektronicznej karty ewidencyjnej w zbiorach jednolitych dla zasobu wojewódzkiego oraz krajowego.
- 7. Niezwykle istotnym zadaniem jest też opracowanie ogólnopolskich standardów, instruktaży lub podręczników dobrych praktyk postępowania z zabytkami drewnianymi, zarówno w zakresie ich badań i dokumentacji, jak też prowadzenia prac remontowych i innych działań.**

8. Niezbędne jest tworzenie programów ochrony specyficznych grup zabytków drewnianych, zespołów lub pojedynczych obiektów w ramach współpracy administracji państwowej z samorządami oraz właścicielami zabytków.
9. Konieczna jest zmiana zapisów prawa budowlanego w zakresie normatywów stawianych zabytkom budownictwa i architektury drewnianej.
10. Niezbędne jest zwiększenie poziomu edukacji specjalistów w zakresie właściwego postępowania z obiektami drewnianymi. Edukacja winna objąć wszystkich uczestników procesu remontu lub konserwacji zabytków drewnianych: badaczy w zakresie technicznym i naukowym, projektantów, wykonawców prac konserwatorskich i robót budowlanych oraz nadzoru (inwestorskiego i ze strony urzędów konserwatorskich).
11. Finansowanie zabytków drewnianych winno stać się jednym z priorytetów polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz być skutecznie wspierane programami finansowania ich badań, dokumentacji i remontów. Z uwagi na złożoność zagadnień wskazane jest tworzenie programów celowych, np. na wymianę pokryć dachowych (na stosowne historycznie), remont stolarki, czy detali snycerskich. Ożywienie prac remontowych w tym zakresie skutkować będzie powrotem do stosowania historycznych technik budowlanych, ciesielskich oraz rzemieślniczych przy remontach drewnianych obiektów zabytkowych.
12. Zasadne jest wydzielenie funduszu na ratowanie zabytków architektury drewnianej z puli programu MKiDN „Ochrona zabytków”.
13. Należy zwiększyć poziom edukacji społeczeństwa w zakresie właściwego postępowania z zabytkami architektury drewnianej, pozyskiwania dotacji na remont oraz prawidłowej opieki nad zabytkami drewnianymi.
14. Należy upowszechniać wiedzę o zabytkach drewnianych, ich wartości i konieczności dbania o zachowany zasób.

Skansen translokowanych wiatraków we wsi Koszuty w Wielkopolsce, fot. D. Mikulski

**WSKAZANIA DLA
DZIAŁAŃ CENTRUM
ARCHITEKTURY
DREWNIANEJ**

11.

WSKAZANIA DLA DZIAŁAŃ CENTRUM ARCHITEKTURY DREWNIANEJ

Specjalistyczna Pracownia Terenowa Centrum Architektury Drewnianej została powołana w 2019 r. w ramach struktury Narodowego Instytutu Dziedzictwa w związku z realizacją zadań wpisanych do Krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022. Inauguracja działalności Centrum miała miejsce 21 kwietnia 2021 roku podczas konferencji „Architektura drewniana od deski do deski. Teoria i praktyka”. Przez blisko dwa lata Centrum realizowało szereg działań na rzecz ochrony i promowania architektury drewnianej. Wyniki i wnioski Raportu o stanie architektury drewnianej pozwalają na doprecyzowanie dalszych kierunków działania Centrum.

Główną misją Centrum Architektury Drewnianej jest podejmowanie szerokiego spektrum działań na rzecz ochrony i zachowania zasobów architektury drewnianej. Realizacja misji odbywa się poprzez następujące kierunki działania:

- badanie i dokumentowanie,
- edukacja i szkolenia,
- komunikacja i promocja,
- współpraca.

Priorytetowym zadaniem Centrum jest wdrożenie narzędzi wspomagających działania, które mają na celu powstrzymanie postępującego procesu degradacji i niszczenia zasobów architektury drewnianej. Jednym z kluczowych zadań jest kształtowanie świadomości społecznej na temat wartości architektury drewnianej i upowszechnianie fachowej wiedzy w przystępny sposób. W ramach edukacji równie ważne jest przekazywanie praktycznych umiejętności podczas organizowanych przez Centrum Architektury Drewnianej warsztatów dawnego rzemiosła.

Wszelkie działania inicjowane, podejmowane oraz wspierane przez Centrum przeznaczone są dla szerokiego grona odbiorców – służb konserwatorskich, wykonawców prac, właścicieli i opiekunów obiektów drewnianych, organów administracji oraz organizacji pozarządowych, a także wszystkich osób zaangażowanych w ochronę i popularyzację architektury i budownictwa drewnianego. Kluczowym zadaniem Centrum jest **stworzenie bazy wiedzy i dokumenta-**

cji – agregowanie wszelkich danych dotyczących architektury i budownictwa drewnianego oraz tradycji ciesielskich. Centrum ma stanowić jedyną w swoim rodzaju płaszczyznę do wymiany doświadczeń, miejsce umożliwiające nawiązanie współpracy, przestrzeń do współdziałania, której przyświeca jeden solidarny cel – ochrona i zachowanie zabytków architektury i budownictwa drewnianego.

BADANIE I DOKUMENTOWANIE

W związku z nierównomiernym rozpoznaniem zasobu, uwidocznionym zwłaszcza w wykazach i zestawieniach dotyczących liczby fiszek adresowych czy opracowanych kart białych, istnieje pilna potrzeba wdrożenia spójnego programu ewidencji terenowej. Konieczna jest rzetelna weryfikacja istniejących wykazów ewidencji zabytków, które zostały opracowywane według różnych metod czy też standardów i mogły nie ująć wszystkich wartościowych obiektów lub też, z uwagi na powojenną genezę czy brak rozpoznania, w ogóle pominęły niektóre typy obiektów. Jak wykazano podczas badań prowadzonych podczas opracowywania raportu, nadal istnieją gminy, w których nie przeprowadzono żadnego rozpoznania obiektów historycznych – luka ta może obejmować właśnie obiekty architektury drewnianej.

Ponadto, jak wskazano we wnioskach, należy podjąć działania zmierzające do uzupełnienia dokumentacji ewidencyjnej dla wszystkich obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków. Niezbędne jest przeprowadzenie weryfikacji zasobu w terenie oraz sporządzenie aktualnej dokumentacji fotograficznej. Wyniki badań powinny być nanoszone na zmodyfikowaną kartę ewidencyjną zabytku, dostosowaną do specyfiki zabytków o konstrukcjach drewnianych. Istotne będzie także doprecyzowanie instrukcji wypełniania karty oraz przedłożenie wytycznych dla opracowywanych, specjalistycznych dokumentacji: fotograficznych, pomiarowych, rysunkowych i opisowych. Ważnym zadaniem jest także wskazanie i oznaczenie obiektów oraz typów architektonicznych zagrożonych całkowitą eliminacją z krajobrazu kulturowego. Zadanie to będzie realizowane przez pracowników Narodowego Instytut Dziedzictwa w ramach specjalnego zespołu zadaniowego przy ścisłej współpracy z Centrum oraz jednostkami zewnętrznymi.

Powołanie spójnego **projektu ewidencjonowania zabytków architektury drewnianej** umożliwi wdrożenie programu kompleksowych badań, który zapewni wszechstronne rozpoznanie i udokumentowanie zasobu. Prócz prac w przedmiocie stricte zabytkowego zasobu, równie istotnym zadaniem jest inicjowanie i wspieranie działań ukierunkowanych na badanie, dokumentowanie oraz podtrzymywanie praktyk z zakresu **dziedzictwa niematerialnego** – dawnych tradycji, rytuałów i zwyczajów związanych z budową domów drewnianych. Podobnie niebagatelnym zadaniem jest wsparcie i partycypacja w pozyskiwaniu materiałów, często archiwaliów, dorobku twórczego osób zaangażowanych w ochronę architektury drewnianej, a następnie inicjowanie digitalizacji i udostępniania tych zasobów. Istotnym obszarem będzie też **zbieranie danych o fachowcach**, wykonawcach remontów o wysokich kwalifikacjach zawodowych i umiejętnościach.

EDUKACJA I SZKOLENIA

Opracowywanie i publikacja rekomendacji czy **poradników** dotyczących remontów zabytków architektury drewnianej jest jednym z kluczowych działań Centrum Architektury Drewnianej. Jak wskazano w niniejszym raporcie, równorzędnie ważne jest sporządzenie instruktaży omawiających metody postępowania w zakresie prac badawczych i dokumentacyjnych. W związku ze złym stanem zachowania zasobu, który pogarszają liczne błędy projektowe i niewłaściwe rozwiązania technologiczne wprowadzane w zabytkową strukturę, działania te są niezwykle ważne i mają przede wszystkim wzmocnić merytorycznie wojewódzkie urzędy ochrony zabytków, sprawujące faktyczną pieczę nad zabytkowym zasobem. Z kolei przystępna forma przekazu ma umożliwić docieranie do szerokiego grona odbiorców.

Odpowiedzią na postulat podniesienia poziomu edukacji oraz świadomości społecznej, a jednocześnie uzupełnieniem wydawnictw, będą **filmy dokumentalne i instruktażowe**, przekazujące w formie wizualnej treści omówione w publikacjach – podręcznikach, rekomendacjach i broszurach. Filmy dokumentalne zostaną na przykład poświęcone wybitnym postaciom związanym z konserwacją obiektów drewnianych, a także rzemieślnikom stosującym na co dzień w swojej pracy dawne techniki i technologie. Działanie to ma także zabezpieczyć specjalistyczne umiejętności jako źródło bezcennej, niejednokrotnie zapomnianej już wiedzy.

Kamieniem milowym w działalności Centrum będzie organizacja **warsztatów rzemiosł tradycyjnych**. Takie kursy są szczególnie polecane rzemieślnikom: cieślom, stolarzom, budowlącom, a także studentom i uczniom szkół średnich, pracownikom wojewódzkich urzędów ochrony zabytków. Wskazany w raporcie zanik tradycji budowlanych przyczynił się do niedoboru fachowców posiadających umiejętności oraz wiedzę w przedmiocie właściwego postępowania z zabytkiem w toku prac remontowo-budowlanych, skutkiem czego obiekty są remontowane w sposób niewłaściwy, nierzadko są też niszczone. Jednocześnie warsztaty stworzą doskonałą sposobność do praktycznej nauki zagadnień przedstawionych w opublikowanych poradnikach czy materiałach filmowych. Celem tego działania jest podniesienie poziomu wiedzy i kwalifikacji zawodowych rzemieślników w zakresie dawnych, tradycyjnych technik ciesielskich. Realizacja zadania przyczyni się do upowszechniania i podtrzymywania wiedzy o technikach i technologiach – tych właściwych, zalecanych, dopuszczalnych – a także unaocznia działania niedopuszczalne, niejednokrotnie stosowane dziś podczas remontów budynków drewnianych.

Kolejnym ważnym obszarem aktywności Centrum jest **organizacja konferencji, seminariów** czy **webinariów**. Ich zadaniem jest podniesienie poziomu wiedzy i umiejętności wszystkich uczestników procesu remontu czy konserwacji zabytków architektury drewnianej. Przyszłe wydarzenia organizowane będą w różnorodnej formule oraz w różnych zakresach tematycznych; przeznaczone będą dla badaczy, projektantów, konserwatorów, wykonawców robót budowlanych, a także dla inspektorów nadzoru, organów ochrony zabytków czy też dla właścicieli domów drewnianych, pasjonatów i miłośników zabytków. Organizacja wydarzeń stworzy przestrzeń do dyskusji, wymiany doświadczeń, zaprezentowania wyników badań, publikacji, raportów i filmów.

KOMUNIKACJA I PROMOCJA

Jednym z kluczowych elementów, gwarantującym skuteczną ochronę zabytków, jest społeczne zaangażowanie. Jak wskazano w raporcie, powszechna świadomość na temat znaczenia i wartości architektury drewnianej jest bardzo niska, często niewłaściwa. W celu wyeliminowania tego zjawiska istotnym zadaniem Centrum będzie **praca nad zmianą powszechnego odbioru** zasobów architektury drewnianej jako prymitywnej, zacofanej, nienadającej się do remontu materii. Wsparciem w osiągnięciu tego celu będą szeroko pojęte działania komunikacyjne i promocyjne, ukierunkowane na upowszechnianie wiedzy o architekturze i budownictwie drewnianym.

Ważnym aspektem w tej dziedzinie będzie promowanie architektury drewnianej jako budownictwa proekologicznego oraz uwypuklenie istoty remontu obiektów w kontekście mitygacji (łagodzenia) zmian klimatu. Podnoszone w badaniach argumenty o rzekomej nieopłacalności i kosztowności remontów, np. stolarki okiennej, są nieprawdziwe. Krążące mity, które przyczyniają się do niszczenia zabytków drewnianych, będą omawiane w ramach organizowanych wydarzeń, a także bieżących konsultacji.

Ponadto wyniki zaprezentowanych w raporcie badań jednoznacznie wskazały na niski poziom wiedzy w zakresie obowiązujących form ochrony zabytków, a także na luki w kwestiach związanych z możliwościami aplikowania o środki finansowe, dlatego ważnym kierunkiem działania Centrum powinno stać się upowszechnianie tych informacji. Istotnym zadaniem jest również promowanie udanych przykładów remontów konserwatorskich – dobrych praktyk – oraz wspieranie konkursów związanych z obszarem architektury drewnianej, zwłaszcza z problematyką konserwatorską, a także partycypacja w różnych aktywnościach przeznaczonych dla dzieci, młodzieży i seniorów.

WSPÓŁPRACA

W kontekście realizacji wskazanych w raporcie rekomendacji istotnym zadaniem będzie **szeroko pojęta współpraca z różnymi środowiskami**, których aktywności wiążą się z ochroną zasobów architektury drewnianej lub mają bezpośredni wpływ na tę ochronę. W ramach działalności i realizacji projektów planuje się podtrzymać dotychczasowe relacje i nawiązać nowe – z uczelniami, szkołami średnimi o profilu zawodowym, stowarzyszeniami, wyspecjalizowanymi komórkami organów administracji publicznej oraz innymi jednostkami.

W odpowiedzi na zawarte w raporcie informacje dotyczące zróżnicowanego poziomu zaangażowania samorządów w lokalną politykę konserwatorską poważnym zadaniem jest otwarcie Centrum na współpracę oraz wsparcie organów administracji publicznej, zwłaszcza na poziomie lokalnym, na polu gminnych programów opieki nad zabytkami czy w inicjowaniu działań o charakterze promocyjnym i informacyjnym.

Istotnym problemem jest też niemożliwość dostosowania zabytkowych obiektów drewnianych do współczesnych wymogów prawa budowlanego oraz warunków technicznych, dlatego

ważnym zadaniem dla Centrum będzie aktywny udział w działaniach na rzecz zmian zapisów prawa budowlanego w zakresie normatywów stawianych zabytkom architektury i budownictwa drewnianego. Niezwykle ważne byłoby również formułowanie, w miarę możliwości, wytycznych dla regulacji wprowadzanych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Jednym z najpilniejszych obszarów tematycznych, o fundamentalnym znaczeniu dla ochrony i zabezpieczenia zabytkowej tkanki, są zagadnienia związane z finansowaniem prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Istotnym problemem okazuje się brak wydzielonego funduszu na ratowanie zabytków architektury drewnianej z puli programu MKiDN „Ochrona zabytków”. Utworzenie specjalnej linii finansowania, przeznaczonej dla zabytków drewnianych, powinno stać się gwarantem otrzymania dotacji oraz istotnym argumentem przemawiającym chociażby za ubieganiem się o wpis do rejestru zabytków przez właścicieli. Zadaniem Centrum w tej materii będą dyskusje i mediacje z właścicielami cennych zabytków, udzielanie wsparcia oraz wyjaśnień, unaocznianie wartości dodanej, jaką niesie ze sobą wpis do rejestru – wsparcie finansowe na ratowanie zabytku.

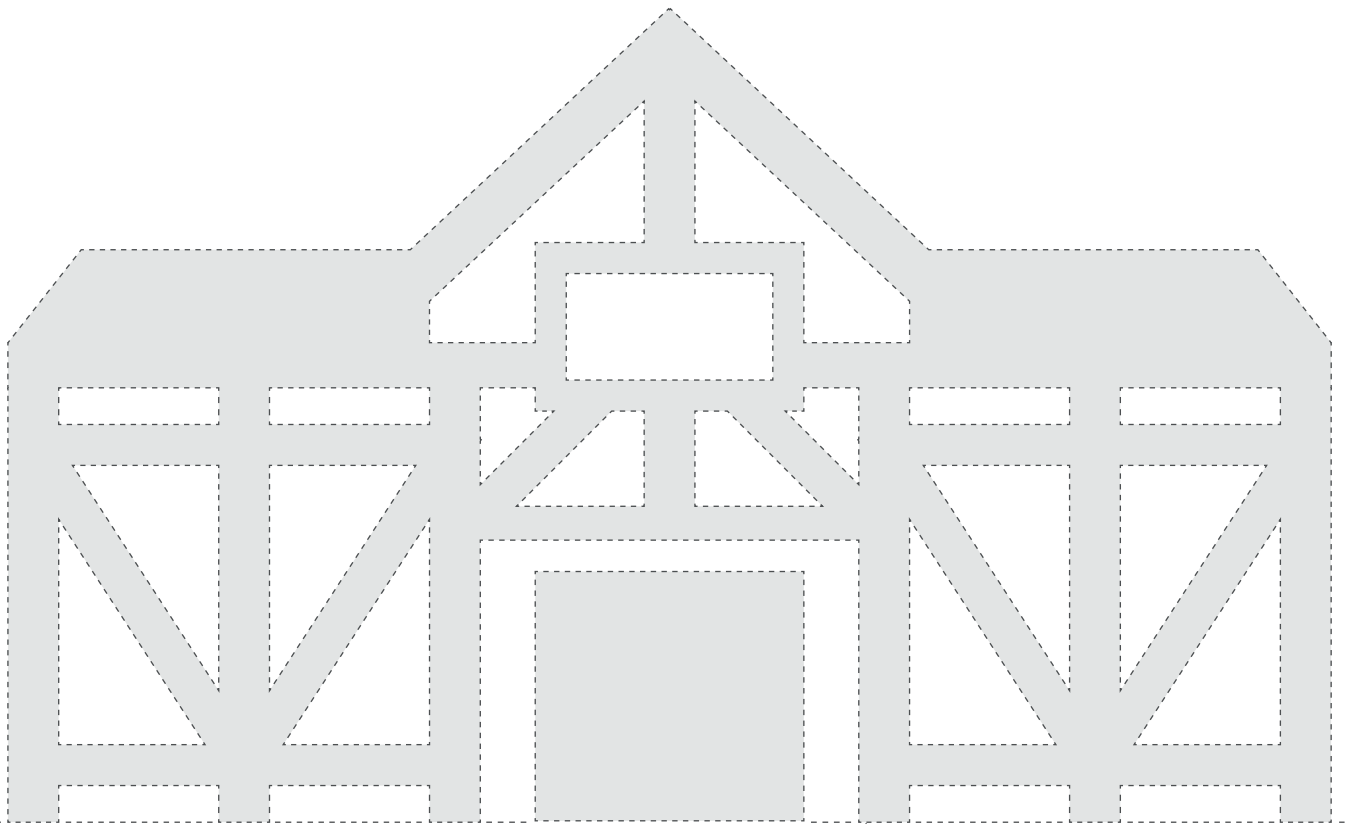
Realizacja zamierzeń, intensywne działania oraz komunikacja i promocja mają istotny wpływ na ochronę zabytków architektury i budownictwa drewnianego. Brak podjęcia inicjatyw doprowadzi w krótkim czasie do wyeliminowania niektórych typów architektury drewnianej. Straty te będą nieodwracalne.

Problem ochrony architektury drewnianej nurtuje badaczy od początku okresu industrializacji i urbanizacji. Proces degradowania i zanikania zasobów architektury drewnianej nieubłagalnie postępuje i jak dotychczas nie wypracowano skutecznej metody, która zatrzymałaby to zjawisko. **Powołanie Centrum Architektury Drewnianej jest pierwszą od dawna inicjatywą zmierzającą do zapewnienia skutecznej i kompleksowej ochrony zabytkowego zasobu architektury i budownictwa drewnianego.** Wobec skali zniszczeń i przekształceń wzmocnienie faktycznej ochrony tego zasobu jest sprawą kluczową. Jak pisał Jan Sas Zubrzycki, sztuka budownictwa drewnianego – polskie budownictwo drewniane – jest najważniejszym elementem krajobrazu kulturowego naszej ojczyzny⁹⁸. Zabytki drewniane są wyróżnikiem naszego kraju, jego swoistym *genius loci*. Podniesienie poziomu wiedzy społeczeństwa na temat znaczenia architektury i budownictwa drewnianego skutecznie wzmocni działania na rzecz jego ochrony. Unaocznienie wartości, jaką niesie ze sobą to dziedzictwo, zbudowanie więzi między zabytkiem a społeczeństwem jest gwarantem skutecznej ochrony omawianego zasobu.

⁹⁸ J. Sas-Zubrzycki, *Polskie budownictwo drewniane*, Kraków 1916, s. 11-15.

LITERATURA

12.

LITERATURA

- Bastowska K., *Z dziejów zabytkowych świątyń dawnego województwa koszalińskiego w latach 1945-1989*, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. II, Sławno 2003.
- Biliński G., *Wiejskie budownictwo drewniane i jego stan na ziemi olkuskiej*, Olkusz 2011.
- Brykowski R., *Niektóre problemy i postulaty w zakresie ochrony drewnianej architektury i budownictwa w Polsce*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków” 1976, Seria B, t. 43.
- Cherka M., Antoniak P., Elżanowski F.M., Wąsowski K.A., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Ciołek G., *Zagadnienie ochrony budownictwa ludowego*, „Ochrona Zabytków” 1952, nr 4.
- Czechowiczowa N., *Z dziejów skansenu w Polsce*, „Muzealnictwo” 1957, nr 6.
- Drela M., *Definicja zabytku nieruchomego w prawie polskim i francuskim*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 1.
- Drela M., *Zabytkowe części składowe i przynależności a przedmiot wpisu do rejestru zabytków – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Roczniki Nauk Prawnych”, t. XXVII, nr 3.
- Faryś M., Kijowska J., *Wyróżniki krajobrazu dawnych ziem polskich w wybranych obszarach Ameryki Południowej jako swoisty przykład dziedzictwa kulturowego emigrantów*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2016, nr 34.
- Grabski M., *Ochrona budownictwa drewnianego. Małopolskie realizacje skansenowskie w końcu wieku XIX i w XX wieku*, Kraków 2012.
- Jagielska-Burduk A., *Zabytek ruchomy*, Warszawa 2011.
- Jankowski W., *Zasoby architektury i budownictwa drewnianego w Polsce w świetle materiałów zgromadzonych w Ośrodku Dokumentacji Zabytków*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. XXXII, z. 3-4.
- Kalinowski W., *Problemy ochrony i konserwacji budownictwa drewnianego w Polsce*, „Ochrona Zabytków” 1964, nr 3.
- Kaźmierczyk A., *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018.
- Kornecki M., *Budownictwo drewniane jako element tożsamości regionów kulturowych*, „Rocznik Białostocki” 1993, t. 18.
- Kornecki M., *Budownictwo drewniane w Polsce*, „Renowacje” 1998, nr 2.
- Kornecki M., *Miejsce budownictwa drewnianego w krajobrazie kulturowym. Zasoby, zagrożenia, kierunki ochrony*, [w:] *Na pograniczu kultur. Drewniana architektura sakralna w Polsce i na Ukrainie*, red. J. Polaczek, Przemysł 2001.
- Latour S., *Charakterystyka form i stan zachowania budowli drewnianych na Pomorzu Zachodnim*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. XXXII, z. 3-4.
- Losy cerkwi w Polsce po 1944 roku*, red. A. Marek et al., Rzeszów 1997.

- Mączyński D., Warchoł M., *Pojęcie autentyzmu w Karcie Weneckiej i zmiany jego rozumienia we współczesnej konserwacji i restauracji zabytków architektury oraz konstrukcji drewnianych w Polsce*, [w:] *Karta Wenecka 1964-2014*, red. W. Bukowska, J. Krawczyk, Toruń 2015.
- Nazaruk P., *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, LEX/el. 2022.
- Nita J., *Znaczenie znaczników i wyróżników w badaniach krajobrazu*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2015, nr 30.
- Piechotka M., Piechotka K., *Bóżnice drewniane*, Warszawa 1957.
- Piechotka M., Piechotka K., *Bramy nieba. Bóżnice drewniane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, t. I, Warszawa 2017.
- Plit J., *Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany*, Warszawa 2016.
- Prarat M., *Gdzie olędrzy mieszkali... Z badań nad drewnianymi zagrodami na Nizinie Sartowicko-Nowskiej*, Toruń 2009.
- Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 2, Kraków 2001.
- Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, red. M. Warchoł, Warszawa 2017.
- Resortowe programy ochrony i konserwacji zabytków*, „Kurier Konserwatorski. Biuletyn Państwowej Służby Ochrony Zabytków”, nr 6, 27 marca 1996.
- Rudkowski T., *Dlaczego architektura drewniana?*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1987, t. XXXII, z. 3-4.
- Stopa M., *Podwaliny. Drewniane domy Podlasia i ich mieszkańcy*, Ciechanowiec 2018.
- Sypniewski D., Godlewski R., Goss M., Góralski J., Art. 3, [w:] *Gunia W. Ł., Sypniewski D., Godlewski R., Goss M., Góralski J., Prawo budowlane. Komentarz*, Warszawa 2022.
- Szałygin J., *Dziedzictwo drewnianej architektury w Polsce*, „Ochrona Zabytków” 2013, nr 1-4.
- Szałygin J., *Rejestr i ewidencja zabytków nieruchomości oraz ruchomych w działaniach Narodowego Instytutu Dziedzictwa*, „Ochrona Zabytków” 2012, nr 1-2.
- Sas-Zubrzycki J., *Polskie budownictwo drewniane jako pierwowzór dla stylu nadwiślańskiego i stylu zygmuntońskiego*, Kraków 1916.
- Święch J., *Młyny wietrzne i wodne w muzeach na wolnym powietrzu w Polsce. Problemy translokacji, rekonstrukcji, demonstracji i konserwacji*, [w:] *Problemy ochrony młynów jako zabytków techniki i architektury*, red. S. Klochowicz, Radom 2021.
- Tłoczek I., *Polskie budownictwo drewniane jako pierwowzór dla stylu nadwiślańskiego i stylu zygmuntońskiego*, Wrocław 1980.
- Tłoczek I., *Zagadnienie parków etnograficznych w Polsce*, „Ochrona Zabytków” 1957, nr 2.
- Wieś i miasteczko u progu zagłady*, red. T. Rudkowski, Warszawa 1991.
- Wesołowski Ł., *Translokacja obiektów budowlanych w aspekcie przyczyn i możliwości stosowania*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2016, nr 47, s. 40-51.
- Zalasińska K., *Prawna ochrona zabytków nieruchomości w Polsce*, Warszawa 2010.
- Zeidler K., *Podstawowe pojęcia prawa ochrony zabytków*, [w:] K. Zeidler, K. Zalasińska, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa 2015.

Strony internetowe (dostęp: 12.12.2022)

Raport o stanie zabytków nieruchomych w Polsce z 2004 roku, https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/11/Raport_o_stanie_zabytkow_2004.pdf.

Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce z 2017 roku, <https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/11/RAPORT-O-STANIE-ZACHOWANIA-ZABYTEKOW-NIERUCHOMYCH.pdf>.

Informacja o wynikach kontroli wykorzystania środków budżetowych przekazanych przez Ministra Kultury i Sztuki na realizację krajowych programów ochrony i konserwacji zabytków w latach 1995-1997, raport Najwyższej Izby Kontroli z maja 1999 roku, <https://www.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik/kontrole,1124.html>.

Historia zagrody kołodzieja, <https://www.zagrodakolodzieja.pl/historia-domu>.

Opis kościoła ewangelickiego w Kuźniczysku, https://zabytek.pl/pl/obiekty/zabytek?inspire_id=PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_BK.89355&rejestr=rejestr-zabytkow.

Wykaz orzecnictwa

Wyrok TK z dnia 22 lipca 2020 r., K 4/19.

Wyrok SN z 23 lipca 1963 r., III CR 137/63, OSNCP 1964, nr 7-8, poz. 156.

Wyrok SN z 11 stycznia 2006 r., II CSK 65/05, LEX nr 191130.

Wyrok NSA z 7.10.2009 r., II FSK 635/08, LEX nr 532352.

Wyrok NSA z 17.06.2016 r., II OSK 2515/14, LEX nr 2083538.

Wyrok NSA z 11.03.2020 r., II FSK 1044/18, LEX nr 2979694.

Wyrok NSA z 19.06.2020 r., II OSK 282/20, LEX nr 3091479.

Wyrok NSA z 11.03.2020 r., II FSK 1044/18, LEX nr 2979694.

Wyrok NSA z 3.08.2021 r., II OSK 291/21, LEX nr 3248689.

Wyrok NSA z 14.09.2021 r., II OSK 3089/18, LEX nr 3310584.

Wyrok NSA z 30.03.2022 r., II OSK 988/19, LEX nr 3396395.

Wyrok SA w Gdańsku z 11.04.2014 r., V ACa 26/14, LEX nr 1496396.

Wykaz aktów normatywnych

Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1950 r. Nr 9, poz. 87 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2000).

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach, Dz. U. 1962 nr 10, poz. 48.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1360 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1728 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o Narodowym Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa (Dz. U. z 1985 r. Nr 21, poz. 90 oraz z 2009 r. Nr 157, poz. 1241).

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2351 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840).

Ustawa z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych (Dz. U. z 2022 r., poz. 888 i 1301).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1072 z późn. zm.)